

LEVÉLTÁRI SZEMLE

69. évfolyam

2019. 2. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

ACCESSING JEDI ARCHIVES

- Search Archive
- Enter New Record
- Load Current Record
- Delete Current Record
- Close Current Record

3V674E1W 7V407F
7V4077N 40K4V7
80041W 3V607F
8004 1W41E47F
K74E1W 40K71
7K4K 40K71W
7K4K 40K71F
3V607W 8004W
3V4E0W K74E1W
7V4077 7V4071W
3V607W 1W41E47F
81W 7V4071W

- Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2018. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól
- Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések egy kérdőíves felmérés alapján
- Topozok béklyójában: a levéltáros alakja regényekben és filmekben
- Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből
- Az Év Levéltári Kiadványa 2018

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

69. évfolyam ▪ 2019. 2. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2018. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól	5
---	---

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

Lakatos Andor Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések egy kérdőíves felmérés alapján	20
Györgyi Csaba Őrszemek, regösök, garabonciások: az Őrszemcsapatok és az Úttörőegyüttes <i>Ifjúságmozgalmi alternatívák az államszocializmus idején</i>	32

MŰHELYMUNKÁK

Katona Csaba Toposzok béklyójában: a levéltáros alakja regényekben és filmekben	52
Kis József Köztünk élő emlékezők – az oral history helye, lehetőségei a levéltárban	73

KILÁTÓ

Rapali Vivien Levéltári kutatóút az USA-ban	78
--	----

MÉRLEG

„A kegyes Isten kedvezéséből...” <i>Szluha János Nepomuk S. J. braziliai misszionárius levelei</i> (Forgó András)	84
„Ez a sugárzás nem ismer határokat” <i>Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről</i> (Kis Péter)	87

HÍREK

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	89
Az Év Levéltári Kiadványa 2018 (Németh Ágnes)	98

IN MEMORIAM

Dr. Simon István	102
Szegőfi Anna (Á. Varga László – Sipos András)	103

Á. Varga László, ny. főigazgató

- Budapest Főváros Levéltára

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Forgó András, egyetemi docens

- Pécsi Tudományegyetem Újkortörténeti Tanszék

Györgyi Csaba, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Katona Csaba, történész, tudományos munkatárs

- MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete

Kis József, igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

Kis Péter, levéltáros

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Lakatos Andor, levéltárvezető

- Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

Németh Ágnes, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Rapali Vivien, doktorandusz

- Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola

Sipos András, főlevéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2018. évi munkájáról és ellenőrzési tapasztalatairól

A Levéltári Szakfelügyelet 2018. évi tevékenysége

A Levéltári Szakfelügyelet 2018-ban is a Levéltári Kollégiumról és a levéltári szakfelügyeletről szóló 7/2002 (II. 27.) NKÖM rendelet alapján végezte tevékenységét, és ellenőrizte az 1995. évi LXVI. törvényben (Ltv.), valamint a 27/2015 (V.27.) EMMI rendeletben (R.) megfogalmazott szakmai követelmények teljesülését.

A szakfelügyelet 2018. évi ellenőrzési munkájának alapját a vezető szakfelügyelő által összeállított, a Levéltári Kollégium egyetértésével és az Emberi Erőforrások Miniszterének jóváhagyásával kiadott Ellenőrzési Terv képezte, amelyet minden hazai működő közlevéltár és nyilvános magánlevéltár előzetesen megkapott.

Az ellenőrzésbe bevont levéltárak körét – az elmúlt évek gyakorlatához hasonlóan – a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) által az Ltv. 17.§ (2) c) pontja szerint vezetett nyilvántartás határozta meg. Ebben a nyilvántartásban az éves munkaterv összeállításakor továbbra sem szerepelt az Ltv-ben nevesített Földügyi és Távérzékelési Levéltár, illetve a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, ezért a vizsgálat e két intézményre nem terjedt ki. Mindezek alapján a vezető szakfelügyelő és a közlevéltári szakfelügyelők ebben az évben összesen 46 hazai közlevéltárat ellenőriztek, illetve minősítették raktáraikat.

A negyven hazai nyilvános magánlevéltárat két magánlevéltári szakfelügyelő ellenőrzi. A 2014-ben megfogalmazott és elfogadott ellenőrzési stratégia alapján a nyilvános magánlevéltárak teljes körét három év alatt ellenőrzi a szakfelügyelet, ezután új tematika alapján új ellenőrzési ciklus kezdődik.

2018-ban a következő nyilvános magánlevéltárak ellenőrzésére került sor:

- Magyar Ferences Levéltár
- Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára
- Pécsi Egyházmegyei Levéltár
- Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
- Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár
- Szeged-Csanádi Egyházmegye Levéltára
- Békéscsabai Evangélikus Gyülekezet Levéltára
- Magyarországi Román Ortodox Egyház Levéltára

- Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
- Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára
- Magyarországi Unitárius Egyház Levéltára
- Magyar Zsidó Levéltár

A vizsgálatokról készült jelentéseket a levéltár vezetőjének esetleges kiegészítő véleményével együtt a szakfelügyelők megküldték a vezető szakfelügyelőnek, aki azt – saját megjegyzéseivel együtt – továbbította a levéltár fenntartójának.

Az év során kizárólag az éves Ellenőrzési Tervben megfogalmazott vizsgálatokat végezte el a szakfelügyelet, az Emberi Erőforrások Minisztériuma rendkívüli vizsgálat lefolytatását nem rendelte el.

A levéltári szakfelügyelet másik fontos feladatköre a levéltári selejtezések ellenőrzése és jóváhagyása. 2018-ban összesen 44 esetben érkezett selejtezési terv illetve selejtezési jegyzőkönyv az illetékes szakfelügyelőkhöz (alkalmanként több is), akik ezt véleményezték (szükség esetén ellenőrizték vagy módosításukat kezdeményezték), majd a jogszabályoknak megfelelő terveket és jegyzőkönyveket javaslataikkal együtt továbbították jóváhagyásra a vezető szakfelügyelőnek. Az elmúlt évekhez képest folyamatos emelkedés figyelhető meg a levéltári selejtezés terén, 2016-ban 20, 2017-ben pedig 36 alkalommal érkezett selejtezési terv vagy jegyzőkönyv a szakfelügyelethez.

Pénzügyi hátterét tekintve a Levéltári Szakfelügyelet 2015 óta lényegében változatlan költségvetési forrással rendelkezik: működésének költségeire az EMMI által biztosított, évi cc. 12 millió forintos támogatás szolgál, amely összeg legnagyobb részét, hozzávetőleg 11,5 millió forintot a szakfelügyelők és a szakfelügyeleti titkár díjazása és ezek járulékai teszik ki. A Magyar Nemzeti Levéltár munkatársainak legutóbbi tájékoztatása szerint ún. Meghatározott közgyűjteményi feladatokra (vagyis a levéltári szakfelügyelet és a Levéltári Kollégium költségeire) 2018-ban összesen 13 994 ezer forintot költött az intézmény. A fenti keretek között a Levéltári Szakfelügyelet pénzügyi helyzete és infrastrukturális ellátottsága a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködésének köszönhetően az év során – az előző éveknek megfelelően és azon a szinten – rendezett volt. Vetró Ferencné márciusi nyugdíjba vonulása után a szakfelügyeleti titkár feladatait az MNL Országos Levéltára munkatársa, Morvay Diana vette át, aki rövid időn belül biztosítani tudta a szakfelügyelet munkájának zökkenőmentes adminisztrációját.

A levéltári szakfelügyelet 2018. évi munkaprogramját a vezető szakfelügyelő (dr. Cseh Gergő Bendegúz), kilenc közlevéltári szakfelügyelő (Batalka Krisztina, Katona Klára, dr. Kovács Melinda, Tóth Eszter, dr. Csízi István, Káli Csaba, dr. Melega Miklós, Sáfár Gyula, dr. Sipos András), két magánlevéltári szakfelügyelő (dr. Lakatos Andor, dr. Szabadi István), valamint a szakfelügyeleti titkár (Vetró Ferencné, illetve Morvay Diana) hajtotta végre.

Közlevéltárak ellenőrzése

A Levéltári Szakfelügyelet saját ötéves stratégiai tervével összhangban 2018-ban a közlevéltárak gyűjtőterületi munkáját, az iratkezelés és a selejtezés ellenőrzését, illetve a szervnyilvántartás szabályosságát és aktualizáltságát vizsgálta. Ennek keretében az év első felében a közlevéltárak számára megküldött kérdésekre adott írásbeli válaszokat értékelték a szakfelügyelők és ez alapján készítették el jelentéseiket.

Az év második felében – a szintén előzetesen megküldött tematika alapján – helyszíni ellenőrzést végeztek a szakfelügyelők, amelynek során a szervnyilvántartás szabályosságát, az iratkezelés felügyeletének menetét és a magániratok átvételének gyakorlatát konkrét eseteken keresztül is vizsgálták és véleményezték.

Az év során a közlevéltári szakfelügyelők összesen 46 hazai közlevéltárat, vagyis a nyilvántartásba vett hazai közlevéltári intézményhálózat egészét megvizsgálták. Két intézmény esetében ugyanakkor a vizsgálat csak részben érthette el célját. A HM HIM Hadtörténelmi Levéltár esetében az iratkezelés ellenőrzése és ezzel összefüggésben a szervnyilvántartások vezetése nem a Levéltár, hanem a HVK Híradó, Informatikai és Információvédelmi Csoportfőnökség Dokumentumvédelmi Osztályának hatáskörébe tartozik, így a vizsgált területek többségében a szakfelügyelet nem volt illetékes. A Magyar Országos Közjegyzői Kamara Közjegyzői Levéltára esetében a fenntartó és a Levéltár azt is vitatják, hogy a 27/2015. (V.27.) EMMI-rendelet hatálya kiterjed erre az intézményre is, mivel a 62/2009. (XII.17.) IRM rendelet több tekintetben másként határozza meg az intézményre vonatkozó szakmai követelményeket, mint a levéltári szakmai követelményrendelet. (Ennek az ellentmondásnak a feloldását korábban kezdeményezte már a fenntartónál a szakfelügyelet.)

A 2018. évi első ellenőrzés tapasztalatai a közlevéltárakban

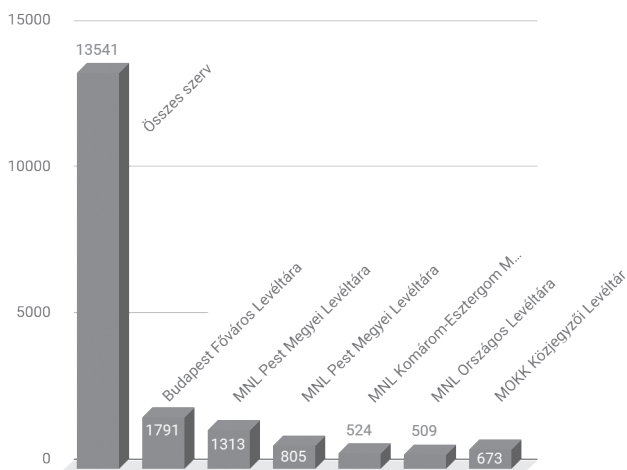
Az előzetesen megküldött kérdésekre érkezett válaszok és a szakfelügyelők megállapításai alapján a hazai közlevéltárak gyűjtőterületi munkájának ellenőrzött területei kapcsán az alábbi kép alakult ki.

- *Hány – illetékességi körbe tartozó – szervről van tudomása a levéltárnak, ezek közül mennyiről vezetnek szabályos, a 27/2015. (V.27.) EMMI rendelet (a továbbiakban: R.) 6. §-ának megfelelő szervnyilvántartást? Vannak-e olyan gyűjtőterületi szervek, amelyekkel még nem sikerült felvenni a kapcsolatot? Ha igen, mi ennek az oka?*

A hazai közlevéltárak 2018-ban összesen több mint 13 ezer iratképző szervezet tartottak nyilván, ez a szám azonban csak nagyságrendileg értelmezhető, ugyanis a nyilvántartásba vétel nem mindenütt történik egységes elvek alapján. Ennek jellemző példája,

hogy a felsőoktatási intézmények levéltárai közül némelyek egyetlen illetékes szervről, a fenntartó egyetemről számoltak be, míg mások az adott szerv minden önálló iktatóhelyét (egyetemi karokat, intézeteket, esetlegesen tanszékeket is) külön egységként regisztrálták. A nyilvántartásba vétel nem jelenti ugyanakkor egyúttal azt is, hogy az adott szerv/szervezeti egység minden szükséges adata rendelkezésre áll a levéltárban, hiszen az iratképző szervek nagy száma, az államigazgatás gyakori szervezeti változásai és a levéltári létszám korlátai sok esetben lehetetlenné teszik naprakész nyilvántartások vezetését. Összességében megbecsülni sem lehet azon szervek számát, amelyekkel a levéltárak a fenti okok miatt egyelőre nem tudták felvenni a kapcsolatot, mindenesetre a közlevéltárak döntő többsége tud olyan – értékhatár feletti – intézményről, amelynek iratkezelését jelenleg nem tudja ellenőrizni, vagy adott esetben még nyilvántartásba sem tudta venni az érintett szervet.

Összességében a legtöbb iratképző szervezet Budapest Főváros Levéltára tartja nyilván (1791 intézmény), az MNL tagintézményei közül Pest megyében haladja meg ez a szám az ezret (1313). A legtöbb iratképző szervezet nyilvántartó közlevéltárak adatait az alábbi ábra szemlélteti:

- *2018-ban teljesültek-e a R. 6. § (3) bekezdésében foglalt, a szervnyilvántartás adatállományának az MNL részére történő átadására vonatkozó előírások?*

A R. fenti pontja az elmúlt években részben elvesztette jelentőségét, mivel az MNL tagintézményei egységes levéltári nyilvántartó rendszert használnak (scopeArchiv), amelyen keresztül a rögzített adatok közvetlenül a központi tárhelyre kerülve ott őrződnek, így az adatok átadása lényegében automatikusan megvalósul. A szintén scopeArchiv rendszert használó Budapest Főváros Levéltára esetében a nyilvántartási adatokról szabványos formátumú export készül, amelyet az előírásoknak meg-

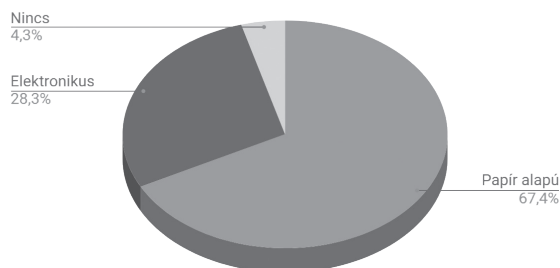
felelően eljuttatnak a Magyar Nemzeti Levéltár részére. A közlevéltárak másik köre, a felsőoktatási intézmények levéltárai eleve nem kötelezettek a szervnyilvántartás átadására, mivel illetékességük kizárólag saját fenntartójukra terjed ki, így a R. szerinti fenti kötelezettség csak néhány szaklevéltárat és a városi levéltárakat terheli. Ez utóbbi intézmények közül egyedül a Hadtörténelmi Levéltár nem teljesítette a R. szerinti előírást.

- *Papír alapon, vagy elektronikusan vezetik a szervnyilvántartást?
Utóbbi esetben teljesülnek-e a R. 6. § (9) bekezdésében foglalt követelmények?*

A hazai közlevéltárak közel felében (az MNL tagintézményeiben és Budapest Főváros Levéltárában) rendelkezésre áll olyan elektronikus nyilvántartó rendszer (scopeArchiv), amely megfelel a R. 6. § (9) bekezdésében megfogalmazott feltételeknek, minden más közlevéltárban azonban szükségszerűen vezetni kell a papír alapú szervnyilvántartást is. Ettől függetlenül gyakorlatilag mindenütt valamilyen számítógépes megoldást (leginkább excel-táblázatokat) is alkalmaznak a szervek adatainak folyamatos kezelésére, ez azonban csak a mindennapi feladatokat egyszerűsítő segédeszköznek, és nem hivatalos nyilvántartásnak tekinthető. Ugyanakkor a scopeArchiv rendszert használó levéltárak jelentős részében sincs olyan állapotban még a feltöltöttség, hogy az a hagyományos, papír alapú szervnyilvántartást ki tudná váltani. Két felsőoktatási levéltárban gyakorlatilag nem létezik szervnyilvántartás, ennek sürgős pótlására a szakfelügyelet nyomatékosan felhívta a figyelmet.

Az elektronikus szervnyilvántartás kapcsán általánosságban megállapítható, hogy a korábbi egységes levéltári nyilvántartó rendszer (eArchivum) „elhalása” után a magyar levéltárügyben jelenleg már kizárólag a scopeArchiv rendszer felel meg a R. vonatkozó előírásainak, így ennek adatokkal való feltöltése és naprakész vezetése rendkívüli jelentőséggel bír a szabályszerű gyűjtőterületi munka szempontjából. A többi közlevéltár számára mindenképpen szükséges volna közös informatikai megoldást találni, amely alkalmas a szervnyilvántartások egységes vezetésére és a R. célja szerinti központi nyilvántartására is.

A hazai közlevéltárak szervnyilvántartására alkalmazott megoldásokat az alábbi ábra szemlélteti:

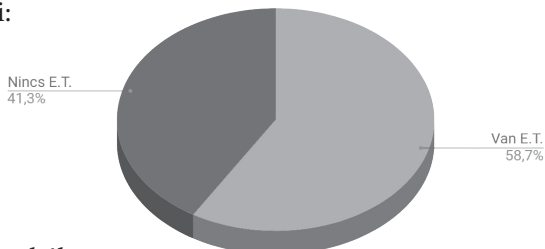
- *Nyilvántart-e a levéltár a R. 6. § (10) bekezdése szerinti, privatizált szervezetnél a privatizálás előtt keletkezett maradandó értékű irattári anyagot, illetve ilyen szervet?*

Ebben a kérdésben az MNL tagintézményei között – amelyeket elsősorban érint a kérdés – meglehetősen nagy eltérés mutatkozott. Szinte mindenütt azt jelezték az intézményvezetők, hogy a privatizált szervezetek (általában termelőszövetkezetek és iparvállalatok) esetében több akadályba is ütközik a kapcsolatfelvétel és az állami tulajdonú időszakban keletkezett irattárak sorsának nyomon követése. Leggyakrabban problémának az érintett szervek ez irányú hajlandóságának hiánya tekinthető: néhol érdektelenségből, néhol pedig a levéltári illetékesség vitatásából következően nem tud az érintett levéltár érdemben eljárni, de természetesen a levéltárak személyi erőforrásai sem minden esetben tűnnek elegendőnek ezen feladatok maradéktalan ellátására. A tagintézmények közül tizenegy, tehát az összes taglevéltár valamivel több mint a fele bír tudomással korábbi állami tulajdonú gazdálkodó szervezetnél keletkezett iratról, tíz esetben nem rendelkezik ilyen információval a levéltár. A legtöbb ilyen szervet az MNL Országos Levéltára tartja nyilván (116), de például Somogy, Bács-Kiskun, Békés és Zala megyében, Sopronban és Budapesten is rendelkeznek információkkal a levéltárak ebben a témában. Önmagukban ugyanakkor ezek az információk a legtöbb esetben nem jelentik azt, hogy a levéltárosok érdemben el is tudnának járni az irattárak kezelése vagy esetleges átvétele tekintetében, ezt a fentiekben jelzett illetékességi viták, valamint a levéltárak személyi ellátottságának hiányai és a szabad raktári kapacitás korlátozottsága okozzák. A későbbiekben komoly segítséget jelenthetne az érintett levéltárak számára, ha illetékességi viták esetén támaszkodhatnának az EMMI hivatalos állásfoglalására.

- *A levéltárnak a R. 8. § (2) bekezdése szerinti ellenőrzési terve megfelel-e a vonatkozó előírásoknak? Amennyiben a levéltár nem rendelkezik ellenőrzési tervvel, milyen elvek alapján és milyen gyakorisággal végzi a levéltár az iratkezelés ellenőrzését?*

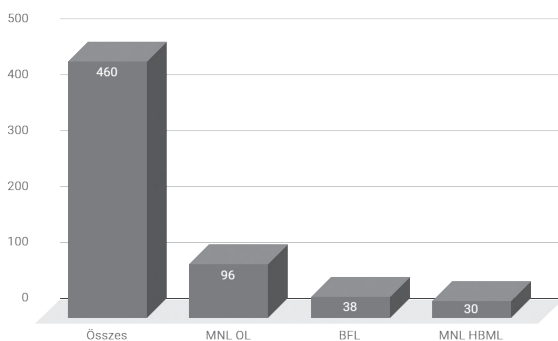
Az ellenőrzések tanúsága szerint a R. fenti előírása azért sem tekinthető minden esetben teljesültnek, mert a közlevéltárak jelentős köre (19 intézmény a 46-ból) egyáltalán nem készít ellenőrzési tervet. A szakmai követelményrendelet nem ad lehetőséget arra, hogy a közlevéltár ennek a kötelezettségének – vagyis az ellenőrzési terv készítésének – ne tegyen eleget, még akkor sem, ha az iratkezelés rendszeres ellenőrzésére a személyi erőforrások nem mindenütt elegendőek. Ellenőrzési terv híján a közlevéltárak munkatársai általában ad hoc jelleggel, az aktuális beszállítások, selejtezések kapcsán tesznek látogatást az iratképző szerveknél. Ez a gyakorlat indokolható kisebb, csak néhány iktatóhellyel rendelkező felsőoktatási intézmények levéltári gyakorlatában, az MNL megyei tagintézményeiben azonban az iratképző szervek nagy száma miatt a tervezés elengedhetetlen. Az MNL vezetésének tájékoz-

tatása szerint az Ellenőrzési Tervek készítése éppen emiatt a jövőben a munkaterv hangsúlyos részét fogja képezni az intézményben. Az ellenőrzési tervek készítésének gyakorlatát az alábbi ábra szemlélteti:

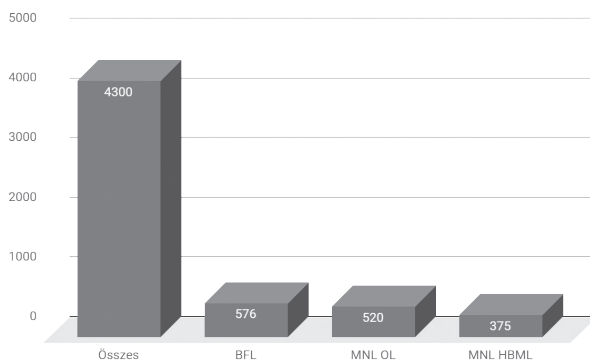

- *Évente átlagosan hány iratkezelési szabályzatot illetve selejtezési jegyzőkönyvet hagy jóvá a levéltár?*

A 2018. évi ellenőrzések alapján elmondható, hogy a magyar közlevéltárak az ellenőrzött időszakban évente átlagosan 460 iratkezelési szabályzatot hagytak jóvá (beleértve a módosítani javasolt szabályzatokat is) az alábbi megoszlás szerint:

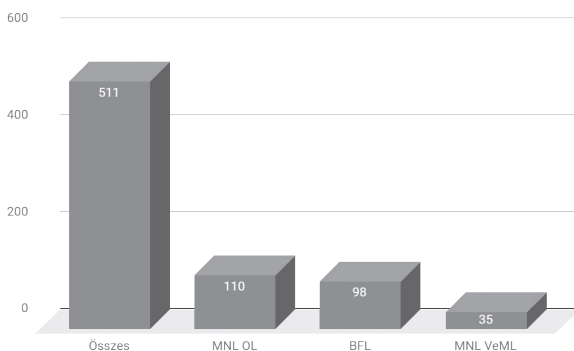

A levéltárosok által megvizsgált és jóváhagyott selejtezési jegyzőkönyvek száma ugyanezen időszakban évente átlagosan 4300 körül volt, a legjelentősebb teher ezen a téren Budapest Főváros Levéltára és az MNL Országos Levéltára munkatársaira hárult.

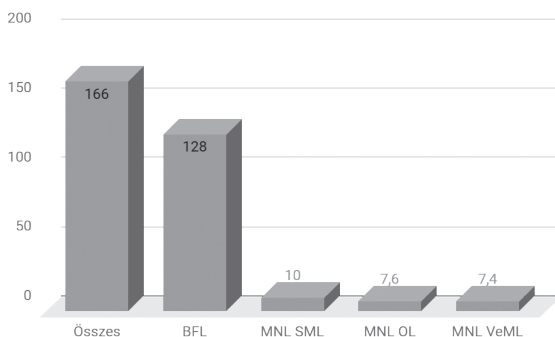
- *Végez-e a levéltár a R. 14. §-a szerinti gyűjtőmunkát? Ha igen, az elmúlt öt évben honnan vettek (át) maradandó értékű magániratot és milyen mennyiségben?*

Maradandó értékű magániratot a legtöbb hazai közlevéltár gyűjtött a vizsgált időszakban; a 46 intézményből összesen 8 helyen nem gazdagodott ilyen jellegű forrásokkal az iratanyag. A teljes közlevéltári hálózat a vizsgált időszakban összesen 511 ifm mennyiségű magániratot vett át végleges megőrzésre magánszemélyektől vagy szervezetektől. Legnagyobb mértékben az MNL Országos Levéltára és Budapest Főváros Levéltára gazdagodott magániratokkal a vizsgált időszakban (110 illetve 98 ifm), de számos megyei levéltár és majd minden felsőoktatási levéltár is folyamatosan gyűjtötte ezeket a forrásokat. A magániratok gyűjtésének mértékét az alábbi ábra szemlélteti:

- *Az elmúlt öt évben vett-e át a levéltár a R. 16. §-a szerint maradandó értékű magániratot letéti szerződés alapján megőrzésre? Ha igen, honnan és milyen mennyiségben?*

A magániratok letéti átvétele sokkal kevésbé elterjedt formája az iratgyarapításnak a végleges adományozásnál vagy a vásárlásnál, mivel ezt a formát ideiglenesként értékelt volta miatt a levéltárak többsége általában nem támogatja és csak különösen értékes iratanyagok esetében alkalmazza. Mivel ezekben az esetekben a tulajdonos fenntartja magának vagy örökösének a jogot az iratok visszavételére, a közgyűjtemények általában inkább a tulajdonjog végleges átruházását tartalmazó szerződések megkötésére töreksznek. (Az utóbbi időben a letéti szerződésekbe már szigorú pénzügyi feltételek is bekerülnek az iratanyag visszavételének esetére, ez bizonyára nagyobb védelmet jelent a letétet kezelő levéltárak számára.) Összességében az elmúlt öt évben a közlevéltárak harmada vett csak át letéti iratot összesen 166 ifm mennyiségben, ennek is nagyobb részét egyetlen letét, Beke László művészettörténésznek a BFL-be került hagyatéka teszi ki (90 ifm). A letéti iratátvétel számszerű adatait az alábbi ábra szemlélteti:

A 2018. évi második ellenőrzés tapasztalatai a közlevéltárakban

Az év második felében a szakfelügyelők helyszíni látogatást tettek az illetékességükbe tartozó levéltárakban, ahol az előre megküldött, és az első vizsgálattal összefüggésben álló tematika alapján ellenőrizték a gyűjtőterületi munka meghatározott területeit. Ezen területek vizsgálata során az alábbi összefoglaló kép alakult ki a hazai közlevéltárakban.

- *Szabályosan és minden szervre kiterjedően vezeti-e a levéltár a R. 6. §-ában meghatározott szervnyilvántartást?*

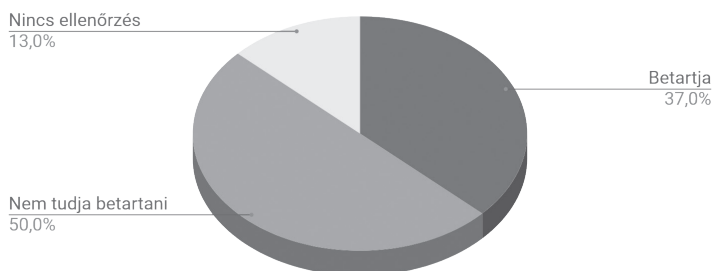
A közlevéltárak szervnyilvántartási gyakorlatában meglehetősen nagy eltérés figyelhető meg az egyes intézmények között. Mint az első félévi vizsgálat is megállapította, létezik két olyan közlevéltár, ahol gyakorlatilag nincs ilyen nyilvántartás, de sok helyütt csak a szervek/szervezeti egységek egy részének az adatait sikerült mostanáig rögzíteni vagy felvenni. Lényegében minden levéltár folyamatosan küzd a szervezeti átalakulások nyomán követésével és az adatok aktualizálásával. Valójában csak néhány kisebb felsőoktatási és szaklevéltárlevéltár – ahol jellemzően alacsony az iratképző szervek/szervezeti egységek száma – esetében tekinthető naprakésznek és teljesnek a szervnyilvántartás. A scopeArchiv rendszert használó intézmények döntő többsége is arról számolt be, hogy az adatok feltöltése vagy folyamatos, vagy most kezdődött el, de a különböző jegyzőkönyvek vagy egyéb dokumentumok csatolása nem történt/történik meg. (Ez utóbbinak az egyes levéltárakban egyaránt lehetnek személyi vagy technikai akadályai is.) Szinte minden általános levéltárban gondot jelent az államigazgatás szervezeti változásainak nyomon követése, emellett sok esetben szembesültek a szakfelügyelők az iratképző szervek értékhatárának bizonytalanságaival is. Ez utóbbi általában az alsóbb fokú oktatási intézmények besorolása és iratainak értékelése során jelentkező probléma. Szintén komoly problémát jelent az állami tulajdonnal működő vagy működött gazdálkodó szervezetek nyilvántartása: ezekben az esetekben a gyors átalakulások mellett az érintettek együttműködési készségének a hiánya is gyakran jelent problémát.

▪ *Az iratkezelések ellenőrzése éves ellenőrzési terv szerint történik-e?*

A közlevéltárak számára a R. egyértelműen előírja az iratképző szervek terv szerinti ellenőrzését, ez azonban számos levéltárban nem történik meg. Néhány levéltár speciális helyzetéből adódóan nem vesz részt közvetlenül az iratkezelés ellenőrzésében (Hadtörténelmi Levéltár, Semmelweis Egyetem Levéltára, Közjegyzői Levéltár), más intézményekben személyi okokból az elmúlt években gyakorlatilag szünetelt ez a tevékenység (Pannon Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, Pannon Egyetem Georgikon Kar, Kari Könyvtár és Levéltár), több intézményben pedig az iratképző szervezeti egységek alacsony száma miatt nem tekintik szükségesnek a formális terv elkészítését. Örvedetes tény ugyanakkor, hogy több közlevéltárban – vélhetően a szakfelügyeleti ellenőrzés hatására is – 2018-tól már éves ellenőrzési terv alapján végzik ezt a tevékenységet a levéltárosok.

▪ *Az iratkezelés ellenőrzése során teljesülnek-e a különböző szervtípusok ellenőrzési gyakoriságával kapcsolatos követelmények a R. 8. § (2) bekezdése szerint?*

A jelentések összesítése alapján megállapítható, hogy a hazai közlevéltárak 16%-a valamilyen okból egyáltalán nem ellenőrzi az illetékességébe tartozó szervek iratkezelését, vagy mert ez szervezeti okokból nem tartozik a feladatkörébe, vagy pedig egyáltalán nincs rá személyi erőforrása. Szintén tanulságos adat, hogy az összes közlevéltár fele nem tudja elvégezni ezt a feladatot a R. által előírt gyakorisággal: általában a magasabb szintű szervek 3 éves ellenőrzési gyakorisága a legnehezebben tartható, de több közlevéltárban a szervek nagy száma és a személyi erőforrások hiánya miatt a R. 8. § 2. (b) pontjában meghatározott egyéb szervek 5 évenkénti ellenőrzését sem lehet biztosítani. A R. fenti pontjának a betartását az alábbi ábra szemlélteti:

- *Teljesülnek-e az ellenőrzés tartalmával kapcsolatos követelmények a R. 8. § (3) bekezdése szerint?*

A szakfelügyeleti vizsgálatok ezen a téren kedvezőbb helyzetet tártak fel a korábbiakban jelzethnél: ahol a levéltár ellenőrizte az iratképző szerv iratkezelését, ott az esetek többségében a felvett jegyzőkönyvek tartalmazzák a R. által előírt adatokat. Kivételt ez alól általában csak az elektronikus iratkezelés ellenőrzése képez: sok esetben a levéltárosoknak nincs megfelelő képzettségük és tapasztalatuk a számítógépes iktató és/vagy dokumentumkezelő rendszerekben keletkező, maradandó értékű iratok megfelelő kezelésének ellenőrzéséhez.

- *Az iratkezelés ellenőrzését a R. 8. § (5) bekezdésében meghatározott személyek végzik?*

A közlevéltárak döntő többségében ez a feltétel teljesül, mivel általában főlevéltárosok és levéltárosok végzik az ellenőrzéseket. Problémák a jövőben ott várhatók, ahol ebben a munkában olyan, OKJ-s végzettségű segédlevéltárosok is részt vettek, akik a jogszabályváltozás miatt már ebben a munkakörben nem foglalkoztathatók.

- *Az iratkezelés felügyelete kiterjed-e az elektronikus iktatóprogramok illetve dokumentumkezelő rendszerek ellenőrzésére is?*

A vizsgálatok tanúsága szerint a közlevéltárakban dolgozó levéltárosok többsége nem rendelkezik megfelelő képzettséggel az elektronikus iratkezelés ellenőrzésére, így mélységében nem tudja vizsgálni az ebben keletkező dokumentumok szakszerű kezelését. E nehézségek ellenére a helyzetet mégis nagyban megkönnyíti, hogy az iratképző szervek lényegében mindenütt akkreditált szoftvereket használnak már, így ezek révén garantálható a szabványos formátumok használata. A levéltári ellenőrzés ezen iratképző szerveknél általában az iktatás szakszerűségére és teljességére, az iratok tételbe sorolására és a megfelelő segédletek előállítására szorítkozik. A jelentések szerint csak néhány kisebb felsőoktatási levéltár esetében fordult elő, hogy az ellenőrzés nem érintette ezeket a területeket.

- *Az irattári anyag selejtezése során teljesülnek-e a R. 9. § (2)–(5) bekezdésében megfogalmazott feltételek?*

Az ellenőrzött 46 közlevéltár döntő többségében szabályosan, a R. előírásainak megfelelően zajlik az iratok selejtezési eljárása: a sokéves tapasztalatnak köszönhetően az előzetesen egyeztetett folyamat során mind az iratképzők, mind pedig a levéltár a fenti előírások szerint jár el. Azokban a levéltárakban mutatkoztak hiányosságok a selejtezés terén, ahol szakképzett munkatárs híján a szervnyilvántartás vezetése és

az iratkezelés ellenőrzése egyébként is szünetelt a vizsgált időszakban, vagy pedig a levéltár működését egyéb jogszabály határozza meg (Közjegyzői Levéltár). A hiányosságok leginkább a szabályos levéltári záradékolás elmaradásában jelentkeznek, de több levéltárban azt is valószínűsítik, hogy bizonyos szervek a levéltár értesítése nélkül selejtezik az irataikat.

- *Az iratanyag levéltári átadása megfelel-e a R. 12. §-ában, valamint a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII.29.) Korm. rendelet 65. §-ában meghatározott követelményeknek?*

A maradandó értékű iratok szabályszerű levéltári átadása több okból is csorbát szenved a hazai közlevéltárakban. Leggyakoribb ok, hogy a levéltár helyhiány miatt nem képes rendszeresen átvenni a levéltárérett iratokat bizonyos szervektől, esetenként már egyetlen szervtől sem. Az MNL öt megyei tagintézményében is arról számoltak be az intézményvezetők, hogy raktári kapacitás híján az iratátvételeket korlátozni vagy leállítani voltak kénytelenek. A többi közlevéltárban a tapasztalatok szerint az iratképzők vagy saját erőből, vagy a levéltár segítségével eleget tesznek az átadásra vonatkozó feltételeknek. A levéltári segítség általában a savmentes doboz biztosítását, szükség esetén a dobozolásban, segédletkészítésben vagy a szállításban való levéltári közreműködést jelenti.

- *Amennyiben a levéltár rendelkezik az elektronikus iratok átvételének feltételeivel, akkor érvényesülnek-e az elektronikus formában tárolt iratok közlevéltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről szóló 34/2016. (XI.30.) EMMI rendelet erre vonatkozó előírásai?*

Erre a kérdésre lényegében egységes nemleges választ kaptak a szakfelügyelők. Ilyen feltételeket jelenleg Magyarországon a scopeArchiv és a vele összekapcsolt Preservica archiváló szoftver, illetve a mögöttük álló központi tárolóhely tud biztosítani, azonban az érintett levéltárak napi gyakorlatában ilyen típusú iratátvételek nem szerepelnek, ezzel kapcsolatos tapasztalatok nem állnak rendelkezésre. Előfordul olyan intézmény (Pécsi Tudományegyetem Levéltára), ahol az elvi lehetőség és a megfelelő technikai háttér megvan már az elektronikus iratok szabályszerű archiválására, de tényleges iratátvétel ebben a formában nem történt még.

- *Amennyiben folytat magánirat-iratgyűjtési gyakorlatot az intézmény, milyen formában kerültek ilyen iratok a levéltárba az elmúlt öt évben? Ezekben az esetekben teljesültek-e a R. 15. §-ában szabályozott szerződéskötési követelmények?*

Mint azt az I. félévi vizsgálat kimutatta, a hazai közlevéltárak többsége vett át magániratot az elmúlt öt évben, az ezzel kapcsolatos adminisztráció vezetése azonban meglehetősen vegyes képet mutat. Leggyakoribb probléma (ez tizennégy közlevéltárban fordult elő), hogy a magániratok átvétele során a levéltár nem köt szerződést az átadóval, aminek következtében az iratok tulajdonjoga és későbbi használatának feltételei nem tisztáztak, így vitára adhatnak okot. A szerződés elmaradásának gyakori oka, hogy a levéltár nem is közvetlenül a tulajdonostól kapja meg az iratokat, hanem valamely közvetítő személyen vagy szervezeten keresztül; ezekben az esetekben a levéltárak nem mindig tudnak eljutni a vélhető tulajdonosig. Jelentős segítség a magániratok átvétele során, hogy az MNL 2013-ban kiadott Gyűjtőköri Szabályzata tartalmaz olyan szabályszerű szerződésmintát, amelyet minden hazai közlevéltár alkalmazni tudna saját gyakorlatában.

- *Amennyiben az elmúlt öt évben vett át letéti megőrzésre magániratot a levéltár, teljesültek-e a letéti szerződés tartalmi elemeire vonatkozó előírások a R. 16. § (3) bekezdése szerint?*

Mint azt az I. félévi jelentések összesítése mutatta, a közlevéltárak kétharmada egyáltalán nem vett át letéti iratot a vizsgált időszakban, a többi esetben azonban a szakfelügyelők a vonatkozó letéti szerződéseket a R. előírásai szerint megfelelőnek találták.

A nyilvános magánlevéltárak ellenőrzése

A nyilvános magánlevéltárak közül a fentebb említett 12 intézmény ellenőrzésére került sor 2018-ban. A szakfelügyelői jelentések alapján az ellenőrzött területeken az alábbiak állapíthatók meg.

- *Teljesülnek-e a levéltári anyag őrzésére, illetve a levéltári raktárakra vonatkozó, a R. 19. §-ában megfogalmazott követelmények, különös tekintettel a klimatikus viszonyok folyamatos ellenőrzésére, valamint az iratőrző helyiségek tűzvédelmi és biztonságtechnikai felszereltségére?*

Általánosságban megállapítható, hogy a vizsgált magánlevéltárakban változó színvonalon ugyan, de teljesülnek az iratanyag biztonságos őrzésére és szakszerű tárolására vonatkozó követelmények. Az ellenőrzött intézmények egyikében sincs ugyan klimatizált raktári helyiség, de a raktárak hőmérsékletét és páratartalmát egy levéltár

kivételével mindenütt mérik és többnyire naplózzák is. A levéltári raktárak klimatikus viszonyai általában megfelelőnek tekinthetők, különösen a történelmi épületekben kialakított iratórzkő helyek tudják biztosítani a klimatikus viszonyok természetes állandóságát, vagy lassú és kis mértékű ingadozását. A raktárak megfelelő őrzés-védelméről és biztonságtechnikai felszereléséről mindenütt gondoskodtak, ezen a téren nem találtak érdemi problémákat az illetékes szakfelügyelők.

- *Milyen módon gondoskodik a levéltár saját iratanyaga preventív állományvédelméről, valamint konzerválásáról, restaurálásáról és biztonsági célú másolásáról? Saját restaurátor mőhely híján milyen lehetőségeket tud kihasználni az intézmény ezen a téren? Saját vagy külső állományvédelmi szakember segítségét igénybe tudja-e venni az intézmény?*

Az ellenörzkött 12 levéltár egyike sem rendelkezik önálló restauráló, állományvédelmi mőhellyel, ennek ellenére többségük valamilyen forrásból minden évben végeztet restaurálási feladatokat külső szakemberekkel. Csak két intézményben számoltak be arról, hogy az iratok állapota nem indokolja komolyabb restaurálási feladatok elvégzését, vagy pedig a preventív intézkedéseket a levéltárosok maguk is el tudják végezni. Az intézmények többsége külső szakemberek, cégek vagy közgyőjteményi állományvédelmi mőhelyek szolgáltatásait veszi igénybe, leggyakrabban az Ars Alba Restaurátor Bt., vagy az MNL Baranya, illetve Csongrád Megyei Levéltára, valamint Budapest Főváros Levéltára szakmőhelyének a segítségére támaszkodnak. Finanszírozási forrásként a levéltárak elsősorban az NKA-pályázatokat, valamint az EMMI támogatását emelték ki, enélkül az általuk őrzött iratanyag állományvédelme gyakorlatilag nem volna megvalósítható.

- *Milyen formában vezeti a levéltár az iratanyag nyilvántartását? Ezek a nyilvántartások megfelelnek-e a R. 30–39. §-ában megfogalmazott követelményeknek?*

A szakfelügyeleti jelentések meglehetősen vegyes képet mutatnak ezen a téren. Egységes levéltári nyilvántartó rendszer híján az egyes intézmények a maguk módján próbálnak megfelelni a R. előírásainak, valamint a kutatók és a fenntartó elvárásainak. Van olyan intézmény, ahol 1988-ban készült utoljára fondjegyzék, másutt minden nyilvántartást „kockás füzetben” vezetnek, ugyanakkor olyan egyházi levéltár is van, ahol minden szükséges és előírt naplót számítógépen, folyamatosan vezetnek és azokat évente kinyomtatva hitelesített formában archiválják. Szinte mindenütt jelentkező probléma, hogy a levéltárak munkatársai a vezetett nyilvántartásokat – különböző okok miatt – nem tudják naprakész állapotban tartani vagy rendszeresen aktualizálni. Az elektronikus segédlet-készítés legelterjedtebb eszköze az excel-tábla, de van olyan levéltár a megvizsgált intézmények között, amely az ICA-ATOM levéltári nyilvántartó rendszert (is) alkalmazza.

- *Végzett-e selejtezést a levéltár az elmúlt 5 évben saját iratanyagában?
Ha igen, milyen iratokat érintett ez, és milyen eljárásrend szerint történt a selejtezés?*

A megvizsgált 12 levéltár közül csak két helyen történt selejtezés az elmúlt öt évben: a Magyarországi Unitárius Egyház Levéltárában, valamint a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban. A két selejtezés egyike sem érintett köziratot; az előbbi esetben egy hagyatéki anyag rongálódott, nem maradandó értékű részét, a második esetben plébániai iratanyagok gazdasági jellegű mellékleteit selejtezték ki a fenntartó engedélyével. A szakfelügyelők minden esetben felhívták a figyelmet, hogy esetlegesen köziratokat is érintő selejtezés során kizárólag a R. 28. §-a alapján lehet eljárni.

- *Rendelkezik-e a levéltár elektronikusan keletkezett vagy digitalizált iratanyaggal?
Ha igen, azt milyen formában kezeli, hogyan gondoskodik hosszú távú megőrzéséről?
Érvényesülnek-e a R. 19. § (4)–(5) bekezdésében megfogalmazott feltételek?*

Elektronikusan keletkezett irattal egyik megvizsgált levéltár sem rendelkezik jelenleg, de több intézményben beszámoltak róla, hogy a fenntartó már áttért az elektronikus iratkezelésre, így középtávon a levéltárnak is fel kell készülnie az e-iratok megfelelő fogadására és archiválására. Digitalizált iratanyag szinte minden levéltárban rendelkezésre áll, van olyan intézmény például (Pécsi Egyházmegyei Levéltár), ahol jelenleg már több mint 700 ezer oldalnyi digitális felvétel készült saját iratanyagról. A digitalizált iratanyagokat általában több példányban, szerencsés esetekben egymástól távol (adott esetben más városban) működtetett szervereken, de legalább biztonsági másolatként külső merevlemezen tárolják. A biztonsági mentések sehol sem automatizáltak, minden intézményben egyedileg, alkalmanként készítenek mentéseket.

- *Utóellenőrzésként megvizsgálandó terület, hogy a legutóbbi ellenőrzés óta teljesültek-e az Ltv. 30. § (2) bek. a) pontjának előírásai, amely szerint a nyilvános magánlevéltár „levéltári anyagának jegyzékét – nyilvántartás céljából – a Magyar Nemzeti Levéltárnak átadja”?*

Ezen a téren nem szereztek jó tapasztalatokat a levéltári szakfelügyelők: az elmúlt években gyakorlatilag sehol sem teljesült az Ltv. fenti rendelkezése. Az egyes levéltárak jegyzékének átadásával kapcsolatos kérdéseket néhány helyen megpróbálták az MNL munkatársaival egyeztetni, de általában technikai okok miatt ezek az egyeztetések elakadtak és az átadásokra nem került sor.

Budapest, 2019. február

Cseh Gergő Bendegúz
levéltári vezető szakfelügyelő

Lakatos Andor

Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések egy kérdőíves felmérés alapján

Bevezető

2018 őszén egy kérdőívvel kerestük meg az egyházi levéltárakat, hogy a tömeges digitalizálás tapasztalatairól tájékozódjunk. A felmérés egy konferencia alkalmából készült a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) 2018. évi vándorgyűlésére, a továbbiakban olvasható írásunk az előadás vázlatának átdogozott, továbbfejlesztett változata.¹

A címben jelzett témával kapcsolatban az első tisztázandó kérdés, hogy mit értünk tömeges digitalizálás alatt, vagyis milyen esetekben tekintettük „tömegesnek” a levéltári digitalizáló tevékenységet? A kitöltött kérdőívek alapján könnyen megállapítható volt, hogy a képi digitalizálás valóban hangsúlyossá vált, és joggal nevezhető tömegesnek intézményeinkben, ugyanis több mint 6,3 millió digitális képről számoltak be a válaszadók – elsősorban ennek felmérésére, vizsgálatára törekedtünk. Figyelembe véve a kapott válaszokat, és tekintettel arra, hogy az egyházi levéltárakra olykor kis intézményi méretek jellemzőek, a képfelvételek számát illetően végül 50 ezernél húztunk határt. Az ilyen nagyságrendű, illetve ezt meghaladó képállományról beszámoló jelentéseket értékeltük „tömegesként”, s a következőkben ezek válaszait összesítjük, elemezzük. A mennyiségen túl a tömeges digitalizálás egy másik fontos jellemzője, hogy a levéltáros által tervezett, módszeres és rendszeres tevékenységet feltételez, vagyis nem merül ki az „ad hoc” kutatói igények, megrendelések kielégítésében és az így készült másolatok gyűjtésében.

¹ 2018. szeptember 13-14-én, „Változó egyetem, változó levéltár” címmel rendezték a 60 éves ELTE Egyetemi Levéltár és a 25 éves Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) közös konferenciáját. A jubileumi program második, Levéltári Szakmai Napjának délutánján esett szó a levéltárakban folyó tömeges digitalizálási tevékenységről. A „Tömeges digitalizálás az egyházi levéltárakban – megfigyelések és következtetések” című előadás vázlata elérhető a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár honlapján: https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/Tomeges-digitalizalas-egyhazi-level-tarakban_2018-09-14.pdf (A letöltés ideje: 2019.január 3.) A levéltárakhoz küldött kérdőív szövegét tanulmányunk végén közöljük.

Hol rendelkeznek nagyobb képállományokkal?

A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy tömeges digitalizáló tevékenység az egyházi levéltárak körülbelül felében folyik. A nagyobb képállománnyal rendelkező levéltárak – tizenhat intézmény és egy több levéltárat érintő, közös projekt – felekezeti csoportosításban a következők:

- három evangélikus: Óskereső-projekt, Evangélikus Országos Levéltár, Soproni Egyházközség Levéltára
- három református: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (Debrecen), Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (Budapest), Baranyai Református Egyházmegye Levéltára (Pécs)
- tizenegy római katolikus (nyolc egyházmegyes és három szerzetesi): Győri Egyházmegyei Levéltár, Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Pécsi Egyházmegyei Levéltár, Prímási Levéltár (Esztergom), Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltára (Budapest), Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (Budapest).

A képállomány zöme, 5,2 millió kép (a felvételek 83%-a) hat helyen készült, és közel 1,1 millió kép (17%) található még további tizenegy intézményben. A felvételszámok tekintetében meghatározó hat intézmény közül két esetben egymilliónál is több a képfelvételek száma, és négy további levéltárban haladja meg a képszám a félmillió nagyságrendet (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár 1,5 millió, Óskereső-projekt 1,2 millió, Pécsi Egyházmegyei Levéltár 710 ezer, Váci Püspöki és Káptalani Levéltár 681 ezer, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár 578 ezer, Győri Egyházmegyei Levéltár 550 ezer).

Milyen forrásokról készültek a digitális képmásolatok?

2018 őszén összesen 6,3 millió képfelvételről számoltak be a levéltárak, melyek tematikus megoszlását a következő táblázatban foglaltuk össze.²

² A táblázat második oszlopában a témánkénti felvételszámok, illetve azok százalékos aránya szerepel az összes felvételhez képest, a harmadik oszlopban pedig a fentebb említett, kiemelkedő felvételszámú hat intézmény témánkénti képfelvételeinek száma, illetve az egyes témákon belül képviselt, százalékos felvételszám-aránya található.

A KÉPFELVÉTELEK TEMATIKÁJA	AZ ÖSSZES ADAT- SZOLGÁLTATÓ LEVÉLTÁRBAN	A FELVÉTELSZÁMOKBAN KIEMELKEDŐ HAT INTÉZMÉNYBEN
anyakönyvi jellegű:	4,7 millió (75%)	3,9 millió (84%)
helytörténet, egyházközségek:	645 ezer (10%)	482 ezer (75%)
segédletek (iktatók, mutatók):	363 ezer (5,7%)	336 ezer (93%)
egyéb levéltári forrás:	585 ezer (9,3%)	473 ezer (81%)
összes képfelvétel:	6,3 millió (100%)	5,2 millió (83%)

A számokból jól látható az anyakönyvi jellegű források meghatározó többsége (75%), amelynek háttérében nyilvánvalóan az intenzív családkutatói érdeklődés és az ehhez kapcsolódó e-kutatói szolgáltatások állnak. Második helyen, jóval kisebb nagyságrendben (10%), de mégis jelentős felvételszámmal a helytörténet áll, a képfelvételek itt nagy részben (73%-os arányban) négy olyan intézményhez köthetők, ahol jellemző törekvés az „iratmentés” (Debrecen, Győr, Kalocsa, Pécs). Ez főként a plébániák, gyülekezetek látogatását-felmérését, digitális másolatok készítését, illetve bizonyos esetekben az iratok beszállítását jelenti, sőt időnként hungarika jellegű másolatgyűjtés is előfordul a határon túlra került egyházközségeknél. A harmadik nagyobb, jól elkülöníthető csoport közel 6%-os részesedéssel az irattári segédletek – iktatók, mutatók – világa, a levéltárak többségénél³ törekednek hasonló források digitalizálására. A cél itt elsősorban a kutatók tájékozódásának segítése, időnként online elérhetőség biztosításával. Az utolsó, „egyéb” kategória részleteiről, pontos összetételéről nincsenek adataink, de a kapott válaszok megjegyzései alapján feltételezhető, hogy a több mint félmillió felvételszám (9%) mögött főként protokollumok, azaz különféle testületi jegyzőkönyvek, illetve gyűjteményes jellegű levéltári dokumentumok – oklevelek, térképek, tervrajzok, fotók – állnak. A részben ide sorolt egyházlátogatási jegyzőkönyvek számítása kérdéses lehet, és változó eredményt hozhat: egy részüket ugyanis a helytörténet témájánál tüntették fel az intézmények, s ha mindenütt így tennénk, az 1-2%-kal erősítené a helytörténet arányát az „egyéb” kategória csökkenése mellett.

A táblázatból az is látható, hogy a felvételszámok tekintetében kiemelkedő hat intézmény aktivitása valamennyi témában igen jelentős. A csúcspontot a 93%-os részesedés jelenti a segédleteknél, második helyen az anyakönyvek 84%-os aránya áll. Bár abszolút értékben más nagyságrendű számok vannak az említett témák mögött, mégis megállapítható, hogy a „nagyobb üzemben” digitalizáló intézmények az anyakönyvek mellett viszonylag hamar hozzáálltak az iktatók-mutatók fényképezéséhez, és eredményesek voltak a levéltári segédletek digitalizálásában is.

³ 17-ből 10 adatszolgáltatónál.

Mióta digitalizálnak az egyházi levéltárak?

Tömeges digitalizálásról, azaz digitalizáló műhelyek működéséről az egyházi levéltárakban csaknem tíz éve beszélhetünk, a folyamat kezdetei nagyjából 2009-re tehetőek.⁴ A létrehozott képanyag segítségével az első internetes e-kutatás szolgáltatás 2010 decemberében indult Kalocsán, melyet aztán további hasonló szolgáltatások is követtek.⁵ Az első években még csak néhány helyen dolgoztak, fordulópontként a terjedés folyamatában a 2014-es év tekinthető, ugyanis a mostani felmérésben szereplő levéltárak többségében, összesen tizenegy helyen (65%) azóta láttak munkához. Nem meglepő ezek után, hogy az eredmények zöme is az utóbbi négy évhez köthető. Az éves gyarapodás ebben az időszakban tizennégy válaszadó intézmény átlaga alapján levéltáranként 80 ezer felvétel/év volt, és ez összességében több mint egymillió új képet jelentett évente. Kiemelkedő teljesítményt az Őskereső projekt produkált 300 ezer képfelvétel/év gyarapodással, és az átlagos növekedést jelentősen meghaladó eredményt ért el még két további levéltár – Kalocsa és Pécs – 200-200 ezer felvétel/év értékekkel.

Hogyan készültek a felvételek?

A válaszadó intézmények általában rendelkeznek a digitális képek tömeges készítéséhez szükséges műhelyekkel, gyakran több digitalizáló állomás – szkennerek, fényképezőgépek, világító eszközök, állványzat és számítógépek együttesének – párhuzamos működéséről is beszámoltak. A műhelyek elterjedésének köszönhető, hogy a képfelvételek több mint 90%-a a levéltárak saját eszközeivel, a forrásokat őrző-kezelő intézményekben készült. A többi kép főként külsős munkákból – például Arcanum, Monasterium – illetve kisebb részben más levéltáraktól átvett digitális másolatokból ered.⁶ A külsős munkák időben gyakran megelőzték a levéltári műhelyek létrejöttét, és főként egyedi, speciális elbárást igénylő források – térképek, oklevelek – esetében fordultak elő.

⁴ A munka megkezdésére hatással volt „Az egyházi anyakönyvek digitalizálásának lehetőségei – módszertani tanulmány”, amely az NKA Levéltári Szakmai Kollégiuma megbízásából 2008-ban született (szerzői Biszak Sándor, Lakatos Andor és Vajk Ádám), és pdf-változatban a Magyar Levéltáros Egyesület (MLE) honlapján kapott helyet. Az 57 oldalas tanulmány számba vette az anyakönyvek tömeges feldolgozásának módjait, a kutatói szolgáltatások lehetőségeit, a kapcsolódó technikai feltételeket és költségeket. A tanulmány szövege a régi webhelyen már nem érhető el, jelenlegi elérhetőség: https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/akvi_tanulmany.pdf (A letöltés ideje: 2019. január 3.)

⁵ Gyulafehérvár 2012, Győr 2013, Vác 2014, Őskereső 2015, Veszprém 2016, Jezsuita Levéltár 2016, Pannonhalma 2017, Pécs 2018.

⁶ Erre példa a Magyar Nemzeti Levéltár digitalizált anyakönyvi mikrofilm-másolatainak elérhetővé tétele a Ráday Levéltárban, a Dunamelléki Református Egyházkerület esetében.

A 6,3 millió kép eredetét tekintve körülbelül 75% a digitális fotók és 25% a szkennelt képek aránya. A fotók túlsúlya részben összefügghet a munkafolyamatok átlagos sebességével, a fényképezéssel ugyanis általában a kutatói célú másolatok minél gyorsabb előállítására törekedtek. A digitális fényképezés terjedését segítette az is, hogy az elmúlt évtizedben a levéltári digitalizálásra alkalmas „fotós műhelyek” felszerelése az intézmények számára elérhetővé, hozzáférhetőlegesen félmillió forintos költségen beszerezhetővé vált.⁷ A szkennelt képek esetében az általában lassabb tempójú levéltári feldolgozás jobb képminőséggel párosult, viszont A3-as dokumentumméret felett nagyobb értékű – több millió forintos – eszközöket igényelt, terjedésének így részben a magasabb költségek szabtak határt. Az egyes esetekben szükséges, ideális technikai megoldásról valójában a források méretének-jellegének megfelelően lehet jól dönteni, de a helyi technikai adottságok függvényében mégis jellemző, hogy vannak intézmények, ahol kifejezetten az egyik vagy a másik megoldást részesítik előnyben.

A különféle eszközökkel létrehozott, eredeti képfájlok átlagos mérete 5–10 MB, az általánosan elterjedt képformátum a JPG. Kis mennyiségben TIFF formátumú állományok is előfordulnak, de ezek létrehozását és főként tárolását tömeges mennyiségben általában nem vállalják az érintett intézmények. A felhasználásra szánt képek átlagos mérete 1–5 MB között mozog, az online szolgáltatói verziók inkább csak 1–2 MB közöttiek, míg az intézmény számára archivált – teljes méretű, vízjelezett, részben tömörített – példányok 2–5 MB körüliek.

A képeket előállító-kezelő személyek esetében jellemző adat, hogy a felvételek 70%-ának eredete technikus munkatársakhoz köthető és csak 30%-ot készítettek levéltárosok. Hat intézményből jelezték, hogy kedvezményes foglalkoztatási lehetőségekkel is éltek, így például közmunka-program, rehabilitációs pályázatok vagy éppen fiatal munkakezdők támogatására indult programok keretében foglalkoztatták a digitalizálást végző személyeket. A képek mennyiségét tekintve tehát a technikus munkatársak váltak meghatározóvá a digitalizálásban. Ők betanításukat követően általában meghatározott időszakra, változó időkeretek és körülmények között nyertek alkalmazást. Vannak ugyanakkor olyan intézmények is, ahol fontosnak tartják, hogy levéltáros munkatárs digitalizáljon, és eszerint szeretnének eljárni a jövőben is. Részben ez utóbbi szemlélet, részben a digitalizálás folyamatával együtt járó egyéb levéltáros teendők magyarázzák, hogy a feladat az elmúlt években több helyen adott hivatkozási alapot a létszámfejlesztésekhez. Az egyházi levéltárak az elmúlt öt évben a korábban jellemző egy-két fős intézményekből átlagosan két-három fős intézmények lettek. A gyarapodás nyilván nem csak ennek köszönhető, de minden bizonyosan van összefüggés.

⁷ A fotós műhelyek összetevői: jó felbontású, 12 megapixel feletti tükörreflexes fényképezőgép, speciális objektív, világítás, állványzat, megfelelő számítógépes fényképező szoftver.

A képi digitalizálásra fordított átlagos munkaóraszámot nehéz meghatározni, de ahol rendelkezésre áll műhely és digitalizáló munkatárs is dolgozik, ott minimum napi négy, de inkább nyolcórás üzemre törekednek. Jellemző összefüggés, hogy nyolc óra képi digitalizálás kapcsán általában két-három óra levéltáros szakmai tevékenységet jeleztek.⁸ Összességében megállapítható, hogy a képi digitalizálással járó feladatok rendszeres szakmai teendőket eredményeztek a levéltárosok számára, és a kapott válaszok becsült értékei alapján, átlagosan napi két munkaórát igényelnek.

Milyen célból digitalizáltak a levéltárak?

A válaszadók a digitális képfelvételek nagy többségét, 88%-át kutathatónak minősítették, de ezen belül az állomány hozzáféréseinek lehetőségei változóak. Az interneten, teljesen szabadon csak a képek hozzáfetőlegesen 5%-a érhető el, a tartalom zöme, mintegy 80%-a regisztrált felhasználók, azaz a levéltárakban nyilvántartott e-kutatók számára hozzáférhető az intézmények honlapján, s a kutatható állomány kisebb része, nagyjából 15%-a csak helyben, a levéltárak kutatótermeiben használható.

A digitalizálás célja tehát elsősorban a kutatószolgálat fejlesztése volt, amelynek során az egyházi levéltárak többségükben online szolgáltatások kiépítésére törekedtek, regisztrált kutatóforgalommal. A helyben történő, offline e-kutatás lehetőségének biztosítását – az intézmények hagyományos kutatószolgálatának részeként – elsősorban állományvédelmi szempontok motiválták.

A válaszokból az is jól látható, hogy a tömeges digitalizálás tömeges kutatási lehetőséget is eredményezett. A nagyobb online kutatói szolgáltatásoknál a kutatási esetek száma ugyanis jelentős mértékben, a korábbi forgalom 10–50-szeresére nőtt. A jellemző éves e-kutatási esetszámok⁹ öt nagyobb szolgáltató esetében: Óskereső 39 ezer, Kalocsa 13 ezer, Pécs 12 ezer, Vác 9 ezer, Győr 7 ezer eset. A kutatószobában történő, helyi hozzáférés esetén a kutatási esetszámok szerény mértékben növekedtek, de nagyságrendileg nem változtak.

Az online hozzáféréssel tehát jelentősen megnőtt a kutatások intenzitása, egyaránt ideértve a kutatási alkalmakat és a megtekintett képek-oldalak számát. Emellett az e-kutatók átlagosan több időt fordítanak munkájukra, legtöbbször az esti órákat, hétvégéket is hasznosítva.

Az egy-egy intézményben, naponta megtekintett több ezer képet figyelembe véve megállapítható, hogy az eredeti források mozgatása hasonló nagyságrendben nem csupán jóval több időt igényelne, de sokszor fizikailag lehetetlen volna a férőhelyek és a levéltáros kapacitás szűkössége miatt. Ezenfelül az intenzív kutatásnak

⁸ Ide sorolhatóak az előkészítéssel, adminisztrációval, ellenőrzéssel, valamint a kapcsolódó kutatószolgálati teendőkkel összefüggő feladatok.

⁹ Az e-kutatási esetek a felhasználói belépések számát jelentik az internetes szolgáltatások esetében.

az állományvédelmi szempontok is szükségszerűen határt szabnának. Az internetes e-kutatás szolgáltatások ugyanakkor alkalmasnak bizonyultak a tömeges kutatói igények kielégítésére.

Az e-kutatói regisztráció általában díjköteles az egyházi levéltárakban. Ezt levéltáros és kutatói körökben időnként bírálják, számonkérve a levéltári kutatások ingyenességének alapelvét. Ebben a kérdésben véleményünk szerint érdemes figyelembe vennünk a szolgáltató intézmények jellegét, amelyek jogi meghatározással élve: „nyilvános magánlevéltárak”. Működési kereteik, lehetőségeik, fenntartói viszonyaik szükségszerűen eltérnek a közlevéltárak világától, szolgáltatásaik pedig gyakran túlmutatnak a központi raktárak állományain. A digitális tartalom sokoldalú tevékenység – gyűjtőmunka, rendszerezés, utazás, beszállítások – eredménye. Emellett a hasonló szolgáltatások létrehozásához általában nem állnak rendelkezésre a feladatok nagyságával arányos, jelentős erőforrások és céltámogatások sem. A néhány fős, kis intézmények sokszor „erőn felül” teljesítettek, amikor a pénzhiányt befektetett munkával, házilagos, egyszerű, olcsó megoldásokkal, összefogással, partnerek és támogatók keresésével igyekeztek orvosolni. A digitalizáló projektek költségvetésében kétségtelenül volt és manapság is van szerepe a regisztrációs díjnak, amelyek révén a kutatók is hatékony részeseivé váltak a szolgáltatások felépítésének, működtetésének és bővítésének. Kutatóink számára egyébként az e-kutatás gyakran olcsóbb a hagyományos, helyben történő kutatásoknál amennyiben figyelembe vesszük a szükségszerű utazásokat, a kapcsolódó egyéb kiadásokat és a munkaidő-kiesést. Az intenzív online kutatási lehetőségekkel együtt, a közös cél – forrásokban gazdag, jó minőségű szolgáltatások működése – támogatásának tudatában mindez általában kutatói elégedettséget eredményezett. A szolgáltató intézmények törekedtek arra, hogy az e-kutatás minél szélesebb rétegek számára elérhető maradjon, vagyis a díjszabás ne legyen akadály a kutatásoknak. A regisztrációs díjak alkalmazásában, rendszerében pedig minden bizonnyal lesznek még változások. Már jelenleg is vannak és a jövőben is várhatók újabb ingyenesen működő szolgáltatások. A kutatói regisztrációt azonban az egyházi levéltárak általában még az ingyenes szolgáltatások esetében is megkívánják, hasonlóan a helyben történő kutatásokhoz. Ez lehetőséget nyújt a közvetlen kapcsolattartásra, a kutatói igények alaposabb felmérésére és a kutatói statisztikák pontosabb követésére is.

Mi történt velünk?

Immár a kérdőíven túl vetjük fel ezt az „összegző” kérdést, véleményünk szerint jogosan, hiszen a tömeges digitalizálás az elmúlt néhány évben az egyházi levéltárak hétköznapijainak is részévé vált, új feladatokkal és rendszeres teendőkkal formálva életünket. Erre a munkára levéltárainkat jogszabály nem kötelezte, elsősorban a kutatói igényeket vettük figyelembe, engedve az ezzel kapcsolatos „nyomásnak”

– amely főként a családkutatók részéről volt érezhető – hozzátevé a magunk levéltáros állományvédelmi szempontjait és az iratmentés, illetve dokumentum-gyűjtés lehetőségét. Jó példa erre az egyházi anyakönyvek és a helytörténet-kutatás témájának összekapcsolása, amely szándék a digitalizált képállomány összetételében is tükröződik.

A tömegessé váló online kutatásokkal időközben új alapokra helyeződtek, jóval intenzívebbé váltak kutatói kapcsolataink. Tíz éve még általában túlzónak tartottuk az olyan kutatói igényeket-kéréseket, hogy forrásainkat az interneten, otthonról használhassák, mára mindez lehetségessé, sőt megszokottá vált az e-kutatást biztosító levéltárak körében. Az új szolgáltatásokat a kutatók szívesen fogadták, s a regisztrációs díjak befizetésén kívül is támogatták azok fejlesztését és fenntartását. Túlfizetések és különféle anyagi felajánlások – így például bizonyos források digitalizálásával kapcsolatos céltámogatások – is előfordultak, de ezen túl a szakmai együttműködés lehetőségei, a kutatókkal kialakult kapcsolatok is fontosak voltak, mivel ezek alkalmat adtak információk, kutatási eredmények megosztására, egymástól távol élő személyek közös munkájára. Az erkölcsi elismerés egyik példája az Év Kutatóhelye-díjak adományozása a szolgáltató egyházi levéltárak számára a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) részéről. Ezt az elismerést 2011-ben Kalocsa, 2014-ben az Orosházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára, míg 2015-ben Vác nyerte el.

Az e-kutatás lehetősége nem merül ki a tömeges kutatói igények keresésében és kielégítésében. A létrejött műhelyek, a kialakult technológiai és módszertani megoldások jó lehetőséget adnak a levéltárosok számára más aktuálisnak vélt és feltárássra érdemes források digitalizálására is, segítve azok megismerését és feldolgozását. A családkutató-központú szolgáltatásokkal olyan működő modellekhez jutottak levéltáraink, amelyek tapasztalatait és erőforrásait sokoldalúan, akár szélesebb körben is alkalmazhatják.

Pozitívumként értékeljük, hogy a tömeges digitalizálás intézményeink „saját hatáskörében” maradt, vagyis általában a levéltárosok irányításával és hatékony közreműködésével folyik, biztosítva a szakmai követelmények érvényesülését. Ahhoz, hogy ez így maradjon, informatikai és technológiai tudásunk folyamatos fejlesztésére van szükség, mindez komoly erőfeszítéseket és összefogást kíván levéltáraink részéről.

A folyamat tehát kiváló alkalmat ad a szakmai együttműködésre, nem véletlen, hogy konferenciáink visszatérő témája lett. A rendszeres találkozókhoz és eszmecserekhöz, a tapasztalatok megosztásához a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) biztosít számunkra keretet és jó lehetőségeket. Az egyesület megfelelő információs környezet – módszertani ismeretek, felhasználható modulok, szoftveres megoldások – biztosításával, illetve közös adatbázisok és tartalomszolgáltatások indításával (Arca, Matricula) tudja segíteni az egyes intézmények munkáját. Ezek fejlesztése az elkövetkező években várhatóan hangsúlyos tevékenység lesz

a MELTE életében, összehangolva az e-kutatói szolgáltatások tartalmát és a levéltári segédletek adatbázisát. Az összefogást egyébként az anyagi-technikai szempontok szinte szükségszerűen létrehozták, így előfordul például, hogy öt-hat levéltári szolgáltatás egy közösen fenntartott szerveren üzemel.

Az elmúlt évtized ugyanakkor megszülte az „elkerülhetetlenség” furcsa érzését is a kollégák körében, mintha egyre inkább „kényszerpályává” válna a folyamat a több oldalról érezhető „nyomás” eredményeképpen. Manapság már nem csak a kutatók számára fontos a levéltári digitalizálás, az intézmények fenntartóinak is vannak ezzel kapcsolatos elvárásai, többek közt biztonsági másolatok létrehozása, vagy éppen az információk gyorsabb elérhetősége, hatékonyabb kezelése érdekében. A tömegessé váló digitalizálás tehát úgy tűnik, szinte elkerülhetetlen, a tendencia valószínűleg erősödni fog. Nem véletlenül jegyezte meg egy kollégánk a kérdőíven, hogy bármit is tegyünk, „a képek száma nő, mint tengerben a műanyag”. Némiképpen finomítva a megállapítás élét, mi inkább „tengernyi képet” emlegetnénk, s egy ókori latin közmondással folytatnánk: „Navigare necesse est” – mert hajóznunk valóban egyre inkább szükséges ezen a tengeren, a „kényszer” régen is megvolt, és most is adott... Ám az elmúlt évtized tapasztalatai azt mutatják, rajtunk is múlik, hogy ez csupán a korra jellemző kényszerpálya marad-e életünkben vagy új utakkal, szakmai eredményekkel is kecsegtető lehetőség.

Befejezés helyett: mi várható a jövőben?

Írásunk egy általános, első megközelítés a témával kapcsolatban, gyorsan változó körülmények közepette. Szinte biztosra vehető, hogy az említett számadatok a megjelenés idejére elavulnak, hiszen a felmérés egyik tanulsága, hogy manapság akár néhány hónap alatt is képek százezrei születnek. Megfigyeléseinkkel elsősorban a nagyságrendekre, a jellemző folyamatokra, kapcsolódó jelenségekre és lehetőségekre kívántuk felhívni a figyelmet, a részleteket tekintve természetesen még sok-sok szakmai, módszertani és technikai kérdés felvethető. Bízunk benne, hogy a jövőben erre is sor kerülhet majd. Az alaposabb vizsgálatokhoz további tájékozódásra, adatgyűjtésre van szükség, és nagyon hasznos volna, ha az egyes digitalizáló projektekről és szolgáltatásokról külön ismertető is készülnének, a tevékenység folyamatának, eredményeinek és tapasztalatainak részletes összefoglalásával.

Mi várható a jövőben? Gyakran teszik fel a kérdést kutatók és levéltárosok egyaránt. Visszatérve fentebbi „tenger” hasonlatunkhoz, az „időjárás”, vagyis a körülményeket hosszabb távon előre jelezni nyilván nem lehetséges, de bizonyos „áramlatok”, folyamatok mégis érezhetők, felismerhetők. Az egyik ilyen jelenség, hogy a tömeges feldolgozás előbb-utóbb „párhuzamos szolgáltatásokat” eredményez. Bizonyos forrástípusok, de akár konkrét források is több helyen, több változatban is előfordulhatnak. Ezzel kapcsolatban talán elég az anyakönyvi-családtörténeti tartalmak sok-

féle, sok helyen történő internetes megjelenésére utalunk. Ez a folyamat túlmutat az egyházi levéltárak körén, sőt általában a levéltárak világán is. Ebben a helyzetben egy-egy intézmény mindenképpen csak valamilyen „töredéket”, részletet tud adni. Ennek az összetettségnek tudatában kell a munkánkat körültekintően tervezni és megfelelő megoldást találni az egyedi információk elhelyezésére és elérhetőségére.

A hajók időnként „flottákba” tömörülnek, ami nálunk is segíthet az imént említett töredezettségen, de ez az együttműködés természetesen sokféle módon, több szinten történhet. Egy felekezet országos összefogásának szép példája az evangélikus Őskereső projekt és kutatói szolgáltatás.¹⁰ A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete több felekezet, valamennyi egyházi levéltár számára biztosít közös e-kutatói felületet, ahol az egyes intézmények részéről felajánlott, ingyenesen kutatható tartalmak egy közös kutatói regisztrációval elérhetők. Ez a közös szolgáltatás 2015-ben kezdődött, az 1944–1945. évek egyházi halotti anyakönyveinek közzétételével.¹¹ A kutatható tartalom a jövőben várhatóan jelentősen bővülni fog, s a MELTE emellett az egyházi levéltárak digitalizált tartalmainak áttekintésére – a teljes lista böngészésére és az elérhetőség adatainak közzétételére, vagyis az átfogó tájékoztatásra – is lehetőséget kíván nyújtani honlapján. Az említett példák folytatásaként akár felekezeti, akár regionális alapon is elképzelhetők további csoportosulások, hiszen a kutatói igények is ebbe az irányba mutatnak. A szolgáltatások egyeztetése várhatóan a digitalizálás teljes folyamatára, illetve a feldolgozás egyéb fázisaira is hatással lesz.

Összességében látható, hogy a hajózás „kényszere” mellé az „együtt hajózás” egyre erősödő igénye is társul, s az előttünk álló feladatok „magányos hajósként” egyre kevésbé teljesíthetők.

¹⁰ Őskereső – A Magyarországi Evangélikus Egyház anyakönyvei az interneten. www.oskereso.hu

¹¹ „Az 1944-1945. évek egyházi halotti anyakönyvei. A polgári lakosság világháborús veszteségeinek nyomában.” A közös szolgáltatás hat levéltár együttműködésével valósult meg az interneten. <https://matricula.hu>

Kérdőív a tömeges digitalizálás tapasztalatairól, az egyházi levéltárakban

A kérdések után kérjük a megfelelő számadatokat a sorok végére beírni, ill. választható érték esetén a megfelelő választ aláhúzással jelölni! A kitöltés kb. 10 percet vesz igénybe. A válaszokat összesítjük, és statisztikailag hasznosítjuk (átlagok, minimum- és maximum értékek stb.), ezért nem szerepeltetjük a levéltár nevét.

1.) A digitalizált képanyag mennyisége, tartalma

(képszámok beírásával, ezres nagyságrendben)

1.1.) Kb. hány digitális képmásolatot őriz a levéltár? ..... ezer kép

1.2.) Milyen az említett képanyag tartalmi megoszlása?

- anyakönyvi jellegű (eredeti, másodpéldány, mikrofilm): ..... ezer kép

- helytörténeti jellegű (összeírások, plébániákon keletkezett egyéb dokumentumok stb.): ..... ezer kép

- irattári-levéltári segédlet jellegű (protokollum, iktató-mutató): ..... ezer kép

- egyéb levéltári állomány (pl. vizitációs jegyzőkönyv, fontosabb forrástípusok kiemelhető): ..... ezer kép

2.) A digitalizált képállomány kutathatósága

2.1.) Kb. hány százaléka kutatható a digitalizált képállománynak? ..... %

2.2.) A kutatható képállomány hozzáférhetősége:

- online (teljesen szabadon) hozzáférhető: ..... %

- online (kutatói regisztrációval) hozzáférhető: ..... %

- offline (helyben, kutatószobában) hozzáférhető: ..... %

2.3.) Milyen hatása van a digitális képállománynak a kutatásokra?

- hagyományos kutatási esetek száma 2017-ben ..... (eset)

- elektronikus kutatási esetek száma 2017-ben ..... (eset)

- hagyományos kutatási esetek száma az e-kutatást megelőző időben: ..... (eset)

3.) A digitalizált képállomány létrehozása

3.1.) A képállomány létrehozásának módja

- saját eszközökkel, a levéltár irányításával ..... %

- más intézménytől-cégtől átvett, kapott képanyaggal ..... %

3.2.) Melyik évtől kezdődően végez tömeges digitalizálást a levéltár?

..... évszám

3.3.) Milyen mértékű az éves gyarapodás (kb. az utóbbi három év átlagában)?

..... ezer kép

4.) Gyakorlati részletek

- 4.1.) Jó minőségű, archivált képek létrehozására törekednek (főként szkenneléssel, min. 300 dpi): igen – nem
- 4.2.) Kutatási célú, olvasható képek létrehozására törekednek (főként fotózással): igen – nem
- 4.3.) A levéltárban őrzött, archivált-kutatott képek átlagos fájlmérete (-tól -ig): ..... MB
- 4.4.) Az intézményben működő digitalizáló műhelyek-állomások száma (amelyen rendszeresen dolgoznak): .....
- 4.5.) Fotózást/szkennelést rendszeresen végző munkatársak száma: .....
- 4.6.) A digitalizálást levéltáros munkatársak végzik: igen – nem
- 4.7.) A digitalizálást erre a célra alkalmazott, technikus munkatársak végzik: igen – nem
- 4.8.) A digitalizálást végző munkaerő alkalmazásánál törekednek-e a kedvezményes foglalkoztatásra (pl. közmunka, rehabilitációs programok, fiatalok foglalkoztatási kedvezménye stb.): igen – nem
- 4.9.) Egy-egy munkanapra vetítve, átlagosan milyen óraszámokban dolgoznak a digitalizáló munkatársak? (pl. két félállású rész munkaidős együtt 8 h, egy fél éven át alkalmazott főállású éves szinten, átlagosan 4 óra stb.) ..... óra/nap
- 4.10) Egy-egy munkanapra vetítve, átlagosan milyen óraszámokban tevékenykednek a levéltárosok a digitalizálással kapcsolatos feladatokkal (adminisztráció, anyagok előkészítése-szállítása, esetleg képi digitalizálás, kapcsolódó segédletek készítése, biztonsági mentések, e-kutatók kezelése stb.)? ..... óra/nap

Györgyi Csaba

Órszemek, regösök,¹ garabonciások: az Órszemcsapatok és az Úttörőegyüttes

Ifjúságmozgalmi alternatívák az államszocializmus idején

Dokument jeszty²...

2017 nyarán Révész György, az úttörőmozgalom hagyományainak ápolásával is foglalkozó Múltunk Öröksége Alapítvány kuratóriumi elnöke a Magyar Úttörők Szövetsége volt csillebérci táborának területén lévő raktárban lévő mintegy 100 ifm terjedelmű iratanyag kapcsán Budapest Főváros Levéltárához fordult, s az iratok átadását kezdeményezte. A helyszíni szemle során szóba került két, nem Csillebércen található, de az úttörőmozgalomhoz köthető iratrész is, úttörővezetők irathagyatékai: Záhonyi Ede³ és Váradi István⁴ a magyar úttörőmozgalom történetének két vezető alakja volt, akik irataikat precíz rendben őrizték meg az utókor számára. 2017-ben Budapest Főváros Levéltára illetékességéből mindkét iratanyagot átvette.⁵

¹ A regös-regös kifejezést a források egy része hosszú „ö”-vel használja, de az eredeti, hagyományosnak tekinthető forma a rövid „o”-vel történő írásmód.

² A tizedes meg a többiek című magyar film szállóigévé lett mondata: „Irat van?”

³ Záhonyi Ede (1929. április 4. – 2015. július 6.) 1946-ban a rákosszentmihályi 37. sz. Dózsa György Úttörőcsapat ifjezetőjeként, majd csapatvezetőjeként kapcsolódott be az ifjú úttörőmozgalom szervezésébe. 1948-tól az Úttörőszövetség, a DISZ, illetve az Órszemcsapatok Országos Tanácsának tagja volt. 1960-tól 1982-ig az Ifjúsági Lapkiadó főszerkesztőjeként az Úttörővezető, majd a Dörmögő Dömtör főszerkesztője, emellett a Magyar Úttörők Szövetsége Nevelési Tanácsának, illetve 1967-től 1988-ig az Országos Elnökségnek is tagja, valamint annak megalakításától 1988-ig az Országos Úttörőtörténelmi Bizottság elnöke. 1996-ban dr. Szabó Imrével létrehozta a Múltunk Öröksége Alapítványt. Számtalan cikke, könyve látott napvilágot.

⁴ Váradi István (1935. május 12. – 2013. augusztus 8.) képzettségére nézve mérnök volt, aki úttörőmozgalmi munkája mellett a hazai számítástechnikai kultúra fejlesztésében is ért el eredményeket. 1957 után a 10. sz. Központi József Attila Regös Úttörőcsapat, illetve az Úttörőegyüttes, majd a Garabonciás együttes vezetője, aki a tánc, az ének, a hangszeres zene, a színjáték és a drámapedagógia sajátos ötvözetét teremtette meg. Az ifjúság nevelése terén végzett kiemelkedő munkásságáért a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjét, valamint a Ferencváros Díszpolgára címet is elnyerte. Nevéhez táborozások, szerepjátékos akadályversenyek, múzeumpedagógiai gyakorlatok, történelmi játszóházak, módszertani tanfolyamok, valamint közel negyven művészeti közösség megszervezése kötődik. Emellett Váradi István az erdei iskola-mozgalom és a tematikus történelmi táborok megalapítója is volt, egyúttal pedig gyermekjogi aktivista. A rendszerváltás idején alapító tagja, illetve társelnöke volt a Gyermekkérdések Magyarországi Fórumának, de részt vett a Magyar Drámapedagógiai Társaság megalapításában is.

⁵ A két iratrészt a BFL X. 9. fond (Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok) állagaiként vette állományba

E maradandó történeti értékű iratok között igazi különlegességek is fellelhetők, hiszen Záhonyi Ede iratai között a gyakorlatilag feledésbe merült Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége, míg Váradi István iratanyagában az Úttörőegyüttes, illetve az utód Garabonciás együttes írásos emlékezete található meg.

A két irategyüttes átvételét követően hozzájuk kapcsolódva, három történeti interjú is készült, amelyek az iratanyag részeként a BFL X. 9. fond c. állagaként kerültek a levéltár állományába.

Múltba zárt tiszavirág⁶

A magyar úttörőmozgalomban az 1950-es évek elejétől kezdve fokozatosan alapvető hibák váltak láthatóvá. Az „eliskolásítás”⁷ illetve a politikának,⁸ s különösen a személyi kultusz ideológiájának való egyre markánsabb alárendelődés, a kötelező részvétel erőltetése az önkéntességgel szemben, illetve a szovjet minták mechanikus másolása⁹ végül is bürokratikus, felnőttes, a gyermekek érettségét és érdeklődését figyelembe nem vevő, elszürkült közösségi életet¹⁰ eredményezett: „az egész úttörőszervezet beteg volt”¹¹ s „szinte másolta a MDP és a DISZ hibáit”¹². Egy másik forrás szerint az úttörőszervezet „egyes jó időszakai és vonásai ellenére sem tudott megfelelni a serdülő magyar gyermekek igényeinek, nem tudta megnyerni gyermekeink szívét és ragaszkodását. Ellenkezőleg, a gyerekek és a felnőttek többsége hosszú ideig szükséges rossznak tekintette az iskolákban működő úttörő-csapatok döntő többségét.”¹³

a levéltár, Záhonyi Ede iratai (BFL X. 9. a.), illetve Váradi István iratai (BFL X. 9. b.) néven.

⁶ Magyar Őrszemcsapatok Szövetségének története, ahogyan erről Trencsényi László (Trencsényi, 2011: 7), illetve a kapcsolódó történeti interjúk alanyai is beszámolnak, eddig lényegében feltáratlan volt. A hivatkozott levéltári iratokon (BFL X. 9. a.), P. Miklós Tamás két idézett forrásán, egy újságcikken és egy könyvrészleten kívül csak egy rövid forrásközlés állt a rendelkezésemre.

⁷ Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 1. BFL X. 9. a.

⁸ Uo. E forrás szerint az úttörőmozgalom már 1946-ban a napi politika függvényévé vált; Javaslat a Magyar Őrszemcsapatok Szövetségének táborozási munkájának egyes kérdéseiről (1956. november 29.), 1. Ez az irat az agyonpolitizálás kifejezést használta. BFL X. 9. a.

⁹ Dokumentumok. Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége, 1956. Hírvivő, a Központi Úttörőtörténeti Múzeum tájékoztatója, 1989., 6. sz. 2.; Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1. BFL X. 9. a.

¹⁰ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

¹¹ Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 2. BFL X. 9. a.

¹² Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1.; Javaslat a Magyar Őrszemcsapatok Szövetségének táborozási munkájának egyes kérdéseiről (1956. november 29.), 1.: ez a forrás még élesebben fogalmaz, amikor a DISZ funkcionáriusainak tehetetlenségéről beszélt. BFL X. 9. a.

¹³ BFL X. 9. a.; Felhívás (az Őrszemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 1.

Révész György találóan jegyezte meg a téma kapcsán készült történeti interjújában, hogy 1956-ra a magyar úttörőmozgalom az összes olyan tulajdonságát elvesztette vagy meg sem szerezte, amelytől gyermekszervezet lehetett volna, bár egyik fontos funkciója az lett volna, hogy saját pedagógiai módszereivel kiegészítse az iskolai nevelés korlátozott lehetőségeit.¹⁴

Az 1956-os forradalom az úttörőmozgalom számára is új helyzetet teremtett. A DISZ KV Úttörő Osztálya az október 23-át követő napokban voltaképpen működésképtelenné vált, az úttörőszervezetet a fővárosban a forradalom gyakorlatilag elsöpörte.¹⁵ Az addig – legalábbis külsőségeiben – aktív mozgalmi élet tetszhalott állapotba került. „Amikor az egész rendszer alapjaiban rázkódott meg, néhány úttörővezető, aki jó gyermekmozgalmat akart, úgy gondolta, hogy itt az alkalom és a pillanat egy olyan szervezet létrehozására, amely levetkőzi az addigi hibákat.”¹⁶

A kialakult helyzet rendezésére, s a még működő ifjúsági szervezetek átmeneti koordinálására az MSZMP november elején Várnai Ferenc vezetésével létrehozta az Ifjúsági Titkárságot. Ezt követően egy új, serdülők számára felállítandó mozgalom kereteinek kidolgozására felkérték Surányi Lászlót, a DISZ szervezési osztályvezető-helyettesét, volt cserkész-, később úttörővezetőt, aki a cserkészlet és a Szívgárda nagy lendületű, s a kommunista rendszer befolyásának gyengítésével együtt járó újrászerveződését, valamint az úttörőmozgalom nyilvánvaló kompromittálódását látva egy új ifjúsági szervezet, az Őrszemcsapatok létrehozására összehívott egy szakemberekből álló csapatot.¹⁷

Felmerül a kérdés, vajon miért ezt az elnevezést választották? Trencsényi László szerint „1919-ben többnyire az egyik cserkész-ös, a Cserkész-Őrszem Szövetség volt őrszem-csapatok váltak kollaboránsaivá a Tanácsköztársaságnak. Innen a találó elnevezés, mely utalt – utalt volna – a cserkésztradíció bátrabb vállalására, de megjelölte a politikai hovatartozást is – a konszolidáció oldalán.”¹⁸ Ugyanakkor első ízben az őrszem kifejezést, a boy scout szó fordításaként, Demjén Géza és Tas József használta Magyar Őrszem című, 1913-ban megjelent könyvében: „Magyar Őrszem-nek... fogjuk ezt az intézményt nevezni itthon. Azért őrszemnek, mert az őrszem megőrzi lelkének minden nemes vonását, elméjének minden szép gondolatát, bajtársai és embertársai iránt érzett szeretetét, Isten, királya és hazája iránt érzett hűségét és megőrzi testét, lelkét minden rossztól és minden ártalmastól.”¹⁹

¹⁴ BFL X. 9. c. 1.; Révész-Bárdos, 2018.

¹⁵ BFL X. 9. a.; Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1.

¹⁶ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

¹⁷ P. Miklós, 1990: 8. és P. Miklós, 2004: 137.

¹⁸ „az Őrszem-mozgalomnak hazánkban hagyományai vannak.” Trencsényi, 2011: 7.; A Magyar Őrszemcsapatok Szövetség Vezetőképzésének tervéről (é. n.), 2. BFL X. 9. a.

¹⁹ Demjén-Tas, 1913: 6–7. Ugyanitt, lábjegyzetben a később széles körben elterjedt cserkész kifejezésről is írnak: „A szélteben használt cserkész elnevezést nem tartjuk jónak, mert a cserkészés a vadászásnak egy módja s így ebben az esetben nem fejezi ki azt, amit akar.”

Az őrsemmozgalom szervezésének célja az volt, hogy az úttörőmozgalomból megtartsák, amit jónak tartottak,²⁰ de azt cserkészmódszertannal „felturbózzák”,²¹ természetesen a cserkész kifejezést nem is említve. Az őrsemcsapatok Szövetségét előkészítő bizottság mindezt a legrégebbi, fennmaradt irat tanúsága szerint a cserkészletben alkalmazott, a gyermekek életkori sajátosságait figyelembe vevő, jól bevált módszerek, fogások²² átvételével látta megvalósíthatónak, és természetesen elhatárolta magát „az osztályalapokon, nacionalista és klerikális elvekre épülő, individualista nevelést szolgáló cserkészettől”.²³

A levéltári iratanyag a Magyar őrsemcsapatok Szövetsége ideiglenes Csapat-szervezési Szabályzatának több, kézzel kiegészített javítási példányát is tartalmazza, s a szervezés útkereső jellegét az is mutatja, hogy az őrsem-munkacsoport tagjai szinte minden egyes mondatrészt korrektúráztak.

Az egyik, gépelt példány december 6-i, a másik 10-i keltezésű, míg a harmadik változat dátum nélküli. A nyomtatott változat, mely december 10-i dátummal látott napvilágot, s az „Az őrsemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás)” címet viselte, tíz fejezet, s a mellékletben az őrsemcsapatok szervezeti felépítésének ábráját tartalmazta. A kiadvány érdekessége az utolsó oldal alján olvasható megjegyzés: „A csapat szervezése és munkája közben nyert tapasztalatait közölje Szövetségünkkel, hogy a szabályzatot ennek értelmében módosítani tudjuk.”²⁴ Ez az utolsó mondat, de az egész szabályzat is egy jól átgondolt szerkezetű, de rugalmasan működő, a viszszafejtéseket is kellően biztosító, országos szervezet képét vázolta fel.

A szervezési szabályzatban az úttörőszövetséghez képest több újdonság is megjelent. őrsemcsapatokat eszerint úgynevezett szervező testületek²⁵ hoznak létre, s ez nemcsak általános iskolákban, hanem kultúrotthonokban, sőt akár lakóterületi alapon is történhet.²⁶

²⁰ A baloldali értékrendszer talaján állva: a magyar történelmi hagyományok tisztelete, szolidaritás és haladás.

²¹ Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

²² Megalakult a Magyar őrsemcsapatok Szövetsége (1956. december 10.), 2. BFL X. 9. a.

²³ Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 1. BFL X. 9. a.

²⁴ Az őrsemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás). Bp., 1956. december 10. 12.

²⁵ A szervező testület intézménye még a Magyar Úttörők Szövetsége 1957. évi alapszabályában is megtalálható volt, 1959-ben azonban már eltörölték: Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.; Trencsényi, 2011: 7.

²⁶ Egy hat nappal korábbi tervezetben még az üzemekben történő szervezés lehetőségét is fenntartották, ez azonban a végső változathoz került Felhívás (az őrsemcsapatok Szövetségét Előkészítő Bizottság, 1956. december 4.), 4. BFL X. 9. a.; Új ifjúsági szervezetek az őrsemcsapatok, Népakarát, 1957. január 4. 6.: ebben a cikkben üzemi művelődési otthonokról esik szó, mint őrsemcsapat-letételezési helyszínről.

A tagok belépése önkéntes, ezt három hónap próbaidő követi. Az önkéntesség,²⁷ és a hozzá kapcsolódó próbarendszer²⁸ az őrsemmozgalom esetében tehát kulcsfontossággal bírt, hiszen az őrsemcsapat-munkát a szervezők nagyrészt a kötelező, négyszintű, ún. újonc, fokozatos, őrsvetetői és tisztí próbák rendszerére építették fel: „a próbákra való felkészülés alapot ad az őrök munkájának, kirándulásainak, közérdekű, hasznos munkájának, a csapatok táborainak.”²⁹ A kötelező próbákon kívül különpróbákat is bevezettek a gyerekek sokoldalú érdeklődésének kielégítésére.³⁰

Az úttörőszövetség módszereivel ellentétben fontos különbség volt az is, hogy a szabályzatban nyoma sem volt politikai deklarációnak,³¹ lehetőség volt viszont országos szakvezetés alá sorolt, speciális őrsemcsapatok szervezésére munkaterületi, vagy más néven szakági alapon (pl. regös, ezermester, vízi, honismereti, galambász, hímző, szakács stb.).³²

Mivel az őrsemmozgalom szervezése az 1956-os forradalom alatt, illetve az annak leverését követő két hónapban zajlott, több szempontból is magán viselte a kiforratlanság és az instabilitás jeleit. P. Miklós Tamás cikke már a címével (A cserkészlet és az úttörőmozgalom között) is utal az őrsemcsapatok Szövetsége átmeneti állapotára.³³ Gulyás András, tovább árnyalva az előbbi kifejezést, így ír az őrsemcsapat-tervről: „tétova átmenet volt ez a cserkészek meg az úttörők közt.”³⁴ Jól jellemzi a korabeli helyzet bizonytalanságát az egyik akkori szervező, Rakó József visszaemlékezése is: „amikor 1956-ban megszűnt az úttörőmozgalom, és helyette a Magyar őrsemcsapatok Szövetsége alakult meg, akkor is egy toborzót írtam, és én mondtam el a rádióban. Már este a rendőrségen találtam magam, mert a Kossuth Rádió közvetítette.”³⁵

November közepére, mivel a Titkárság kereteit a kommunista párt szűknek találta, Földes László elnökletével létrehozták az Ifjúsági Bizottságot, amely aztán az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i ülésén már egy teljes ifjúságpolitikai koncepcióval állt elő.³⁶

²⁷ Az önkéntesség a szervezőbizottsági iratokban arra is vonatkozott, hogy a parancsnokok önkéntes alapon, minden anyagi juttatás nélkül végezték a munkájukat. Feljegyzés az új serdülőkorú gyermek-szervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 3. BFL X. 9. a.

²⁸ A próbák, vagyis a próbáztatás természetesen az úttörőélet, így a később említésre kerülő Úttörőegyüttes életének a részét is képezte, de ott nem a közösségbe történő felvétel feltételeként. Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

²⁹ Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 26.), 3. BFL X. 9. a.

³⁰ Feljegyzés az új serdülőkorú gyermekszervezet megalakulásáról (1956. november 27.), 3. BFL X. 9. a.

³¹ Trencsényi, 2011: 7.

³² Az őrsemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás). Bp., 1956. december 10. 10.

³³ P. Miklós, 1990: 8.

³⁴ Gulyás, 2016., 19.; „Rá kell mutatni, hogy ez nem cserkészlet és nem úttörőmozgalom, de felhasználja mind a kettő pozitív vonásait, elsősorban nevelési tapasztalatait.” A Magyar őrsemcsapatok Szövetség Vezetőképzésének tervéről (é. n.), 3. BFL X. 9. a.

³⁵ Rakó, 2016: 6–7.

³⁶ P. Miklós, 1990: 8.

Az Őrszemmozgalom tiszavirág-élete gyakorlatilag már ezen az ülésen megpecsételődött, ugyanis Kádár János szavai a jelenlévők, különösen az Ifjúsági Bizottságot képviselő Várnai Ferenc számára egyértelműsítették a folytatást: „a különböző ifjúsági szervezeteket át akarják más névre keresztelni. Pl. az úttörőket Őrszemmozgalomnak akarják nevezni. Miért van erre szükség, ez a mozgalom nem volt rákosista és senki sem mondhatja, hogy ez akarja restaurálni a Rákosi–Gerő-klikk uralmát. Mi széles gyermekmozgalmat akarunk csinálni, inkább nevezzük gyermekbarát mozgalomnak, de az elvtársak által javasolt elnevezés nem is érhető.”³⁷

Az Őrszemcsoportok ezek után mégis tovább szerveződtek. 1956. december 7-én a Szövetség például megbízta Záhonyi Edét, hogy Budapest területén Őrszemcsoportokat szervezzen.³⁸ 1957. január 4-én a Népakarat című lap már 40-50 fővárosi Őrszemcsoportról adott hírt,³⁹ a Népszabadság 1957. január 16-i száma pedig rövid cikkben arról tudósított, hogy a Magyar Őrszemcsoportok Országos Szövetségéhez nap mint nap fordulnak működési engedélyért, és csak Budapesten már ötven általános iskolában jött létre Őrszem szervezet.⁴⁰

Őrszemcsoportok leginkább a fővárosban, valamint Csongrád, Bács-Kiskun, Vas és Nógrád megyében jöttek létre,⁴¹ viszont itt, különösen Budapesten viszonylag gyorsan nagyszámú csapat alakult meg, amelyekhez számos, emblematisz személyiség csatlakozott.⁴² Ezzel párhuzamosan szervezni kezdték a vezetőképzést,⁴³ az Őrszem-táboroztatást,⁴⁴ illetve a sajtó- és nemzetközi kapcsolatokat is,⁴⁵ természetesen elsősorban a szocialista tábor ifjúsági szervezeteivel: kivételt csak a szomszédos Ausztria jelentett.⁴⁶

³⁷ MSZMP IIB JKV 1956: 230.; Vö.: Várnai, 55.

³⁸ A Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége megbízólevele Záhonyi Ede részére, 1956. december 7.; Valószínűleg ez a közvetlen oka annak, hogy az Őrszemmozgalom iratai Záhonyi Ede iratai közé kerültek.

³⁹ Új ifjúsági szervezetek az Őrszemcsoportok, Népakarat, 1957. január 4. 6.

⁴⁰ Megindul az ifjúsági munka az általános iskolákban, Népszabadság, 1957. január 16. 5.

⁴¹ P. Miklós, 1990: 8.

⁴² Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁴³ Az Őrszemvezetők képzésével kapcsolatban három, vélhetően különböző szerző által összeállított forrás is található a levéltári iratanyagban: a) A Szövetség tiszti tanfolyama (tervezet, é. n.), 1.: az első tiszti tanfolyamát az 1957. január 21. és március 15. közötti időszakra tervezték a Szövetség Belioannis (ma Zoltán) utcai központjában úgy, hogy az első tiszti avatás éppen a nemzeti ünnepre essen; b) A vezetőképzésről (é. n.), 1.: a vezetőképzés szabályozása szövetségi, kerületi és körzeti szinten történt volna; c) A Magyar Őrszemcsoportok Szövetség Vezetőképzésének tervéről (é. n.); 1.: ez a forrás már ötféle vezetőképzési formát említ: függetlenített (átmeneti forma), csapatparancsnoki (átmeneti forma), tiszti és segéd tiszti, Őrszemvezető és speciális szakvezetői képzést, ez utóbbi esetében a felsorolás részét képezi a regös szakvezetői képzés is. BFL X. 9. a.

⁴⁴ Javaslat a Magyar Őrszemcsoportok Szövetségének táborozási munkájának egyes kérdéseiről (1956. november 29.) BFL X. 9. a.

⁴⁵ Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége Intéző Bizottsága levél-tervezete külföldi ifjúsági szervezetekhez (é. n.), 2.: a nemzetközi kapcsolatfelvételt szolgálja a Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége iratai között található, dátum nélküli levél-tervezet, amelyen kézírással a következő általános címzettek vannak megjelölve a lap alján: 1. szovjet (személyesen Volarin [nehezen olvasható név]) 2. csehszlovák 3. román 4. bolgár 5. NDK 6. osztrák 7. lengyel. Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁴⁶ Magyar Őrszemcsoportok Szövetsége Intéző Bizottsága levél-tervezete külföldi ifjúsági szervezetek-

Mindezek mellett az új ifjúsági mozgalom működésének egyéb területeire is kiterjedt a néha egészen részletekbe menő tervezőmunka. Az őrsem-élet tizenkét törvényének, illetve a fogadalomtétel szövegének számos változata, az őrsi összejövetelek rendje, a köszöntés és megszólítás szabályai, az őrsemek magatartási kódexe, a kinevezések és megbízások rendszere, s a hozzá kapcsolódó rangjelzések, az egyenruha, továbbá a jelvények és zászlók formatervezése mind-mind megtalálható a BFL X. 9. a. állagában található irat-együttesben.

Az őrsemcsapatok szerveződésével párhuzamosan, de azzal ellentétes irányban 1957 januárjától a fővárosi, valamint a Pest, Veszprém, Csongrád és Fejér megyei úttörővezetők is agitálni kezdtek a régi úttörőmozgalom felélesztése mellett.⁴⁷ Ennek talán első mozzanata Gergely Márta „Rólunk, de nélkülünk?” című, a Népszabadság hasábjain 1957. január 29-én megjelent cikke volt, amely az úttörőmozgalom hibáival szemben a tanárok addigi, áldozatos munkáját emelte ki, illetve azt a tényt, hogy a szerveződő, új ifjúsági szervezettel kapcsolatban őket senki nem kérdezte meg.⁴⁸

Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. január 25-i ülésén Kádár János az újra napirendre került, ifjúságpolitikai vita során egészen világossá tette: „Sürgősen vissza kell állítani az úttörőmozgalmat. Ennek a mozgalomnak semmiféle bűne nincs, és nekünk ezt meg kell védeni. Az elvtársak kisütötték az őrsem mozgalmat, elkezdték gyúrni, és most vegyük tudomásul, mint készpénzt. Ez az ellenforradalom nyomása alatt a cserkészmozgalom kicsit progresszívebb kiadása.” Vele szemben Surányi László így érvelt: „Az őrsem-mozgalom szervezését nem magánkezdeményezésként kezdtük, pártmegbízatként fogtunk hozzá és sok gondot jelentett, hogy mit csináljunk. Egységes volt az a nézet, hogy úttörő nem lehet, sőt felvetődött, hogy cserkészetet csináljunk, más jelleggel. Az őrsem-mozgalmat szocialista pedagógiai alapokon akartuk szervezni... Az őrsem-mozgalom szervezésén három hónapja dolgozunk, értünk is el bizonyos eredményeket, ha most ezt megszüntetjük, saját magunkkal kerülünk ellentétbe.”⁴⁹

A források tanúsága szerint az őrsemcsapatok szervezése körül tehát bizonytalanság uralkodott, hiszen a reform-pedagógusokból álló szakmai csoport pártmegbízatként értelmezve végezte a mozgalom szervezését, míg a másik oldalon az úttörőszövetség újraszervezése mellett kardoskodtak.⁵⁰

---

hez (é. n.), 1.; Cím és dátum nélküli irat az őrsemmozgalom külügyi munkájával kapcsolatban: a külügyi munkát egy három oldalas tervezet részletezte. BFL X. 9. a.

⁴⁷ P. Miklós, 2004: 138.

⁴⁸ Gergely, 1957: 5.

⁴⁹ MSZMP IIB JKV 1957: 46–47.; Várnai Ferenc a visszaemlékezésében így fogalmaz: „Cserkészetet ő [ti. Surányi László] sem akart, annak zömében klerikális, nacionalista nézeteivel ő sem értett egyet. Csupán az őrsemcsapatok elnevezés mellett állt ki.” Várnai, 2002: 56.

⁵⁰ Az Intéző Bizottság 1957. január 25-i ülésén Fehér Lajos egyenesen kérdőre vonja Várnai Ferencet, hogy „miért nem hajtották végre az elvtársak az úttörőmozgalomra vonatkozó intéző bizottsági határozatot – most őrsemmozgalom van”, noha ilyen határozat formálisan addig nem is született. MSZMP IIB JKV 1957: 43.

Ezen az Intéző Bizottsági ülésen végül egy körlevelet is kiadtak az úttörőszervezetek újjászervezéséről. A körlevél, bár Kádár János egyoldalú álláspontját juttatta érvényre, mégis árnyaltan jellemezte az őrsemmozgalmat: „Az Őrszemcsapatok Szövetsége igyekezett feleletet adni az úttörőszervezetben évek óta folyó vitákra, tartalmi és nevelési kérdésekre. Igyekezett menteni az úttörőszervezet jó oldalait a cserkészlet támadásaival szemben. Jóllehet, a megjelenő Cserkész Szövetséggel és a cserkészszervezet elgondolásaival szemben célkitűzéseiben, programnyilatkozatában helyesen jelölte meg elképzeléseit, mégis, az őrsemcsapatok létrehozása és az úttörőszervezet feladása elhamarkodott lépés volt, amely nem számolt realisan a hazánkban kibontakozó politikai helyzettel.”

A határozat ellenére, amely szerint az Őrszemcsapatok Szövetsége beszünteti tevékenységét,⁵¹ február 18-ára mégis összehívták Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége I. Országos Értekezletét, amelyet Kovács Ottó, a Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottságának tagja nyitott meg. Őt Trencsényi-Waldapfel Imre akadémikus, úttörővezető követte, aki javaslatot tett az őrsemcsapat-szövetség feloszlására, és a Magyar Úttörők Szövetségének újjáalakítására.⁵² A meghívott őrsemcsapat-vezetők a találkozó másnapján már mint úttörővezetők tértek haza, „business as usual, megyünk tovább”,⁵³ vagyis minden visszazökkent a régi kerékvágásba – az ifjúsági mozgalom szempontjából is, s újra az úttörő-lobogót vonták fel. Vidékre el sem jutott az őrsemmozgalom híre, mire már meg is szűnt.⁵⁴

Az értekezlet egyik résztvevőjének, Nagy Andrásnénak a szavai valószínűleg jól jellemzik a többség hozzáállását: „tudtuk, hogy az Őrszemcsapatok Szövetsége egy ideiglenes dolog, úgy fogtuk fel... a többség amellet volt, hogy maradjon az úttörő... nekem teljesen mindegy, hogy úttörőnek hívják vagy őrsemnek, én ugyanazt fogom csinálni, amit eddig.”⁵⁵

Akik az őrsemcsapatok szervezésében közreműködtek, utána az úttörőmozgalmat, azon belül az Úttörőegyüttest is szívvel-lélekkel szervezték, az újjászerveződő ifjúsági szervezet pedig egy „sokkal színesebb és izgalmasabb, pedagógiailag

⁵¹ Révész György szerint Kádár csak a végső szót mondta ki azzal kapcsolatban, hogy nem lehet őrsem-szövetség, ugyanis az ügy háttérében a keményvonalas Fehér Lajos, a későbbi miniszterelnök-helyettes állt: Révész-Bárdos, 2018. X. 9. c. 1.; MSZMP IIB körlevél 1957: 24.

⁵² Újjáalakul a Magyar Úttörők Szövetsége. Esti Hírlap, 1957. február 19. 3.

⁵³ Gulyás András használta ezt a találó kifejezést a történeti interjú során erre az olajozottan megvalósult mozgalmi névváltásra, amely azért sokkal több volt, legalább is sokkal többnek kellett volna lennie egyszerű névcserénél. *Business as usual, megyünk tovább*, vagyis minden maradt a régiben, mintha mi sem történt volna: az őrsemcsapat-mozgalom, csekély ellenállást tanúsítva, a Párt, pontosabban Kádár János döntése következtében formailag elenyészett, szinte az elnevezése is feledésbe merült, de tartalmában továbbélt. Fehér-Gulyás-Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

⁵⁴ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁵⁵ Nagy, 2018. BFL X. 9. c. 2.

egy sokkal elfogadhatóbb szervezet lett... gyakorlatilag majdnem minden teljesült, amit elképzelték az őrsemmozgalom kapcsán, csak a név változott úttörőre”.

1959-ben már szó nem volt őrsemcsapatokról, de visszatekintve igen megter-
mékenyítőleg hatott az úttörőéletre (próbarendszer, táborozások stb.), amelyben
akkoriban még szinte teljes egészében a cserkész életmód jelent meg. Az 1950-es,
1960-as évek fordulóján volt egy újabb visszarendeződés az úttörőmozgalomban, de
1960 után már nem lehetett ugyanazt az úttörőmozgalmat csinálni, mint az 1950-es
évek első felében: az őrsemek hatása, vagyis a szellemiség és a gondolatok hosszú
távon is éreztették hatásukat.⁵⁶

Az őrsemcsapatok iránti nosztalgia leképeződése volt például a Tábortűz folyó-
irat, mely 1957-ben jelent meg először, és egy valóban színes és érdekes gyermek-
lap volt, amelyet a gyerekek is szerettek.⁵⁷ A másik ifjúságmozgalmi reform-vonal,
amely a hagyományőrzésre helyezte a hangsúlyt, Rakó József nevéhez köthető, és ké-
sőbb leginkább az Őrsvezető című folyóirat köré szerveződött.⁵⁸

Az őrsemcsapat kifejezés lassan feledésbe merült, egy idő után már a legtöbb
úttörővezető számára sem csengett ismerősen, de szellemiségének több eleme is to-
vább élt, s az az úttörővezető, aki jó úttörőéletet szeretett volna teremteni, az a saját
keretei között nyilván meg is tehetette. Révész György az egyéni munka és kreativitás
szerepét hangsúlyozva így fogalmazott a történeti interjúbán: „az úttörőmozgalom
soha nem volt egységes, rengeteg irányzat érvényesült benne. Voltak jó úttörő-
csapatok, amelyek táborozni jártak, amelyek próbáztattak, úttörősebben szervezték
a munkát, és voltak olyanok, amelyek csak letudták, kipipálták a feladatokat.”⁵⁹

Váradi István és az Úttörőegyüttes

Az őrsemcsapat-mozgalom és az Úttörőegyüttes azon túl, hogy nagyjából egy idő-
ben indult útjára, s mindkettő az úttörőmozgalomhoz kapcsolódott, egyéb módon is
egymás mellé rendelhetőek. Mindkét ifjúsági közösség nagy hangsúllyal képviselte
az iskolai kereteken kívüli szerveződés és a valódi önkéntesség eszméjét.⁶⁰

Egy másik, hasonló vonás, hogy az őrsemcsapatok tervezetében megfogalmazott
alapelvekhez hasonlóan az egyes szakágakat már kezdettől fogva az Úttörőegyüttes-
ben is szakképzett, kiváló szakemberek irányították.⁶¹

---

⁵⁶ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁵⁷ Az első főszerkesztő Kun Anna, Surányi László felesége volt. Uo.

⁵⁸ Például a néprajzi-honismereti „regös” gyűjtőmunka (Galga-expedíció), és a vajai úttörő-múzeum létrehozása is ide sorolhatóak. Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Fehér, 2010: 40–41.

⁶¹ Váradi István külön kiemelte Mezei Éva, Keleti István és Vadady Ágnes munkáját. Püspöki, 2005: 47.

Összeköti ezt a két ifjúsági szervezetet a regös-eszme is. Magyarországon a harmincas években különös jelentőséget nyert az ún. regös cserkészzet, amely a magyar hagyományok kutatását, őrzését, feldolgozását és élővé tételét tűzte ki célként.⁶² A regös gondolat megjelenik az őrszemcsapatok szervezése során, s később az Úttörőegyüttes esetében is,⁶³ ahol a regös cserkészzet hagyományát mint haladó pedagógiai irányvonalat meg akarták őrizni, és az 1970-es évekig ez sikerült is.⁶⁴

Emellett, bár mindkét formációt felülről, bürokratikus eszközökkel, rövid idő leforgása alatt, szinte egy tollvonással, a szervezők, illetve a tagság megkérdezése és beleegyezése nélkül számolták fel, mégis mindkét szervezet, „tiszteletreméltó pedagógiai kultúrájának”⁶⁵ átmentésével, képes volt ezt túlélni, és megváltozott formában tovább működve megtermékenyítő hatást gyakorolni egyéb szerveződési formákra. Mindkét szervezet esetében elmondható, hogy „a név nem, de a tartalom mehetett tovább.”⁶⁶

További kapcsolatot képez a két szervezet között Váradi István személye, hiszen 1957 elején az Úttörőegyüttest, illetve annak egyik friss hajtását, a Rottenbiller utcai énekkart még mint végzős egyetemista, őrszemcsapatként szervezte meg.⁶⁷

1957 áprilisában⁶⁸ az újrafarmálódó, és mind konkrét, mind átvitt értelemben a helyét kereső Úttörőegyüttes még csupán két csoportból, az énekkarból, illetve a táncszereplőkből, s mindössze negyven főből állt. E kettőhöz kapcsolódott később az irodalmi színpad. Váradi István eleinte iskoláról iskolára járva kezdett tagokat toborozni, amelynek eredményeként június elejére már száz tag járt rendszeresen a próbákra.⁶⁹

Működésének harmincöt esztendeje alatt az Úttörőegyüttes formálisan mindvégig a DISZ,⁷⁰ majd a KISZ Központi Művészegyüttesének serdülő csoportjaként,

⁶² Révész–Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁶³ Az Úttörőegyüttes első regös-gyűjtőútja 1957 nyarán Karádra vezetett. Jelentés a 10. sz. József A. Központi Regöscsapat munkájáról, Langer Tibor, Görög Péter és a 10. sz. József A. Központi Regöscsapat vezetősége, 1960. február 19., 5. BFL X. 9. b.

⁶⁴ Fehér–Gulyás–Révész, 2018 BFL X. 9. c. 3.; A 10. sz. Központi József Attila Regös Úttörőcsapat különpróbái (regöspróbái) között például az is szerepelt, hogy tudni kellett harminc népdalt, három népi játékot, meg kellett tanulni a táncleírások olvasását, népművészeti tárgyat kellett készíteni, és részt kellett venni néprajzi gyűjtőúton. Az Úttörőegyüttes működésének részleteiről a levéltári iratanyagban található éves munkatervek, illetve beszámolók részletesen tájékoztatnak. Gulyás, 2016: 23.

⁶⁵ Fehér, 2010: 40.

⁶⁶ Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

⁶⁷ Gulyás, 2016: 19.

⁶⁸ Az Úttörőegyüttes gyökerei korábbra, 1954-re nyúlnak vissza. Szigeti Pál szerint, aki a KISZ központ Művészegyüttesének alapítója és hosszú időn át igazgatója volt, „nehéz is lenne egyetlen dátumot megjelölni születésnap gyanánt, hiszen a megalakulás nem egyik napról a másikra történt... 1954-ben a XI. kerületi Úttörőházban működött egy csoport, azokat a gyerekeket tekinthetjük a mai 450 tagú úttörőegyüttes alapító tagjainak.” Úttörők a KISZ Központi Művészegyüttesében. Ifjúkommunista, 1979/5. sz., 16.

⁶⁹ 10. sz. Központi „József Attila” Regöscsapat. Rövid beszámoló a csapat eddigi munkájáról, 1957. október 7., Váradi István, 1. BFL X. 9. b.

⁷⁰ Az elnevezés ekkor még DISZ Budapesti Ének-, Zene- és Táncegyüttese Úttörő-énekkara és Úttörő-táncára volt, de a székhely már ekkoriban is a Rottenbiller utca 20. alatt volt.

hivatalos elnevezéssel úttörőcsoportjaként, a Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége elvi irányítása alatt működött,⁷¹ és tényleges bázisát, keretét 1957. június 5-étől⁷² kezdve a 10. sz. Központi József Attila Regős Úttörőcsapat jelentette.⁷³

Ez az úttörőcsapat olyan egyedi jelleget képviselt, amelyet akkoriban így határoztak meg: budapesti központi területi csapat, szakcsapat, vegyes csapat. A toborzás időszaka szeptember volt, a célcsoport pedig az 5. osztályos tanulók köre, „művészi rátermettség és magatartás alapján”, de végleges felvételt, az iskolaigazgatók, illetve a szülők beleegyezése után, négy hónap elteltével nyerhetett a jelentkező.⁷⁴

1958-ban a Magyar Úttörők Szövetsége Budapesti Elnöksége segítségével az Úttörőegyüttest két bázisiskolába szervezték át, ami megkönnyítette a szoros próba-
rend koordinálását. Egyre több meghívás érkezett, így nőtt az előadások száma, s ezzel párhuzamosan a taglétszám is jelentős gyarapodásnak indult. Igazi sikertörténet vette kezdetét: 1959-ben az együttes énekkara már száz fővel, míg a tánckar húsz, a harmonika-zenekar pedig tizenkét taggal másfél órás műsorokat adott, s az év májusára a televíziós és rádiós felvételekkel együtt a csapat már túl volt a hetvenötödik fellépésén.⁷⁵

A válság első jelei azonban már 1960-ban megmutatkoztak, ugyanis olyan sokan jelentkeztek az együttesbe, hogy a két bázisiskolában már szűkössé is vált a hely.⁷⁶ Az együttes „úttörő-jellege” ráadásul az érintett iskolák tanárai, igazgatói, illetve az irányító-koordináló szerepet betöltő KISZ vezetők körében hamar visszatetszést keltett. Közülük néhányan úgy gondolták, hogy egy iskolai úttörőcsapatból a Regős-csapatba átlépni „nem becsületes dolog”,⁷⁷ illetve hogy az Úttörőegyüttes csoportjaiban végzett művészeti munka nem is igazi úttörőmunka.⁷⁸ Ez a pedagógusi hozzáállás azt eredményezte, hogy sok szülő nem engedte meg a gyermekének, hogy átiratkozzon az Úttörőegyüttesbe, mert „a regösök hátrányos megkülönböztetésnek voltak kitéve”.

Több alkalommal is előfordult, amikor egy-egy fellépés hétköznapra esett, hogy következő napon néhány pedagógus csak az együttes tagjait feleltette, s gyengébb osztályzat esetén meg is jegyezte: „Nem csak énekelni meg táncolni kell tudni, regösök!” Sőt, egyszer még a következő mondat is elhangzott az egyik igazgatóhelyettestől: „Majd elveszem én a regösök kedvét a regöléstől!”

⁷¹ A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége 1977. november 1-i határozata a Központi Úttörő Művészegyüttes munkájára, a továbbfejlesztés középtávú feladataira (kiadva: 1978. március 9-én), 1. BFL X. 9. b.

⁷² A 10. sz. „József Attila” Úttörőcsapat működési engedélye, Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége, 1957. június 5.

⁷³ Révész-Bárdos, 2018. BFL X. 9. c. 1.

⁷⁴ Javaslat a Budapesti Központi Úttörő Együttes munkájára, 1957. május 3., 2. BFL X. 9. b.

⁷⁵ Várad István levele a Magyar Úttörők Szövetsége Budapesti Elnökségéhez, 1959. július 18., 1. BFL X. 9. b.

⁷⁶ BFL X. 9. b.; Jelentés a 10. sz. József A. Központi Regős csapat munkájáról, Langer Tibor, Görög Péter és a 10. sz. József A. Központi Regős csapat vezetősége, 1960. február 19., 6.

⁷⁷ Ugyanitt olvasható, hogy az egyes iskolák akadályozták is ezeket az átlépéseket. Uo.

⁷⁸ Fehér, 2010: 10.

A kezdetben még hatékonynak tűnő tagtoborzás is akadályokba ütközött, hiszen az VI. kerületi Tanács Oktatási Osztálya a kijelölt bázisiskolákban nem biztosított elegendő helyet a körzeten kívüli, tehetséges gyermekek felvételéhez, ami a központi jelleg, tehát a széles körű toborzásból adódó szakmai színvonal emelkedésének a megtorpanásához vezetett. „A különböző szerveknél felmerült problémák és érdektelenség miatt” elvetélt az a terv is, amely a regöscsapatot egy tágasabb, XIV. kerületi bázisiskolába helyezte volna át.⁷⁹

A másik támadási felületet Váradi István egyedi és önálló vezetési stílusa, illetve tempója jelentette, valamint az, hogy munkáját ekkoriban még mindig társadalmi munkában, tehát nem függetlenített úttörővezetőként végezte.⁸⁰ Az iratok tanúsága szerint „polgári” munkahelyi⁸¹ vezetői, illetve a KISZ Központi Művészegyüttes élén álló döntéshozók több alkalommal is jelezték, hogy az együttes vezetőjeként túllépett a hatáskörén, vagy legalább is adott kérdésekben nem várta meg feletteseinek gyakran késedelmes döntését.

1960 februárja és 1963 októbere között az Úttörőegyüttes munkásságáról öt átfogó probléma-katalógus, feljegyzés, illetve jelentés is napvilágot látott, amelyeket egy kivétellel, Váradi István készített el. Eközben, a Váradi István utolsó feljegyzésének megszüntetését megelőző napokban, 1963. október 3-án a KISZ Intéző Bizottsága határozatot hozott az Úttörőegyüttes felszámolásáról, mivel működésének természetes feltételei állítólag nem voltak biztosítottak, s a KISZ sem talált számukra feladatot. Ez utóbbi állítás, a megszüntetés után keletkezett jelentés fényében, amely szerint 1957 és 1963 között az együttes már száznál is felépésen volt túl, különösen gyenge lábakon állt.⁸²

Ez az öt feljegyzés – mivel elkészítésükben több különböző személy, illetve munkacsoport vett részt – árnyalt képet jelenít meg az együttes 1960 és 1963 közötti kritikus állapotáról, s az addigi szakmai munkáról. Bár az Úttörőegyüttes megszüntetése a tények ismeretében nem tűnik ésszerűnek, mégis felszínre hozta a regösök életét jelentősen nehezítő, szervezési nehézségeket. A központilag kijelölt két általános iskola nem tudta befogadni az évről évre felvett gyermekeket, s nem biztosította az órarendben a próbalehetőségeket sem, illetve bizonyos rendeletekhez olyan mereven ragaszkodott, hogy az tovább nehezítette az együttes működésének koordinálását.

⁷⁹ Feljegyzés a 10. sz. József Attila Regöscsapat, az Úttörők Központi Ének-, Zene- és Táncegyüttesének munkájáról, Váradi István, 1961. szeptember 7. 1. BFL X. 9. b.

⁸⁰ Bár kérvényezték Váradi Istvánnak az egyik bázisiskolába történő áthelyezését matematika–fizika vagy politechnika tárgyak oktatására, de ez végül is nem valósult meg. Jelentés a 10. sz. József A. Központi Regöscsapat munkájáról, Langer Tibor, Görög Péter és a 10. sz. József A. Központi Regöscsapat vezetősége, 1960. február 19. 7. BFL X. 9. b.

⁸¹ Váradi István, az egyetem befejeztével, 1959 májusától a Gamma Optikai Műveknél helyezkedett el, majd később a Villamosipari Kutató Intézet tudományos munkatársaként dolgozott.

⁸² Feljegyzés a KISZ Központi Művészegyüttes keretében működő Úttörő Együttes munkájáról, Váradi István, 1963. október 2. BFL X. 9. b.

Emellett gond volt az is, hogy az illetékesek az együttes tagtoborzását sem segítették kellőképpen.⁸³ Nem volt megoldott kérdés az Úttörőegyüttes hovatartozása sem: felmerült a fővárosi hatáskörből országos hatáskörbe történő áthelyezés gondolata is.⁸⁴

Az együttes, az 1966-ban történt újralakításáig, a KISZ Központi Együttes utánpótlás-csoportjaként működött.⁸⁵ Ebben az átmeneti időszakban, 1965 áprilisában Görög Péter művészeti vezető újabb, részletes beszámolót készített az együttes működéséről. Bár a KISZ Központi Együttes évi rendszeres toborzásai ekkor is zajlottak, de az „utcaról” való tagfelvétel helyett – annak szakmai színvonalra gyakorolt negatív hatása miatt – egyre inkább az utánpótlás csoport – az Úttörőegyüttes szakmai munkája során kinevelt – tagjai kerültek át a fiatal felnőtt csoportba. Ezt különösen a harmonika-zenekar esetében lehetett megfigyelni, ugyanis a felnőtt csoport utánpótlását szinte teljes egészében az „állandóan színpadképes” úttörőzenekar biztosította.⁸⁶

1966-tól az újjáalakult Úttörőegyüttes, egészen 1988-ban történt megszüntetéséig, második aranykorát élte. Az 1975. évi adatokat alapul véve az együttes átlagosan heti két alkalommal tartott próbákat. A tánckar négy korcsoportban, speciális táncpedagógiai tanmenet szerint dolgozott. A szólistacsoportot énekes és hangszeres szólisták alkották, míg az irodalmi csoport dokumentumműsort, gyermekmusicalt, illetve gyermekkabarét állított színpadra.⁸⁷ Gyakorlatilag megvalósult az a cél, amelyet egy 1977. évi dokumentum az együttes középtávú továbbfejlesztése kapcsán kitűzött: az Úttörőegyüttes „váljon a budapesti úttörő-amatőr művészeti mozgalom fontos műhelyévé”.⁸⁸

Az Úttörőegyüttes pedagógiai sajátosságának tekinthető az 1972-ben bevezetett együttesi vagy művészeti szakpróba-rendszer, amelynek az előzményét 1958-ban még regös különpróbának nevezték, nem sokkal később pedig már mint „Hétszínvirág” szakpróbát hirdették meg. Ez a különpróba három területet érintett: az állandó csoportokban történő részvételt, népművészeti szakköri munkát, illetve kulturális foglalkozásokat. A szakpróbát évente, az úttörőév elején írták ki, és letételét,

⁸³ Ilyen rendelet volt például az, amely szerint az iskolákban az Úttörőegyüttes énekkara mellett külön is kellett énekkart működtetni. Feljegyzés az Úttörő Együttes munkájáról, Váradi István, 1962. szeptember 18., 1. BFL X. 9. b.

⁸⁴ Feljegyzés a KISZ Központi Művészegyüttes mellett dolgozó úttörő együttes munkájáról, KISZ KB Úttörő Osztály, 1962. november 23. 2. BFL X. 9. b.

⁸⁵ Javaslat az Úttörő Központi Együttes magalakítására, Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége, 1966. szeptember 6. 1. BFL X. 9. b.

⁸⁶ Az utánpótlás csoportokban folyó művészi, eszmei, politikai munka, Görög Péter művészeti vezető, 1965. április 26. 1., 3. BFL X. 9. b.

⁸⁷ Javaslat az Úttörő Központi Együttes magalakítására, Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége, 1966. szeptember 6. 42. BFL X. 9. b.

⁸⁸ A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége 1977. november 1-i határozata a Központi Úttörő Művészegyüttes munkájára, a továbbfejlesztés középtávú feladataira (kiadva: 1978. március 9-én). 1. BFL X. 9. b.

az egyes szakterületek vezetői által adott „szakpróba-pontok” összesítésével, vagyis a csoportokban, szakkörökön és foglalkozásokon történő tevékeny részvétel alapján az Úttörőegyüttes vezetője igazolta.⁸⁹

Az Őrszemcsapatok megálmodói korábban egy újszerű, „gyermekbarát” pedagógiai szemléletet próbáltak meg érvényre juttatni az ifjúság nevelésében, amely aztán az Úttörőegyüttesben, leginkább Váradi István személyiségének köszönhetően ki is bontakozhatott. „Váradi István és körülötte lévő szellem beszippantotta a gyerekeket... annak hangulata volt.” Bizalmi viszony alakult ki a gyerekekkel, de éppoly fontos volt a vonzó, értelmet adó tevékenység is, amely különböző társadalmi csoportokból érkező tagokat egyformán elérte és megérintette. A gyerekeket partnernek tekintették. „Ez az úttörőmunka nem volt sablonos, unalmas, mindig újat nyújtott.” Mindezt a fiatalként résztvevők visszaemlékezései is jól példázzák: „Észrevétlenül lettünk természetesekek, őszinték, egymásért lelkesek... Az együttesben olyan bensőséges hangulat alakult ki, amilyenek az iskolában még nyomai sem voltak.”⁹⁰

Már az úttörőmozgalom szerveződése idején, az 1940-es évek második felében, majd az őrszemmozgalom pedagógiájában is fontos szerepet kapott az önkéntesség eszméje, amely az Úttörőegyüttesben aztán alapvető fontosságúvá vált: „A közösséghez való tartozás nem volt kötelező; független volt az iskolai élettől; maximálisan biztosította a gyermekkori fantázia és romantika iránti vágyak kiélését.”⁹¹ „Egy hagyományos úttörőcsapatban egy rendezvény kapcsán elhangzott a kérdés, hogy kötelező-e, míg a József Attila Úttörőcsapatban az hangzott el, hogy mehetek-e?”⁹²

Gulyás András, az Úttörőegyüttes volt tagja, így vallott arról az időszakról: „Énekar, táncosok, harmonika-zenekar, később irodalmi színpad, plusz – mindannyiunknak – a mozgalmi élet, ez volt a Váradi István vezette 10. számú Központi József Attila Regőscsapat, a központi úttörőegyüttes, amely sokunknak éveken át nem a második otthonunk, hanem az egész világunk volt.”⁹³

1987-ben még a témával foglalkozó szakemberek is úgy vélték, hogy az Úttörőegyüttes „közösségi arculata az úttörőmozgalom legjobb időszakainak sajátosságait viselte magán,” sőt, „a közösségi szerkezet dolgában [...] megelőzte korát [...] mintegy előképe volt az úttörőközösségek szerveződési forradalmának”⁹⁴

Ez a szerveződési forradalom azonban elmaradt, hiszen a fent idézett tanulmány megszületésekor már közel voltak az Úttörőegyüttes végnapjai.

⁸⁹ Művészeti szakpróba az Úttörőegyüttesben. Hogyan? Az úttörő- és művelődési házak tájékoztatója, 1976. 3. sz. 10. és 12.

⁹⁰ Az e bekezdésben szó szerint idézett szakaszok forrása: Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3. Fehér, 2010: 16–18.

⁹² Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

⁹³ Gulyás, 2016: 22.

⁹⁴ Böjte–Papp, 1987: 1–2.

Nyár, ősz, tél... és tavasz!

1988-ban a KISZ Központi Művészegyüttesét Talentum Kulturális Fórum néven összevonták a Kortárs Művészeti Fórummal és az Ifjúsági Rendező Irodával. Az új szervezeti forma szervezeti és működési szabályzatában már szó sem esett az évtizedeken át sikeresen működő, világszínvonalú szakmai munkát folytató Úttörőegyüttesről, így a harmincötödik évi jubileum a tagoknak nem adott okot az ünneplésre.⁹⁵ Ezt egy 1988. szeptember 5-én keletkezett forrás részlete is alátámasztja: „A KISZ Központi Művészegyüttes Úttörő-együttesének néhány régi tagja azzal a szándékkal jött össze, hogy felajánlja segítségét az Úttörő-együttes megalakulása 35. évfordulójának megünneplésére. Az összejövetelre meghívott Nagy Ágnestől, az együttes jelenlegi vezetőjétől tudtuk meg, hogy az ünneplésre nem kerülhet sor, mert az együttes megszűnik. Pontosabban: a Talentum Kulturális Fórum, a hajdani KISZ Együttest magába foglaló intézmény nem tart igényt az általános iskolás korúak együttesének működésére. Az ok: a gyermekcsoport nem nyereséges, az együttesi szervezet pedig korszerűtlen... Mélységesen megdöbbenett bennünket egy hamis szemlélet efféle, divatos megfogalmazása.”⁹⁶ A közösségi szemléletet tehát felváltotta a menedzser-szemlélet.⁹⁷ Mivel nem jelentkezett olyan szponzor, aki megfelelő összeggel tudta volna támogatni az Úttörőegyüttes működését, a harmincöt éves jubileum egyúttal sajnos az Úttörőegyüttes megszűnését is magával hozta.

Szükségzerű volt, hogy a felhalmozott szakmai tapasztalat és kreatív energia ne vesszen kárba: a lelkes tagok, sőt az alapítók gyermekei, unokái, Váradi István vezetésével létrehozták a Garabonciás Együttest, amelynek közvetlen előzménye a Magyar Nemzeti Múzeumban 1986-ban indult, „nyitott kísérlet”,⁹⁸ a Garabonciás Történeti Játzóklub volt.

A klub célja több szempontból is rokon volt az Úttörőegyüttesével: „a történelem játékos megszerettetése, tanulmányozása... a kiválasztott korok művelődéstörténetének, irodalmának, zenéjének, művészetének megismerése” volt „rögtönzéses játék, egyes korok dalainak és táncainak, játékaiknak tanulása, a játékos kutatómunka, történeti tárgyi emlékek bemutatása” által,⁹⁹ vagyis a történelmi játszóház és a történelmi szerepjáték mint módszer felhasználásával.¹⁰⁰ A jelszó ez volt: „az ismeretszerzés legyen élmény!”¹⁰¹

⁹⁵ Szerdahelyi, 1988a: 2.

⁹⁶ Közli: Fehér, 2010: 44.

⁹⁷ Szerdahelyi, 1988a: 2.

⁹⁸ Váradi, 1995: 27.

⁹⁹ Garabonciás Klub (Történeti játszóklub), Magyar Nemzeti Múzeum, 1986., szórólap

¹⁰⁰ Váradi, 1986: 28.

¹⁰¹ Váradi, 2004: 38.

A Garabonciás Együttest tehát a történelmi játékok iránti megnövekedett érdeklődés hívta életre a nyolcvanas évek közepén,¹⁰² így már az Úttörőegyüttes feloszlása és megszűnése előtt elkezdte tevékenységét, amelynek a Ferencvárosi Művelődési Központ adott otthont. Az egyik forrás szerint azzal a céllal jött létre, hogy „történelmi társastáncokat, azok ismeretét és élményét közelebb hozza a gyermekekhez”.¹⁰³ Tagjait általános iskolások közül toborozta, és elsősorban történelmi zenét, táncokat és játékokat tanultak be, s adtak elő. Mindehhez hozzájárult a történelem segédtudományainak, a címer-, zászló- és pecsétannak a tanulmányozása is. A tagoknak, az őrszemekhez hasonlóan, itt is próbát: ez esetben garabonciás hétpróbát kellett tenniük, hogy igazi tagokká válhassanak.¹⁰⁴

Bár a tanulás mellett, az Úttörőegyütteshez hasonlóan, nagy szerepet kaptak a kirándulások és a nyári táborozások, az élmények közös megszerzésének színterei, vagyis maga a közösségi élet,¹⁰⁵ a Garabonciás Együttes művészeti tevékenységének gerincét a történelmi táncok és játékok pantomimes elemekkel gazdagított megjelenítése alkotta,¹⁰⁶ amely „a stílusos, stilizált mozgás pontosságát, fegyelmét, hitelességét fonta egybe a gyermeki játékvilág kreativitásával.”¹⁰⁷ Számptalan sikeres bel-, és külföldi vendégszereplés bizonyítja a heti két próba, illetve a hétvégi alkotótáborok aktív szakmai munkájának hatékonyságát.¹⁰⁸ Többek között olyan emlékezetes előadások születtek ebben az alkotóműhelyben, mint a Középkori Vásár (reneszánsz táncok, játékok), a Bruegel Gyermejjátékok című festménye alapján színpadra állított táncos-pantomimes játék, barokk táncok és táncjáték Purcell zenéjére, a Shakespeare Szentivánéji történetét bemutató táncjáték, az „Ősök nyomdokán” című, a honfoglalás korát idéző műsor, La Fontaine állatmeséinek táncos változata Lully zenéjére, illetve a római kort bemutató pantomim jelenetek.¹⁰⁹

A Garabonciás Együttes 2001-ben a Ford Európai Kulturális Örökség Díjat is elnyerte, és olyan kezdeményezések számára teremtett alapot, mint például a 2003-ban megrendezett Történelmi Társastáncok Országos Találkozója vagy a Garabonciás Művészetpedagógiai Műhely,¹¹⁰ amelyben többek között egy komplex művészet-oktatási tantervet is kidolgoztak.

¹⁰² Váradi, 1995: 27.

¹⁰³ A 15 éves Garabonciás Együttes, 2003., szórólapp

¹⁰⁴ Váradi, 1986: 29.

¹⁰⁵ Együttesünkről azoknak, akik nem sokat tudnak rólunk. Garabonciás, a Garabonciás Együttes újságja, 1991. április 20., 4.; „Jó játszani a Garabonciással!”, írta Trencsényi, 2005: 154.

¹⁰⁶ Váradi, 1995: 28.

¹⁰⁷ Trencsényi, 2003: 2.

¹⁰⁸ Miszné, 2003: 8.

¹⁰⁹ Váradi, 1995: 28.

¹¹⁰ Kocsi, 2006: 9.

A Garabonciás Együttes munkáját egy azonos nevet viselő alapítvány is segítette, amely 1998-ban a közhasznú címet is elnyerte. A Garabonciás Alapítvány jelentős szerepet kapott a régi hangszeres zene (koboz- és tekerőlant tanítás, hangszerkészítés) oktatásának terjedésében, az országos, majd nemzetközi szintű, Balassi Bálint emlékére megrendezett énekmondó verseny szervezésében, de a pedagógusok számára rendezett, akkreditált történelmi társastánc tanfolyamok szakmai lebonyolításában, valamint az ehhez elkészített táncoktató-film,¹¹¹ s az első magyar nyelvű reneszánsz és barokk tánckönyv elkészítésében is.¹¹²

Váradi István teljes életművet alkotott. Neve összefonódott az Úttörőegyüttesel, majd az utód Garabonciás Együttesel is. „Úgy működni, ahogy Váradi István úttörővezetőként, művészként, művészeti vezetőként működött: ez nem szokványos. Ő egy olyan nagy egyéniség volt, akinek a gyermekekkel való foglalkozás volt az élete.”¹¹³

Váradi István 2011-ben megírt búcsúversének utolsó versszaka a hajdani Úttörőegyüttes emlékét idézi fel, de mint igazi garabonciás, a mai Garabonciás Együttes tagjait is megszólítja:

*„Őrizzétek, mi megmarad utánam,
nem sok, mit rátok hagyhatok,
csak annyit kérek, emlékemre
csöppnyi szégyent se hozzatok.”¹¹⁴*

---

¹¹¹ <http://www.garabonciás.hu/>; A Garabonciás Együttes honlapja (A letöltés dátuma: 2018. augusztus 1.)

¹¹² A 15 éves Garabonciás Együttes, 2003., szórólap

¹¹³ „Pistának nem volt megfogalmazott, tételes pedagógiai koncepciója... folyamatosan jelen volt a gyermekek életében” – tette hozzá Révész György. Fehér–Gulyás–Révész, 2018. BFL X. 9. c. 3.

¹¹⁴ Gulyás, 2013: 2.

Források és szakirodalom¹¹⁵

BFL = Budapest Főváros Levéltára

- X. 9. a. = Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok; Záhonyi Ede iratai; a Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége iratai
- X. 9. b. = Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok; Váradi István iratai; az Úttörőegyüttes iratai
- X. 9. c. = Úttörőmozgalommal kapcsolatos iratok; Történeti interjúk:
Révész–Bárdos, 2018 = Történeti interjú Révész Györggyel és Bárdos Veronikával (2018. január 10.).
Nagy, 2018 = Történeti interjú Nagy Andrásnéval (2018. január 25.).
Fehér–Gulyás–Révész, 2018 = Történeti interjú Fehér Évával, Gulyás Andrással és Révész Györggyel (2018. május 22.).

Az Őrszemcsapatok szervezési szabályzata (Ideiglenes kiadás). Bp., 1956. december 10.
Böjte–Papp, 1987 = Böjte Józsefné–Papp Györgyi: Összefoglaló jelentés az úttörőmozgalom közösségszerveződési kísérleteiről (1983–1987). Háttér tanulmányok IV/C:1–7., kézirat

Demjén–Tas 1913 = Demjén Géza–Tas József: Magyar Őrszem. Bp., 1913.

Dokumentumok. Magyar Őrszemcsapatok Szövetsége, 1956. Hírvivő, a Központi Úttörőtörténeti Múzeum tájékoztatója, 1989., 6. sz., 2–3.

Fehér, 2010 = Fehér Éva: Rekviem egy közösségért. Az Úttörőegyüttes születése és végnapjai. Bp., Mozgalompedagógiai füzetek 2., 2010.

Gergely, 1957 = Gergely Márta: Rólunk, de nélkülünk? Népszabadság, 1957. január 29. 5.

Gulyás 2013 = Gulyás András: Váradi István búcsúztatása (nekrológ, 2013. 08. 08.)

Gulyás 2016 = Gulyás András: A Regöscsapatról. In.: Révész György (szerk.): Előre?!, Mozgalompedagógiai füzetek 11., Bp., 2016., 18–24.

Illés Klára (szerk.): Garabonciások húsz éve. Képes Krónika. Bp., 2010.

Kocsi, 2006 = Kocsi Tibor: Garabonciás vezére. IX. kerületi Helyi Téma, 2006. április 19. 9.

Köves József (szerk.): 25 éves a KISZ Együttes. Hétköznapi krónikája. Bp., 1975.

Miszné, 2003 = Miszné Korenchy Anikó: Garabonciások. Köznevelés, 2003/34. sz., 8–9.

MSZMP IIB JKV 1956 = Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. k., Bp., 1993., 230.

¹¹⁵ Amely szakirodalmi munkára nincs konkrét hivatkozás a tanulmányban, csak háttéranyagul szolgált, annak nem szerepel rövidített címe a felsorolásban.

- MSZMP IIB JKV 1957 = Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. január 25-i ülésének jegyzőkönyve. Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei II. k., Bp., 1993., 33–47.
- MSZMP IIB körlevél 1957 = Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának körlevele az úttörőszervezetek újjászervezéséről. (1957. január 25.) Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962, Bp., 1973., 24–25.
- Művészeti szakpróba az Úttörőegyüttesben. Hogyan? Az Úttörő- és Művelődési Házak tájékoztatója, 1976. 3. sz. 10–12.
- P. Miklós Tamás (összeállította): A magyarországi gyermek- és ifjúsági mozgalmak, szervezetek, egyesületek történetének válogatott bibliográfiája (1945–1990). Bp., 1993.
- P. Miklós Tamás: Gyermek- és serdülőkori szervezetek. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek történetének válogatott dokumentumai. I. k. Zánka, 2004., 137–149.
- P. Miklós Tamás: Órszemcsapatok, 1956. A cserkészlet és az úttörőmozgalom között. Magyar Nemzet, 1990. április 9. 8.
- Püspöki, 2005 = Péter beszélgetése Várad Istvánnal. Drámapedagógiai magazin, Különszám 2. (Különszám drámapedagógusoknak – múltfeltáró beszélgetések), 2005. 47–48.
- Rakó, 2013 = Rakó József: Kísérlet az Úttörőszövetség megreformálásáért. A hagyományörző órszervezői találkozók története (korreferátum). In.: A hagyományok szerepe a gyermekszervezetek tevékenységében. Mozgalompedagógiai füzetek 6., Bp., 2013. 6–10.
- Révész György (szerk.): A Vasvári diploma kitüntettjei (2001–2014). Mozgalompedagógiai füzetek 10., Bp., 2016. 38–39.
- Szerdahelyi, 1988a = Szerdahelyi Csaba: Mi lesz az Úttörőegyüttesel (1). Jubileum, ünnepelés nélkül, Esti Hírlap, 1988. október 19., 2.
- Szerdahelyi, 1988b = Szerdahelyi Csaba: Mi lesz az Úttörőegyüttesel (2). Jöjjenek a támogatók, Esti Hírlap, 1988. október 20., 2.
- Tóth József (szerk.): Úttörőmozgalmi életrajzi lexikon. Kiegészítő kötet. Bp., 2013., 35.
- Trencsényi László: Napkirályfi. Kútbanézók XI., 2005.
- Trencsényi László: Poszt-úttörő. Magyar gyermek- és serdülőkori szervezetek a rendszerváltás idején. Mozgalompedagógiai füzetek 1. Szerk.: Révész György. Bp., 2010., 14–23.
- Trencsényi László: Várad, a garabonciás. FMK, 2005.
- Trencsényi, 2003 = Trencsényi László: Garabonciás. DRÁMAjátékos. A Magyar Drámapedagógiai Társaság hírlevele, 2003/3. sz., 1–2.
- Trencsényi, 2005 = Trencsényi László: Garabonciások. Budapesti Nevelő, 2005. 3–4.
- Trencsényi, 2010 = Trencsényi László: A regöscserkészlet tradíciói az úttörőmozgalomban. Új Ifjúsági Szemle, 2010. 1. sz., 99–100.

- Trencsényi, 2011 = Trencsényi László: A magyar úttörőmozgalom választásai (1957–1987). Mozgalompedagógiai füzetek 3., Bp., 2011.
- Váradi, 1986 = Váradi István: Garabonciás Klub. Ifi, 1986. 3. sz., 28–29.
- Váradi, 1995 = Váradi István: A Garabonciás Történelmi Gyermekegyüttes bemutatása. OKI, Módszertani Lapok, Alsó tagozat, 1995. 3. sz. 27–29.
- Váradi, 2004 = Váradi István: Garabonciások a múzeumokban. Gyermekegyüttes a múzempedagógia szolgálatában. Magyar múzeumok, 2004. 4. sz. 38–39.
- Várnai, 2002 = Várnai Ferenc: Nem hallgathatok tovább. Egy újságíró vallomása. H. n., 2002.

Szerző nélkül:

- Az Úttörőmozgalom önértékelése. Úttörővezető, 1989. 10. sz. 12–16.
- Együttesünkről azoknak, akik nem sokat tudnak rólunk. Garabonciás, a Garabonciás Együttes újságja, 1991. április 20. 4.
- Megindul az ifjúsági munka az általános iskolákban, Népszabadság, 1957. január 16. 5.
- Új ifjúsági szervezetek az őrszemcsapatok, Népakarat, 1957. január 4. 6.
- Újjáalakul a Magyar Úttörők Szövetsége. Esti Hírlap, 1957. február 19. 3.
- Úttörők a KISZ Központi Művészegyüttesében. Ifjúkommunista, 1979. 5. sz., 16–17.

Internetes források:

- Váradi István életrajza. <http://pedagogiai-tarsasag.hu/wp-content/uploads/2014/12/V%C3%A1radi-Istv%C3%A1n.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. május 18.)
- Múltunk Öröksége Alapítvány tájékoztatója Záhonyi Ede emlékére, 2015. <http://www.multunkoroksege.hu/Tajekoztato/201502M.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. május 18.)
- A Garabonciás Együttes honlapja. <http://www.garaboncias.hu/> (A megtekintés dátuma: 2018. augusztus 1.)

Katona Csaba

Toposzok béklyójában: a levéltáros alakja regényekben és filmekben*

„Más a levéltáros igazsága – és más a regényíróé.
Más a levéltári dokumentumok valósága – és más a regényé.
A különbségtétel nem kritikai érzék dolga (legyen csekély vagy nem csekély).”¹

A Csillagok háborúja filmeposz-sorozatnak ha nem is a leglátványosabb, de a levéltáros szakma iránt érdeklődő nézők számára kétségtelenül emlékezetes jelente az, amikor A klónok támadása² című részben a pallérozott tudású Jedi lovag, Obi-Wan Kenobi a Kamino nevezetű bolygóról szeretne bővebb információkhoz jutni, és ennek érdekében a Jedi Templom Archívuma felé irányozza határozott lépéseit. Itt azonban fájdalmas csalódás éri. Tájékozott Jedi lévén tisztában van ugyan vele, hogy a bolygó valahol a Rishi-ködön túl található, ennek dacára nem jár sikerrel. Amikor segítségért fordul az archívum avatott vezetőjéhez, Jocasta Nu Jedi lovaghoz, ő azonnal a segítségére siet, de hiába, a keresés így sem hozza meg a várt eredményt. Obi-Wan megütközik ezen, majd felveti azt a lehetőséget, hogy talán az archívum hiányos. Jocasta Nu azonban láthatóan képtelen számot vetni ezzel a lehetőséggel és ellenkező álláspontot képviselve határozottan jelenti ki, hogy amiről nincs adat az archívumban, az nem is létezik.

A történetből aztán idővel kiderül, hogy a Sith Nagyúrrá átvedlett egykori Palpatine szenátor tanítványává szegődött Dooku gróf, alias Darth Tyranus volt az, aki valami módon hozzáférve az archívumhoz, galád és megengedhetetlen módon törölte a Kamino adatait, ily módon gátolva meg Obi-Wan információszerzési törekvéseit. Túl azon, hogy ezzel megszegte a levéltár alapvető előírásait és korlátozta Obi-Wan Kenobit állampolgári jogai érvényesítésében, számunkra ez a mozzanat igazán másért érdekes.

Nevezetesen azért, mert kétségkívül eklatáns példája a levéltárakkal kapcsolatos egyik közismert nagy toposznak, amely szerint ott valakik eltűntetik, elégetik, meg-

* A tanulmányban felhasznált számos, de többnyire egy-egy említés során előforduló irodalmi művekre, filmekre való hivatkozást minden esetben lábjegyzetben tesszük meg, s csak a szakirodalmi hivatkozások teljes bibliográfiai adatai kerülnek a tanulmány végére. Utóbbiakra a jegyzetekben a Levéltári Szemle hivatkozási szabályzata szerinti rövidített formában hivatkozunk.

¹ <https://www.vaol.hu/hetvege/avagy-az-elbeszeles-kulonos-hitelessege-1212290/> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

² Attack of the Clones, 2002

semmisítik, elrejtik az igazán fontos iratokat, forrásokat, adatokat. Az elkövetők vagy titkos behatolók, akik az éj leple alatt fáklyával törnek utat maguknak a raktárak sötét és fenyegető mélyén, vagy rosszabb esetben maguk a levéltárosok. Ez utóbbiak igazi feladata pedig ráadásul valójában épp ez, nem pedig a kutatók tisztességes kiszolgálása. Mintha csak a 19. század jeles államférfija, az Egyesült Királyság többszörös miniszterelnöke, Benjamin Disraeli (1804–1881) mondása kapna ilyenén módon, a múltira vonatkozó iratok kontrolljával, sajátos megerősítést: „A múlt hatalmunk egyik eleme.”³

Amikor a fent idézett film ezen részletét láttam, kaján mosollyal nyugtáztam, hogy mennyire archetipikusnak mondható az archívum és a levéltáros ábrázolása. Ezen az sem változtatott, hogy a filmpozs egy másik részében, Az utolsó Jedi-ben⁴ a lángra lobbanó régi, titkos Jedi-szövegek láttán kétségbeeső Luke Skywalkernek a sokat látott Yoda mester cinikusan csak annyit vet oda: olvastad őket valaha?

Egy másik film megtekintése viszont már arra készítetett, hogy több időt szenteljek a fent vázolt témának. Ez az alkotás nem más volt, mint a magyar mozikban A nemzet aranya címen futó mű.⁵ Ennek központi eleme az, hogy a Nicolas Cage által mély átéléssel alakított Benjamin Franklin Gate történész, kriptográfus és kincsvadász arra a következtetésre jut, hogy egy bizonyos elrejtett kincs hollétéről kizárólag a Függetlenségi Nyilatkozat eredeti példányán elrejtett titkos információkból lehet tájékozódni. A Benjamin Franklin név nyilván kötelez, így Gate, akibe szorult etika, az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltárába⁶, a NARA-ba siet, hogy figyelmeztesse a levéltárosokat, vele ellentétben gátlástalan kincsvadászok el akarják rabolni a Függetlenségi Nyilatkozatot. Sajnálatos módon azonban nemhogy a levéltár képviselője, de még az FBI sem hisz neki. Így Gate lelkiismeretével tusakodva arra kényszerül, hogy ellopja a pótolhatatlan dokumentumot, hiszen csak így óvhatja meg az azt megkaparintani akaró gazemberektől. Nem vesznek el e helyt annak részletes ecsetelésében, hogy a film cselekménye szerint a Függetlenségi Nyilatkozat „természetesen” valóban láthatatlan tintával írt titkos információk hordozója. Sokkal inkább arra fordítanék figyelmet, ami a fenti, lássuk be, közhelyszerű elemeken kívül túlmutat, miszerint titkos információk vannak a levéltárban, bűnözők ólálkodnak körülötte, minden megváltozik, ha napvilágra kerül és az FBI képtelen arra, hogy az érdemi információkat megkülönböztesse a fontos nemzetbiztonsági hírektől.

Ez pedig nem más, mint a filmbeli levéltáros személye. Míg az előbb idézett film, A klónok támadása archívum-vezetője (aki egyébként könyvtáros a film szerint), Jocasta Nu szintén sztereotip figurának mondható, hiszen magabiztos, láthatóan a szakmáját hivatásként űző, idősebb, elegáns nőként jelenik meg, addig A nemzet aranya levéltárosa, Abigail Chase viszont egészen más karakter. A szakmához való

³ „The past is one of the elements of our power.” Rogers, 2002: 65.

⁴ The Last Jedi, 2017

⁵ Eredetileg: National Treasure, 2004

⁶ National Archives and Records Administration

viszonya, elhivatottsága neki is megkérdőjelezhetetlen, ám a hasonlóságok itt véget is érnek. Induljunk ki abból, hogy Chase levéltárost Diane Krüger színésznő személyesíti meg, akiről sokat elárul, hogy a *Trója*⁷ című filmben Szép Heléna szerepét osztották rá, nem is érdemtelenül. A doktori címmel rendelkező Abigail legfeljebb harmincéves lehet (induljunk ki abból, hogy a film forgatása idején az 1976-ban született Krüger 28 éves volt), és amellett, hogy általános szakmai elismerés övezi, a ránézésre 90–60–90-es alakján kifejezetten jól mutat a láthatóan nem feltétlen konfekció, fekete estélyi ruha (amelyet nyilván minden levéltáros megengedhet magának).

A Jocasta Nu és Abigail Chase közötti, minden szempontból látványosan kidomborodó különbség készített arra végleg, hogy több figyelmet fordítsak a levéltáros figurájának megjelenésére a filmekben és az irodalomban (s nem arra az esetre gondolok, amikor az orosházi libamájkonzervnek a Magyar Országos Levéltár főépületében forgatott reklámjában a csalódott királylány helyett libamájkonzervet akar a váratlanul felbukkanó hős lovag).⁸

Ez az ötlet nem egyedi, akad példa hasonló szándékra az élet más területén is. Aligha véletlen, hogy 2015. szeptember 17-én a Budapesti Szerzetesi Gyűjteményi Nap keretében Regényes szerzetesek címmel került sor tudományos konferenciára, amelynek előadói azt vizsgálták, hogy a szerzetesrendek hogyan jelennek meg, elsősorban a 19. és 20. századi magyar szépirodalomban.⁹

Én is már korábban kacérkodtam a gondolattal, hogy némi időt és energiát fordítsak erre a nem szokványos témára. Erre ösztönzött részben az, hogy érdeklődéssel olvastam még kezdő levéltárosként, az 1980-as évek derekán a Levéltári Szemle hasábjain folyó levéltáros–történész vita írásait,¹⁰ amely kétségbevonhatatlan jele volt annak, hogy a szakma keresi és értelmezni kívánja saját identitását. Ugyancsak emellett szólt a jóval később megjelenő, „*Vedd ezeket az iratokat...*” című, a levéltáros identitás kérdését ugyancsak feszegető kötet, amelyben például nagyra becsült kollégám, E. Kovács Péter vallott ekképp: „Az egyetem alatt reveláció erejével hatott rám Ember Győző alapvető munkája, a Levéltári terminológiai lexikon¹¹. Ez az a munka, amelyben a szerző oly szellemesen és könnyeden összegezte a levéltárosi lét esszenciáját. Abban a szerencsében részesültem, hogy még személyesen hallgathattam a mester előadásait, így a mai napig a vérembe ívódottak szellemes okfejtései a füllel olvasható és a szájjal írható iratokról.”¹² Végül a témaválasztás mellett szólt az is, hogy kiderült, az angolszász világban létezik olyan levéltári szakirodalom, amely

⁷ Troy, 2004

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=iQEiGnTXpCs> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

⁹ <http://leveltar.jezsuita.hu/?p=241> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

¹⁰ Buzási, 1986; Erdmann, 1986; Kanyar, 1986; Böör, 1986; Borsa, 1987; Somfai, 1987; Pintér, 1987; Vitazáró, 1987

¹¹ A kiadás helye és éve: Bp., 1982. Sorozatcím: A Magyar Országos Levéltár kiadványai (Kötetsorszám: 4.)

¹² Mihalik–Zarnóczki, 2010: 160.

hasonló megközelítést választott, sőt köztük olyan írás is akad, amely negyven évvel ezelőtt látott napvilágot.¹³ Ezenkívül létezik a témával foglalkozó honlap is.¹⁴

A fentiek mellett vonzott továbbá a téma azért is, mert miután több mint tíz évet dolgoztam levéltárban, immáron kilencedik éve vagyok főállású kutató történész. Az MTA BTK Történettudományi Intézet kötelékében korábban levéltárban nem dolgozó kollégáktól gyakran hallok a levéltárosokat bíráló megjegyzéseket, miszerint lassú a kiszolgálás, nem értik a kéréseket, vagy túl bürokratikus a rendszer. Rendre felvetődik, hogy a közvélemény szemében a közgyűjteményi szférából a levéltáros szakma a legkevésbé ismert, ellentétben a könyvtáros vagy muzeológus szakmával. Így szilárdult meg bennem az a gondolat, hogy a fentiek mentén egy kísérletet tegyek arra nézve, miben ragadható meg a könyveket olvasó, filmeket néző ember felé sugárzott levéltáros-képzet lényege.

Kétségtől volt némi kockázat e kísérletben, hiszen nem végeztem arra vonatkozóan előzetes felmérést, hogy mennyire gyakran találkozhatunk levéltárosokkal irodalmi, illetve filmművészeti alkotásokban. Kezdeti próbálkozásaim eredményei a korábbi emlékek mentén öltöttek testet. Így haloványan derengett A halál archívuma¹⁵ című NDK-s film. Ebben a II. világháború vége felé öt bátor ellenálló, a német kommunista Georg, továbbá Borisz, a szovjet felderítőknél szolgáló főhadnagy, a szintén német Ernst százados, aki bő egy éve átállt a Vörös Hadsereghez, az egykori Hitlerjugend-tag, Heiner és Janek, a korábban Lublin környékén harcoló lengyel partizán, egy titkos (mi más?) náci archívumot akarnak felderíteni a Beszkideknél, Lengyelországban. Azon túl, hogy e film hatására tudatosult bennem, hogy Gojko Mitić (1940–) nem igazi indián, pontosan emlékeztem rá, hogy a küldetés annyira titkos volt, hogy csak Georg és Borisz ismerték valódi célját, ami remekül passzolt a levéltárakat övező titokzatosság képzetéhez. A 13. részben például Georg azért bukik le többek között, mert azt hazudja, bepárasodott a szemüvege, mire Obersturmführer Beisel, a titkos archívum gátlástalan irányítója ezt válaszolja: „pedig a dokumentumok fontossága miatt minden helyiségben azonos hőmérsékletet tartunk”.

Bár a fenti tényező mellett szól, hogy az állományvédelmi szempontok komoly súllyal estek latba, a személyzet pedig képzett, a film végi káoszban a deklék simán a földön hevernek, miközben végleges megsemmisítésükre várnak. Az archívumnak ráadásul van egy titkos pincéje, ahova egy kart meghúzza Beisel leejti vagy egyenesen letaszítja egy csapóajtón keresztül áldozatait, azokat, akik túl sokat tudtak az archívumról. Az utolsó résznél pedig – levéltáros szemmel – borzalmas látni, amint az életét

¹³ Gillis, 1979–1980: 3–13.; Lefkowitz, 1996; Benford, 1999; Schmuland, 1999: 24–73.; Keen, 2003; Bantock, 2004; Cox, 2006 <http://readingarchives.blogspot.com/2006/11/what-should-fictional-archivist-look.html> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.); Aldred–Burr–Park, 2008: 57–93.; Buckley, 2008: 95–123.

¹⁴ The Fictional World of Archives, Art Galleries & Museums. <http://fictionalarchives.blogspot.com/p/bibliography-of-fictional-archives-and.html> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

¹⁵ Archiv des Todes, 1980

menteni akaró Georg úgy akadályozza meg, hogy a rá fegyvert szegezõ Beisel halálos golyót eressen belé, hogy a földön heverõ iratok egy részét vágja hozzá... Mint már esett róla szó fentebb, ezek az iratok úgy kerülnek oda, hogy Beissel az élen megkezdték az iratok megsemmisítését. Kivéve „persze” két bőrönd anyagát, amelyekbõl az egyikkel egy titkos futár, Obersturmführer Baum el is indul Berlinbe. A viaskodás során még egy gránát is felrobban, ami aztán Beisel végzetét okozza, mert a súlyosan sebesült náci lezuhan a mélybe, korábbi áldozatai után, a Borisz által idõközben alulról kinyitott csapóajtón át. Így aztán hiába fogalmazta meg tömören Standartenführer Hauk, hogy az „archívumot felrobbantásra elõkészítettük”, a legfontosabb dokumentumokat sikerült az ellenállónak megszerezni, sõt magát Haukot is átadják a szovjet katonai vezetésnek. Ennek során pedig arra is fény derül, hogy Hauk az amerikai titkosszolgálatnak akarta átadni a titkos iratokat, de szerencsére a szovjetek elég ébernek bizonyultak, hogy meggátolják e törekvést.

Érdeemes számba venni a fenti filmben sorjázó toposzokat: a titkos levéltár, amelynek iratait rejtegetik, veszély esetén az iratokat megsemmisítik, azok élete pedig, akik túl kíváncsiak, veszélybe kerül. A film témája persze megengedi azt az értelmezést is, hogy nem a levéltárak és a levéltáros ilyenek ab ovo, hanem a náciak, és ezért történik mindez. Ugyanakkor aligha kétséges, hogy az összeesküvéselmélet-hívók szemében a fent vázolt jellemzõk nem a náci rendszer képzetéhez tapadnak elsõsorban (vagy nemcsak ahhoz), hanem a levéltár mûködésérõl, a levéltárossal alkotott fikciókhoz.

A további emlékek között válogatva számos találatra bukkantam. Az iskolai kötelezõ olvasmányok sorát gyarapító kisregény, Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776–1822) alkotása, *Az arany virágcserep*¹⁶ egyik szereplõje ugyanis szintén egy levéltáros, bizonyos Lindhorst. A Drezdában játszódó történet fõhõsét, Anselmus diákot Lindhorst azért fogadja fel, hogy titkos iratait lemásoltassa vele. A regénybeli Heerbrand irattáros ekképp jellemezte Lindhorstot: „Lakik itt helyben egy különõc öregember, azt mondják, mindenféle titkos tudományt mûvel, de mivel ilyesmi tulajdonképpen nem létezik, én inkább kutató régésznek tartom, aki amellet még kísérletezõ vegyész is. Senki másra nem gondolok, mint a mi titkos levéltárosunkra, Lindhorstra. Mint tudja, magányosan él félreesõ öreg házában, s ha a szolgálat nem foglalja el, mindig könyvtárában vagy vegyi laboratóriumában található, ahová azonban senkit sem bocsát be. Sok ritka könyve és rengeteg eredeti kézírata is van, amelyek részben arab, kopt vagy más, semmiféle ismert nyelvhez nem tartozó jegyekkel íródtak. Ezeket szeretné ügyesen lemásoltatni, és ez a munka olyan embert kíván, aki ért a tollal való rajzoláshoz, hogy valamennyi jelet a legnagyobb pontossággal és hûséggel, mégpedig tussal vigye át pergamenre. Házának egyik elkülönített szobájában kell az õ felügyelete mellett dolgozni.”¹⁷

¹⁶ *Der goldene Topf*, 1814

¹⁷ Hoffmann, Ernst Theodore Amadeus: *Az arany virágcserep*. <http://mek.oszk.hu/01200/01265/01265.pdf> 11. (A megtekintés idõpontja: 2019. március 7.)

Szinte napjaink visszatérő motívumai köszönnek vissza e textusban is: a levéltáros egy külön, jellemzően nem fiatal ember, aki csak a kutatásainak él, otthon mindenféle ritkaságokat őrizget, gyűjteményéhez pedig nem lehet hozzáférni, másolni is csak úgy engedi azt, saját maga számára, hogy felügyeli a munkát. A regény cselekménye viszont ezt követően, Hoffmannra abszolút jellemző módon, teljes mértékig a misztikum világába vezet. Bizonyára mindnyájan át tudjuk élni Anselmus diák meglepetését, amikor Serpentina, a levéltáros leánya közli vele: „Tudd meg tehát, kedvesem, hogy apám a szalamandrák csodálatos nemzetségéből származik, és én lételemet a zöld kígyó iránt érzett szerelmének köszönhetem.”¹⁸

Hoffmann persze még nem tudhatta, de ennek a fantasztikus fordulatnak is megtalálhatjuk 20. századi párhuzamát, hiszen gondoljunk csak a gyíkemberek létezését vallókra és hirdetőkre. E szerint az alakváltó reptiliának egy kifejezetten hullőszerű, ám valójában humanoid faj képviselői. Mintegy két méter magasak, és ha éppen nem álcázzák magukat, akkor a föld alatt élnek, hosszan kiépített, kanyargós barlangrendszerekben. Emellett birtokában vannak az elmemanipuláció és a telekinézis képességének is, ezért is tudják egy általános érvényű összeesküvés keretében uralni a világot, mint afféle igazi háttérhatalomhoz illik. Barack Obama volt amerikai elnök, II. Erzsébet angol királynő, Mark Zuckerberg, a Facebook alapítója: csak néhány példa arra, milyen fontos pozíciókat szereztek meg a globális elit tagjaiként ezek a gyíkemberek.¹⁹ A levéltárosokat környező titokzatossághoz nagyon is illik ez a megoldás, hogy a titkok őrzője, a levéltáros maga is reptilián legyen. Hoffmann nyilván nem ebben a kontextusban adott többletjelentést Lindhorst levéltáros izgalmas karakterének, de a 21. századból visszatekintve ez is egy lehetséges értelmezési keret.

Hoffmannal ellentétben nem lépte át a megtapasztalt való világ kereteit, és így nem is vetette vigyázó szemét a misztikum mezejére a 20. századi magyar próza és líra avatott nagymestere, Kosztolányi Dezső (1885–1936), Pacsirta (1924) című regényében. Ám említést érdemel, hogy a későbbi filmre is vitt jeles alkotásban a címszereplő leány édesapja nem más, mint kisvajkai és köröshegyi Vajkay Ákos, nyugalmazott megyei levéltáros. Kosztolányi számára nem a karakter szakmai oldala volt érdekes, így nem is nagyon domborította ki Vajkay Ákos levéltárosságának jelentőségét, ám mégis határozott jellemvonásokkal ruházta őt fel. A regény szerint Vajkay visszavonultan él, nem jár társaságba, nem iszik, nem dohányzik: „Értett a heraldikához, a címertanhoz, a diplomatikához, a levéltanhoz és a sfragistikához, a pecséttanhoz is. Nézegette, silabizálta a latin nyelvű adományozó leveleket – litterae armales –, melyeket valamelyik régi király íratott, s nem akadhatott kezébe oly nyilcédula, oly perbehívó executionale vagy káptalani vallató fassio, melyről ne tudott volna azonnal fölvilágosítást adni. Egy szempillantás, és látta, hogy sarjadznak szét a különböző

¹⁸ Uo. 37.

¹⁹ Fábrián Tamás: A Nagy Magyar Gyíkember Határozó. In: Index, 2014. 08. 05. https://index.hu/belfold/2014/08/05/a_nagy_magyar_gyikemberhatarozo/ (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

nemzetségek, mit jelent a címer mezőnyén egy víz-irányos szelemen, egy kiterjesztett szárnyú sas vagy egy arany golyó. Élvezte is hivatását minden érzékével. Micsoda öröm volt megpillantania a nagyítón egy egérrágást, egy molyfúrást vagy egy zezugos szújaratot, és közben leszívni, mélyen, a penész savanykás illatát. Itt élt, a múltban. És amint mások a jövőmondóhoz járulnak, úgy zarándokoltak őhozá sokáig messze megyékből előkelő urak, kik múltjukat óhajtották megismerni.”²⁰

A szakmájába beszűkülte ember figuráját hozza tehát Vajkay, aki némi mellékjövedelemre családfák kutatásával tesz szert, ám ha épp nem akad megrendelése, akkor a maga örömeire is ezt a gyakorlatot űzi: „Ha nem akadt munkája, ismerőseit szedegette elő. Cifra Géza törvényes származását is ki akarta mutatni. Egy ideig szépen haladt a genealógiai tabella, át is rándult vele együtt a szomszéd megye levéltárába, hogy újabb adatokat gyűjtsön, de a munka egyszerre megakadt.”²¹ Alapvetően azzal volt tehát elfoglalva, hogy az összes „Vajkay és Bozsó származását földerítette, akár éltek, akár haltak. Mit tehetett most? Böngészgetett régi pergamentekben, papírokban, hártyákban, üldögélt dolgozószobája nyikorgó kerevetén, melyet törökmintás szőnyeg borított, megfakulva ebben a régiségtári levegőben. Ült itten, s a jövőre gondolt.”²²

A fenti, meglehetősen határozott levéltáros-elképzelést prezentáló példák ellenére érdeklődésem mégis elsősorban a kortárs irodalom és film irányába indított, hiszen a jelenkori közvélemény leginkább ezekből, nem pedig a régmúlt idők irodalmi alkotásaiból nyeri a levéltárosokról alkotott képét. Így például kezembe került John le Carré (1931–), a kémregényírás élő klasszikusának – aki maga is dolgozott a brit titkosszolgálatnál – több regénye. A kém, aki bejött a hidegről²³ című könyvében a levéltáros máris fedett ügynökként bukkan fel. A „helsinki rezidensről” kiderül ugyanis, hogy a neve Adolf Fechtmann, és svájci, Sankt Gallen-i, de ez hagyján: „Még tudományos fokozata is van neki: doktor Fechtmann, levéltáros.”²⁴ Nehéz is elképzelni egy levéltárban jobb álcát egy kém számára, mint egy valódi tudományos fokozat.

Éric Giacometti (1963–) és Jacques Ravenne (1964–) közös munkája, A sötét-ség rítusa²⁵ pedig már szinte tömörítve tálalja mindazon misztériumokat, amelyeket a levéltárosokhoz lehet kötni. A regény azzal veszi kezdetét, hogy a nácik 1940-ben elkobozták a szabadkőművesek iratait. Minden összeesküvéselemélet-hívó igényeit kielégítő nagyszerű párosítás, már csak a kommunisták hiányoznak, esetleg a ci-onisták, de a nácik és a szabadkőművesek emlegetése azért elégséges ahhoz, hogy

²⁰ Kosztolányi Dezső: Pacsirta. <http://mek.oszk.hu/00700/00754/00754.pdf> 11–12. (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

²¹ Kosztolányi Dezső: Pacsirta. <http://mek.oszk.hu/00700/00754/00754.pdf> 12. (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

²² Uo.

²³ The Spy Who Came in from the Cold, 1963

²⁴ <https://books.google.hu/books?id=2E2dDAAAQBAJ&pg=PT112> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

²⁵ Le rituel de L’Hombre, 2005

innentől teljesen „hiteles” legyen az információ, miszerint az iratokban olyan iszonyú titkok lappanganak, amelyek nyilvánosságra hozatala vérbe borítaná a földet, minimum egy zombi-apokalipszist váltva ki. Nem is meglepő tehát eme háttérbe ágyazottan, ha a Francia Nagyoriens levéltárosnöje 2006-ben rituális gyilkosság áldozatává válik a római Farnese-palotában. A levéltáros illetően módon megesett halála, tudniillik hogy különféle módon titokzatos erők képviselői valamiféle sötét szakralitás jegyében megölik, egy eddig nem említett, ám ugyancsak visszatérő toposz, amely szinte már szakmai ártalomként jelenik meg. Egykor a Magyar Országos Levéltárban dolgozván nem is gondoltam bele, hogy kollégáim és én valójában milyen rendíthetetlen bátorságról teszünk tanúbizonyságot pusztán azzal, hogy levéltárosként keressük a kenyerünket.

Hasonló veszélyeket vél felfedezni a levéltári iratok megismerése, egyszerűbben fogalmazva a kutatás kapcsán Stewen Blessed (1971–) is. Holtvágány (1998) című regényének kiindulópontja, hogy Krammer Dóra, a csinos magyar történelemtanárnő egy osztrák levéltárban kutatva rálel a II. világháború alatt kidolgozott Gyöngyhá-lász fedőnevű titkos német akció irataira. Mi sem természetesebb, hogy a meglelt dokumentumok egy náci kincshez vezetnek, ám Dóra maga sem méri fel, milyen ügybe keveredik bele, hiszen – nem meglepetés már – körülötte nem természetes halállal kezdenek hullani az emberek, sőt ő maga is halálos veszélybe kerül. A Stewen Blessed álnév mögött rejtőző Áldott István magyar író saját honlapján még tetézi is a titokzatosságba vetett hitet: „A történet érdekessége, hogy leginkább képtelennek tetsző elemei valósak.”²⁶

Világsikert aratott, így itt is rászolgál az említésre Dan Brown (1964–) regénye, az Angyalok és démonok.²⁷ Túl azon, hogy ez a mű is megerősíti a levéltárak titkos jellegét, az ott őrzött iratok iszonyú titkainak létét, a rájuk bukkanó túl kíváncsi emberekre leselkedő halálos veszélyt, a titokzatos hatalmakat, amelyek valamely nagy cél érdekében bármikor készek halállal sújtani a titkaikat feszegetőket, megtorolva azt, hogy olyasmibe ütnek az orrukat, ami nem tartozik rájuk, az Angyalok és démonok tud többetléttel szolgálni. Mégpedig azzal, hogy minden levéltárak legtitokzatosabbikát, a Vatikáni Titkos Levéltárat²⁸ is felveszi a palettára, s vele együtt a reptiliánok, a nácik, a szabadkőművesek mellett az élénk fantáziájúak kedvenc gátlástalan hatalmaként implikált katolikus egyházat is.

A regény filmváltozatában a Tom Hanks (1956–) által megszemélyesített Robert Langdonról, a Harvard University nemzetközi hírvé professzoráról kiderül, hogy többször elutasították a kutatási kérelmét az egyházat bíráló gondolatai miatt, ezúttal azonban kifejezetten őt kéri fel, hogy legyen a Vatikán segítségére. Így bukkan rá a levéltárban Galileo Galilei (1564–1642) egy titkos kéziratára, amely a Diagramma

²⁶ <http://www.aldottistvan.eoldal.hu/cikkek/regenyek/> (megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

²⁷ Angels and Demons, 2000

²⁸ Secreto Archivio Vaticano

della Verità címet kapta.²⁹ Ahhoz mérten, hogy ezek után a camerlengóról kiderül, hogy a pápai trónt akarja megszerezni, ahogy az is, hogy a sötét ügyek háttérében az illuminátusok húzódnak meg, sőt az antianyag is előkerül, szinte már nincs is jelentősége néhány bíboros rituális meggyilkolásának.

A levéltár szerepe is háttérbe szorul, de a klasszikus közhelyáradatot hibátlanul hozza a regény: eltitkolt iratokkal és halálos merényletekkel. Ráadásul a filmben a valóságban amúgy kifejezetten ódivatú küllemű Vatikáni Titkos Levéltárat sikerül valahogy úgy ábrázolni, mintha átmenetet képezne a Pentagon legkevésbé látogatható részei és a James Bond-széria valamely rosszfiújának titkos bázisa között, golyóálló üvegekkel és svédacél liftekkel felszerelve.³⁰ Márpedig aligha véletlen, hogy még Mihalik Béla, a Jezsuita Levéltár és Rendtörténeti Könyvtár igazgatója is fontosnak tartotta megemlíteni A Da Vinci-kód nyomában, avagy egy nem is annyira titkos levéltár titkai című írásában, hogy nem feltétlen kell golyóálló üvegekkel számolni, ha valaki odamegy kutatni. Éppúgy, ahogy a Titkos (Secreto) szó jelentésének is egy kevésbé izgalmas, ám legalább valós feloldását adja meg: a pápák magánlevéltáráról van szó: „Itt őrzik ma a pápai követségek, azaz a nunciatúrák iratanyagait, egyes szentszéki kongregációk és hivatalok dokumentumait, és családok, egyes bíborosok, személyek hagyatékát.”³¹

Remek példa a kortárs magyar irodalomból Száraz Miklós György (1958–) regénye, Az Ezüst Macska (1997). A vélhetően valamikor a régi századfordulón, a Monarchia békeéveiben a magyar Felföldön, a leginkább talán Selmechányával azonosítható, a Fátra tövében fellelhető bányavárosban játszódó alkotás hősei a regény címébe is beemelt fogadóban tobzódnak. A társaság egyik oszlopos alakja a városi levéltáros, Pulyka Pál, ahogy az illik rendes kisvárosi vidéki értelmiségi körökben. A „gyönyörű nyelven írott, a kis bányászvároska történelmének idősíkjai közt elbűvölő szabadsággal kalandozó regény”³² világában Pulyka Pál sajátos karakter. Egyfelől megfér a lelkében némi – kicsit csehovi, kicsit móríci – nihilista filozofálás: „lássuk csak be, hogy úgy keringünk ezek közt az öreg falak közt, akár a csukott szobában az őszi légy... Hogy miért? Azért, mert mi nem is vagyunk. Hát nem értik? Vége mindennek. Nem is létezőnk.” Ám ez az ember a környezete tapasztalata szerint az idők során mindinkább lobbanékonnnyá vált, mintha belső, ki nem elégített indulat feszítené. Bárány Péter fogadós egyenesen úgy ítélte meg, hogy okkal kell

²⁹ Lásd erre nézve: Lieb, 2008.

³⁰ The Vatican opens its Secret Archives to dispel Dan Brown Myths <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/vaticancityandhollysee/7772108/The-Vatican-opens-its-Secret-Archives-to-dispel-Dan-Brown-myths.html> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

³¹ Mihalik Béla: A Da Vinci-kód nyomában, avagy egy nem is annyira titkos levéltár titkai. https://jezsuita.hu/a-da-vinci-kod-nyomaban-avagy-egy-nem-is-annyira-titkos-leveltar-titkai/?fbclid=IwAR0yqaHFe2d_v2r9fAISZnvg73w3SeyW6pqHXBmhUv2JAYmGagtUKxYZ-CU (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

³² Tóth Zoltán: Prózaporond. 37. <http://mek.oszk.hu/02900/02977/02977.pdf> (A letöltés időpontja: 2019. március 7.)

tartani tőle: „Félelmetesen jelentéktelen emberke. Kérdés mindazonáltal, hogy szó szerint véve a dolgot, azaz ennek ellenére, esetleg épp ez okból, kérdés persze az is, hogy mire nézvést, de nem veszélyes-e?”³³

Itt tehát a valójában végzetesen kisiklott életút, az elfojtott törekvések, a ki nem bontakozott lehetőségek kudarcra ítélt kitörési kísérlete jelenik meg a magában dühödt indulatokat tápláló levéltáros figurájában, a kishivatalnoké, aki többre tört volna, de lehetőségei vagy képességei okán tervei, vágyai dugába dőltek. Ugyanakkor máshonnan kiderül, hogy Bárány Péter kritikája talán „csak” abból fakadt, hogy a felesége elhagyta őt, mégpedig nem más, mint Pulyka Pál miatt: „Tudja, kivel szökött meg? Nem a cirkuszi idomárral, nem a vásári erőművészszel, de még csak nem is a pappal! Pedig öléggé olyan papunk volt, aki utánanézett a szemrevaló menyecskének! Nem fogja elhinni. A városi levéltárnokkal! Ki érti ezt? Egy levéltárossal!”³⁴

Idő és hely szűkében nincs mód azt részletezni, hogy ez a mozzanat miként hatott szegény elhagyott Bárány Péter fogadós lelkére, ám az említést érdemel, hogy a nőszöktetés motívuma új árnyalattal gazdagítja a levéltáros ábrázolás palettájának színkavalkádját.

A nőszöktetés esetében kettős olvasat kínálkozik, amit a szerző meg sem kísérel leplezni, sőt egyenesen felhívja a figyelmet mondandója dupla rétegzettségére. Elsőre úgy vélhetnénk, hogy elszakadt a sztereotípiáktól, elvégre a levéltáros nőkre gyakorolt vonzerejét, de legalábbis egy nőre gyakorolt hatását emelte ki. Ám ő maga cáfol rá arra, hogy ez léletszerű dolog lenne, az elbeszélésből világosan kiderül, hogy egy levéltáros miatt elhagyni egy férjet, az nem „normakövető”, hanem éppenhogy „normaszegő” magatartásnak minősül. A történet ilyenén módon pont nem a női szíveket rabul ejtő levéltáros alakját formázza meg, hanem annak szögesen az ellenkezőjét.

Hogy mennyire nem tekinthető a levéltárosság attribútumának a nők elcsábítása, azt a 20. századi magyar irodalom kiemelkedő alakja, Szabó Magda (1917–2007) egyik regénye is példázza, mégpedig az először 1964-ben megjelent *Danaida*. (Azt itt szó szerint zárójelben jegyzem meg, hogy a levéltáros a legtöbb esetben, az itt felhozott példák ellenére, jellemzően férfi, de ennek oka nyilván abban rejlik, hogy e pálya csak a 20. században nyílt meg a nők előtt.) Itt a hősnő, Csándy Katalin könyvtáros (!) édesapja, Csándy Kornél keresi kenyerét városi levéltárosként. S mi derül ki róla a regényből? Egy tétova, inkább csak vágyainak élő, semmint tetterős ember képe bontakozik ki az olvasó előtt, akinek a magánélete is ellaposodott. Itt is felbukkan az a „tézis”, hogy a családos élet eleve nem feltétlen levéltárosnak való: „A levéltáros diákkorában azt tervezte, nem házasodik meg soha; igazi tudósnek nem való gyerekbőgést hallgatni, s az anyagi gondokból is éppen eleget élvezett már.”³⁵

³³ Száraz Miklós György: *Az ezüst macska*. Bp., 2016. 111.

³⁴ Uo. 19.

³⁵ Szabó Magda: *A Danaida*. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SZABO/szabo00008_kv.html (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

De a regénybeli levéltáros megházasodott, s a családi viszonyai, beleértve lányához fűződő kapcsolatát, nem nevezhetőek boldognak. Az otthona helyett inkább a levéltárban húzta meg magát, ha tehetett, ahol aztán saját tudományos karrierje megbicsaklásán elmélkedett: „Azok voltak az egyedüli nyugodalmas órái, amikor már elfoglalta a helyét nagy ügyel-bajjal megszerzett állásában, és benn ülhetett a városi levéltárban. Nem lett archeológus, még csak nem is epigrafika volt, amivel foglalkozott, de azt remélte, ha minden elsimul, majd nekikezd az igazi tudományos munkálkodásnak, eddig se rajta múlt, hogy nem ő volt az első az egyetemen.”³⁶ E képzeletbeli karrier sajátos gátakat szabott életvitelének, emiatt nem keresett múlt örömeit a városi bordélyházban (vagy legalábbis ezzel igyekezett leplezni, hogy még ehhez is bátortalan): „Csándy Kornél finnyás volt, nem érezte méltónak a bordélyház keretét a maga nagyságához. Nem ahhoz, hogy városi levéltáros, hanem képzeletbeli, másik állásához, melyet egyszer majd betölt, ha valóban a munkájának élhet végre, és csakugyan elmélyedhetik valami komoly kutatásban.”³⁷ Ezzel szemben a tudományos sikerek helyett a Csándyt övező elismerés a gyakorlatban abban merült ki, hogy lánya vizsgáit megkönnyítette apjának pozíciója: „városi ember gyereke, az apja, ha nem is valami különlegesség, de levéltáros.”³⁸ Ide kívánczok, a teljesség kedvéért, hogy Szabó Magdának voltak levéltárosokról kifejezetten pozitív tapasztalatai is. Amikor a nyíregyházi levéltár egykori igazgatója, Balogh István, Szabó Magda földije, betöltötte 90. életévét és tiszteletére kötet jelent meg, Szabó Magda is írt bele, utalva arra, hogy számos írásához Balogh Istvántól kapta meg a hiteles történelmi háttér megrajzolásához nélkülözhetetlen adatokat, ismereteket. „Annyit azért megengedel – ez szebb, mint az engedsz –, hogy itt kimondjam, segítséged nélkül nincs Csokonai darab, amely végén pecsenyévé tapsolták kezeiket a pestiek, nincs a Disznótor Szappanos utcai hátere, amelyet te festettél meg, hogy én is megfesthessem, sőt nincs a Régimódi történet sem, pedig az igazán az én legmagánabb magánügyem, éppen csak az adatok hiányoztak itt-ott, olyan adat meg a Hajdúságból és az itt élőkéről, amit Te ne tudnál, nincs.”³⁹

Szabó Magda könyvével ellentétben nem függetlenedett a misztikumtól, sőt egyenesen főszerepet szánt neki Timár Krisztina (1980–) regénye, *A látszat mesterei* (2016), lényegében az E. T. A. Hoffmann-i hagyományokhoz visszatérve. Itt ugyanis a levéltáros főhősnőnek nem az okkult dolgokban hívőkkel (például illuminátusokkal) akad dolga. Ehelyett itt az Umberto Eco-i szövevény, amit író és olvasó köt,⁴⁰ teszi elfogadott valósággá a szürrealitást a regény síkján. Egyfajta Harry Potter-i világ

³⁶ Szabó Magda: *A Danaida*. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/SZABO/szabo00008_kv.html

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Kujbusné, 2002: 9.

⁴⁰ „Amikor valamilyen fikciós művel van dolgunk, alapszabály, hogy az olvasónak hallgatólagosan el kell fogadnia egy fikciós egyezményt, amelyet Coleridge a {hitetlenkedés felfüggesztésének} nevezett. Az olvasónak tudnia kell, hogy amit elbeszélnek, az képzeletbeli történet, de azért még nem szabad azt hinnie, hogy az író hazugságokat mesél.” Eco, 2002: 107.

tárul élénk, hiszen a történet azzal veszi kezdetét, hogy első részében egy anyaméhben növekedő leánymagzatnak kiérlelt gondolatai és intakt emlékei vannak előző életéből, sőt haláláról is.

Neki pedig előző életében nem más volt a foglalkozása, mint levéltáros. Ez a sajátos kiindulási pont pedig lehetőséget ad az előző életét Lantos Fruzsina néven leélő személyiségnek, hogy önreflexív gondolatokat fogalmazzon meg, ebben pedig szükségszerűen kap helyet volt munkahelye, a levéltár is. Utóbbi nem pusztán fizikai helyszíneként, háttérként kap jelentőséget, hiszen a halála oka is részben összefügg az iratokkal. Másfelől azonban előző életének továbbörökített identitásának is meghatározó része a levéltárosi hivatás. Igaz, a pályaválasztást – még a regény jellegére való tekintettel is – túlzónak ható egyszerűséggel indokolja: „Gyerek akartam lenni. Vagy madár. Sajnos egyik se foglalkozás. Így lettem levéltáros.”⁴¹ Bár a pálya kezdetén volt némi zökkenő, azaz majdnem volt, mert a gyerekkori ábrándokkal ütközött a valóság, ám végül diadalmaskodott a durva realitás: „Persze diákkoromban még nem ilyen pályát képzeltem el magamnak, de mihelyt egyszer kipróbáltam, soha többé nem akartam mást.”⁴² Az olvasóban joggal merül fel a kínzó kérdés, hogy milyen alternatívákkal, szűkös lehetőségekkel számolhatott a még ábrándos ifjú Fruzsina, amelyek közül egy sem kelhetett versenyre a levéltárossággal, de a kérdéseinkre adható esetleges válaszokat homály borítja.

Később kiderül, hogy a levéltáros magányosan élte le életét, környezete szürke hivatalnoknak látta. A munkájával kapcsolatos, nem éppen pozitív jelzők csak úgy sorjáznak: „A környezetem pontos, lelkiismeretes hivatalnokként ismert. Mindenki meg volt győződve arról, hogy kizárólag a négyszögletű, fehérre meszelt termekben, az egyforma szürke polcsorokban és a rajtuk sorakozó, téglalakú irattartó dobozokban találok gyönyörűséget. Hiszen családom nem volt.”⁴³

A poros unalom ellenére mégis misztikus és titokzatos módon a levéltári munka okozza Lantos Fruzsina halálát. Idézzük fel, tán még megengedhető hosszúságban, elhunytának részleteit – megejtő ellentmondás – saját szavaival. A plasztikus leírás részletesen adja vissza a levéltári polcrendszerek unalmasnak ható tömbjét, fizikai megjelenését, sőt azt is, hogy az uniformizáltnak ható világban tort ül a káosz pusztán azért, mert az egyik doboz színe elüt a többitől: „A polcra háromszög alakú, nagy darabokban hámlott a szürke olajfesték. Alóla előbukkant a fémszerkezet eredeti zöld színe. Legfelül szürke kartondoboz, zöld vignettával. A többi doboz – ha nem nézek oda, akkor is tudom – fehér. Hogy dobozok, azt persze nem látom, de tudom, hiszen közöttük töltöttem a fél életemet. A tekintetem belekapaszkodott ebbe a feltűnő zöldbe, és tudni akartam... tudnom kellett, még mielőtt az egész világ láthatatlanná válik, hogy ez a doboz miért különbözik a többitől. A kezemmel éreztem az

⁴¹ Timár Krisztina: *A látszat mesterei*. Bp., 2016.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

ismerős helyet, ahol a fehér vaslétra jobb felső kapaszkodójáról lepattogzott a festék. A doboz felirata homályos, de tudtam, mit írtak oda: az egész polcon a városunkban lefolytatott boszorkányperek iratai tornyosultak. Nem voltak porosak. A dobozok tetejét és a polcokat rendszeresen takarították.”⁴⁴

Innen a vallomás merész ívű ütemváltással nyit, majd lép át – a dobozban tárolt iratok tartalma révén – a misztikus világ irányába: „Benne évtizedek óta nem bolygatott jegyzőkönyvek tanúsították józan alapossággal, hogy a vádlott kutat mérgezett, holtat idézett, jószágot rongált, éjnek idején röpködött, ördöggel paráználkodott – hosszú tüvel szurkálták, csuklójánál fellógatták, lábujjszorítóval gyötörték, vízbe belevetették, tűzben megégették. A dobozban, az iratok közé vékony, élénkzöld mappát dugtak. Hát ezt ki tehette ide, és főleg mikor? Valamit láttam a létra alján. Illetve nem láttam. Csak egy foltot. Tudtam, hogy ez egy felfelé forduló, tésztaszerűen szétterülő, kőkemény arc, benne két óriási, háromszög formájú, gyűlölettel teli szürke szemmel.

– Te meg mit akarsz? – kérdeztem közömbösen. – Semmi keresnivalód itt!

Égészen közel emeltem az arcomhoz a mappát. A mérhetetlen szeretet minden mást kitörölt a tudatomból. Azt a kezet szerettem, amely számomra még éppen olvasható, kötélnyi vastag betűkkel és tustintával írta fel hajdan a mappa fedelére a szöveg címét: »A’ tolvaj Prütsökrül ’s a’ nagy rezes Hegyrül.« Ez a hálás szeretet volt – hátulról számítva – a harmadik gondolatom. A második, vagyis az utolsó előtti a félelem nélküli boldogság. Mert a terem összes villanylámpája egyszerre gyulladt ki, szokatlan erejű fényel. Ekkor vibrálni kezdett a létra. Rázkódott, remegett. De nem féltem. Már nem. A legszörnyűbb rettegésem múlt el, amikor minden láthatóvá vált. Az utolsó gondolatom pedig – abszurd módon – egy idézet: »Nem tudtam megállni... a föld... folyton csak fölfelé lejtett.« Kiáltani, megijedni, fájdalmat érezni nem is lett volna időm.”⁴⁵

A raktári létráról leesve meghalni, kellő ellentmondással élve, életszerű levéltáros végzet. Az már persze kevésbé, hogy a végzetes zuhanás okozója valamiféle túlvilági szerzet, lidérc, démon, ördög. E regénybeli szomorú vég egyszerre hordozója tehát a misztikus világ valószínűtlen és kiszámíthatatlan csodáinak, ugyanakkor mégis már-már bántóan szürke módon ragaszkodik a vélt valósághoz is. Hiszen nem valamiféle romantikus vég éri a levéltárost, a túlvilági beavatkozás ellenére. Nem szikláról zuhan a mélybe, villám csap belé vagy ilyesmi, hanem már-már bántóan egyszerű módon egy létráról esik le a raktárban.

Tovább kutatva a regénybeli levéltárosok életét, további tragikus sorsra is bukkanhatunk, hiszen az elme megbomlása is rettenetes csapás. Drago Jančar (1946–) szlovén író *A névtelen fa*⁴⁶ című regényének hőse szintén egy levéltáros, aki szinte áldozatává lesz szakmájának: beleőrül abba, amit talál a levéltárban. Radics Viktória

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Drevo brez imena, 2008

a kötetet bemutató írásának címe beszédes: *Furor historicus*.⁴⁷ Janez Lipnik középkorú, elhivatott levéltáros, saját lakása, kocsija van, nő, munkáját szereti. Így bukkan rá egy olyan iratanyagra, amelyben egy erotómán férfi (a „Nagy Szerető”) azt rögzíti, hogy az egész háború alatt a test örömeinek hódolt, sőt ugyanezt tette az emigrációban is. Ez a forrás indítja el a lejtőn a levéltárost, aki felidézi saját életét, párhuzamot von az emlékező által átélt évek és saját szerelmi élete emlékeiből az irat keletkeztetője és önmaga között. S mire jut? „Egy elmúlt, eltűnt élet. Mégis eleven, hogy elevenebb nem is lehet, elevenebb az ő levéltárosi, aktakukac életénél.”⁴⁸

Az aktakukac jelző ismét szépen hozza a kötelezőt, ilyen egy levéltáros. Radics Viktória ismertetőjében maga is finoman utal rá, hogy vajon nem életidegen-e, hogy a levéltárost véletlenül sem az erotikus szál ragadja meg, hanem a történelmi: tekinthetjük ezt is úgy, mint a megszállott levéltáros jellemzőjét? A történet szerint ugyanis ahogy Lipnik mind jobban belemerül Szlovénia múltjába a sajátos forrás révén, erőt vesz rajta a lappangó örület. Az alig pár hét leforgása alatt a téboly szélére sodródó Lipnik házassága is tönkremegy, mert feleségét nem avatja be felfedezésébe, a nő viszont képtelen elviselni hirtelen, majd állandósuló hangulatváltásait. Felesége, mikor felrója Lipniknek látványos változását, épp a levéltárral példalózik: „Miért bújod egyre azokat a történeteket ott a levéltárban, ott csak halottak vannak, ismeretlenek, eltűntek, mi élünk, érted? [...] Az élet nem a fejünkben van, nem a levéltárban, nem az emlékekben, nem a feljegyzésekben, érted?”⁴⁹ A levéltárosra tehát a személytelen irat felől is leselkedhet veszedelem, ami felborítja életét; a múlt, a levéltár mázsás teherként nehezedik rá, felemészti. E regény a szakmájába temetkező levéltáros talán legszélsőségesebb megjelenítése.

Az ábrázolásmód azonban korántsem egyedi. Lipnik sorsa ugyanis – bizonyos mértékig – meglehetősen hasonlatosságot mutat Krasznahorkai László (1954–) *Háború és háború* (1999) című regényének⁵⁰ hőisével, Korim Györggyel. Korim is levéltáros (sőt valójában a főlevéltárosi kinevezés várományosa), akár Lipnik és életét ugyanúgy egy, a raktár eldugott, félreeső részén lappangó levéltári forrás megtalálása dűlja fel, mint Lipnikét. A magányosan élő, az emberekkel a hangot meg nem találó vidéki levéltáros feladja korábbi életét, New Yorkba repül, hogy ott az internet segítségével angolul tegye közzé a szöveget, a Wlassich-család egy leszármazottjának kéziratát (persze, érdemes azt átgondolni, hogy ezt otthon is megtehetné). A négy férfi, bizonyos Kasser, Falke, Bengazza és Toot életéről szóló rejtélyes dokumentum hatása végül olyannyira úrrá lesz rajta, hogy az öngyilkosságba kergeti szegény Korimot.

⁴⁷ Radics, 2011. <http://www.litera.hu/hirek/furor-historicus> (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

⁴⁸ Jančar, Drago: *A névtelen fa*. Bp., 2011.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ E regényt hozza fel többek között példának Takács Tibor arra, hogy „a levéltári irat irodalmi alkotássá válik”. Takács, 2009: 63.

E tragikus vég persze hosszadalmasabb folyamat végeredménye, amelynek döntő eleme, hogy a teljesen magába forduló Korim felszámolja szinte minden emberi kapcsolátát, beleértve a levéltáriakat is: „akkor, mintha valami égő házból menekülnének, szinte elrohantak mellőle, és nagyon gyorsan felszámolódtott körülötte minden, és ő ott állt, mint egy égő ház, hiszen kezdték azzal, hogy elhúzódtak tőle, és nem szólították meg a levéltárban, folytatták úgy, hogy nem fogadták a köszönését, és nem ettek vele egy asztalnál, míg végül, ha meglátták az utcán, kikerülték...”⁵¹ A regény levéltárakban járt olvasójának azonban a pontos levéltári szakkifejezések használata okoz előbb meglepetést, majd örömet: „a munka a levéltárban, vagy ahogy azt ők bent nevezték, az iratok szintre rendezése és annak minden fajtája tényleg maga volt a szabadság, hiszen mindegy volt, adott esetben mivel foglalkozik, mindegy, hogy az általános szintre rendezésnek, a középszintre rendezésnek vagy a darabszintre rendezésnek, hogy a fond- és állagjegyzékgondozásnak éppen melyike jutott órá, bármit tett, bármelyik pontjára nyúlt is ennek az alig kétezer iratfolyóméternyi levéltárnak, azzal csak fenntartotta a történelmet, de a valóságnak folyton melléje nyúlt.”⁵² S ne feledjük el végül a regény kapcsán azt sem, hogyan fogalmazza meg az író, hogy Korim maga is tudja, milyen normát sért meg, amikor hazaviszi az érdeklődését rendkívüli módon felkeltő iratot: „elkövette azt, amit egy levéltáros sohasem követhet el: magához vette, és attól a pillanattól fogva, ezt tudja jól, meg is szűnt valódi levéltáros lenni.”⁵³

A példákat még hosszan lehetne sorolni, válogatásom pedig nyilván szubjektív és nem teljes. Álljon itt végül az általam felleltek közül a legtökéletesebb példa. Szinte mondatról mondatra egy olyan részletet elemzek Robert Ludlum (1927–2001) Janson küldetése⁵⁴ című poszthumusz regényéből, amely azért kedvencem, mert túl azon, hogy szinte magába sűríti a „levéltáros archetípus” szinte minden elemét, jelentős magyar vonatkozással is bír. A kötet szerzője, alant ki fog derülni, komoly figyelmet fordított Magyarországra megismerésére, a történet néhol szinte naturalisztikus módon reális. Így például a Tisza melletti Molnár község mogorva kocsmárosának sajátos ízű coming out-ja, majd nyers cinizmusa egészen jól megfeleltethető a magyar valóságnak: „A debreceni egyetemen szereztem bölcsészdiplomát. És mire mentem vele? [...] Meglepődtek? A kocsmáros fia egyetemre mehet: a kommunizmus dicsősége. Az egyetemet végzett fiú nem talál munkát: a kapitalizmus dicsősége. A fiú az apjának dolgozik: a magyar család dicsősége.”⁵⁵

Annál érdekesebb viszont, hogy a realitás iránti igény éppen a levéltár és a levéltáros ábrázolásánál szenved fogyatkozást, talán az indokoltnál nagyobb arányban.

⁵¹ Krasznahorkai László: Háború és háború. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/KRASZNAHORKAI/krasznahorkai00001_kv.html (A megtekintés időpontja: 2019. március 7.)

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ The Janson Directive, 2002

⁵⁵ Ludlum, Robert: Janson küldetése. Válogatott könyvek. Bp., évszám nélkül. 112.

A regény alapsztorija, hogy bizonyos Novák Péter nevű magyar származású milli-omosról kiderül, hogy vélhetően arisztokrata család sarja. A szövevényes ügy szálai így egyebek mellett Budapestre vezetnek, így érkezik oda a regény hőse, Paul Janson, szép és okos partnernőjével, Jessica (Jessie) Kincaiddal. A számunkra izgalmas események sora azzal veszi kezdetét, hogy Jessie az Országos Levéltárba megy, hiszen ha fel akarják deríteni a Ferenczi-Novák grófi család múltját, ott „nyilván találnak róla valamit”. Kövessük tehát figyelemmel Jessie kalandjait, aki, mint megtudjuk, farmerban és zöld pólóban pattan ki Janson kocsijából, hogy egyből a levéltárba menjen.

Az épületben a nő „egy hatalmas teremben találta magát. Az egyik pult fölött felirat hirdette, hogy az angolul beszélők ott érdeklődhetnek. Jessie odalépett a pulthoz, és átnyújtotta a listát a nevekkkel, a lakhelyekkel, a dátumokkal.”⁵⁶ A pult mögött Jessie egy férfit bukkan, ezért „elbűvölő mosoly kíséretében” az alábbi kérdést szögezi neki: „Ugye nem fogja azt mondani, hogy nehéz megtalálni a nyilvántartásban?”

Nem mennék most bele a részletekbe, hogy a levéltári kutatás nem feltétlenül így kezdődik, az viszont annál érdekesebb, hogy a papírokat tanulmányozó levéltáros azonnal rávágja a pozitív választ: „A keresett információk itt találhatóak.” De jaj, a happy end hiába kerül Jessie számára kézzelfogható közelségbe, miután a férfi „bement a pult mögötti folyosóra, majd pár perc múlva visszatért” és szomorú hírt közölt a meglepett nővel: „Sajnálom, de nem állnak rendelkezésre az iratok.”

Nos, nem kellett tehát sokat várni, hogy az egyik leggyakoribb, levéltárakhoz, levéltárosokhoz köthető fordulat máris visszaköszönjön a regény hasábjain: „hirtelen” kiderül, hogy az iratok nem hozzáférhetőek. A meglepett Jessie érdeklődésére a levéltáros azt válaszolja, hogy a II. világháború végén egy nagy tűzben elégett a források egy tekintélyes hányada, más részét átszállították a Szent István-bazilika „kazamatáiba”, de a gyűjtemény zöme itt a penész áldozata lett és „Ferenczi-Novák gróf anyagait is abban a részlegben tárolták”.

E szövegrészből világosan kiderül, hogy az író valamelyest ténylegesen utánajárt a magyarországi levéltárak történetének. Hiszen a II. világháborús tűzvész a Magyar Országos Levéltárban tény. Elvileg persze elképzelhető, hogy csak ráhibázott, hiszen egy háború sújtotta országban leégheet egy középület. De az, hogy a Szent István-bazilikában őrzött iratokra utal, már nem engedi meg, hogy feltételezzük, kizárólag a fantáziájára építve írta meg könyve e részét, hiszen valós adat, hogy ha nem is az Országos Levéltár, de Budapest Főváros Levéltára iratanyagának egy része a bazilika pincéjében várta sorsa jobbra fordulását.

Térjünk azonban vissza a történet fonalának gombolyításához és lássuk, hogy mit tesz ebben a nehéz helyzetben Jessie? Természetesen nem adja fel, abból indul ki, hogy a levéltáros valamilyen módon befolyásolható, kevésbé cizelláltan fogalmazva

⁵⁶ A könnyebb áttekinthetőség okán nem jelölök meg minden pontos idézetet, azok a regény alábbi oldalain szerepelnek: Ludlum, Robert: Janson küldetése: 105–107.

korruptálható és nem is mondott feltétlenül igazat – vagyis egy újabb, rendre visszatérő, negatív konnotációval gyarapodik a levéltárosok etikáját megkérdőjelező tulajdonságok listája. A lány elbűvölő mosoly kíséretében jelzi ugyanis, telefonszámát átadva, hogy „nagyon hálás” lenne, ha valamit mégis lehetne tenni.

Az elragadó női mosoly pedig szinte csodákra képes, hiszen „három óra múlva a levéltáros telefonált”, de csak azért, hogy máris szembesítsen minket az újabb – leg-alábbis a regényes képzelet szintjén – tipikus levéltáros/levéltári vonással. A keresett iratokról ugyanis kiderül, hogy azok igazából tényleg nem semmisültek meg, ezzel szemben azokat „valamilyen okból az egyik különleges részlegbe szállították”. S nem elég, hogy ez a különleges részleg valahol létezik, de a „hozzáférés nagyon szigorú szabályokhoz kötött”. Mégpedig azért, mert a „közvélemény nem láthatja ezeket az anyagokat. A betekintéshez mindenféle minisztériumi engedély szükséges.”

Tört ül tehát a fantázia, a képzeletbeli levéltárosság kellékei szinte hiány nélkül sorakoznak fel, megvan a mindent kontrolláló hatalom is, amely nem enged csak úgy akárkit a levéltári iratokhoz. A levéltáros azonban kapzsinak bizonyul, látszólag megértését fejezi ki a döbbenetet színlelő Jessie-nek, mondván, hogy a családi iratokat csak tévesen kategorizálták, érzékeltetve, hogy kész segítséget nyújtani. A nő pedig megsejti, hogy a levéltáros megnyitotta számára a kiskaput, bájai alkalmasak arra, hogy megvesztegessék az ingatag erkölcsű férfit. Azonnal ki is használja a lehetőséget, latba veti vonzerejét, és közli, hogy „El sem tudja képzelni, mennyire hálás lennék, ha segíteni tudna”.

A levéltáros újabb, szomorúságra okot adó jellemhibájával találkozhatunk ezt követően, láthatóan élni akar Jessie ajánlatával, finoman jelzi, hogy megérti, mennyire nehéz lehet neki: „Egy amerikai hölgy ebben az idegen városban.” Jessie pedig veszi a lapot, mérlegelés nélkül emeli a tétet: „Bárcsak volna valaki, aki megmutatná nekem a látnivalókat. Egy igazi magyar férfi...”

E ponton kaján mosollyal utalhatunk vissza Pulyka Pál esetére, aki ugye megszöktette a fogadós feleségét és mindenki számára teljes döbbenetet okozott, hogy valaki egy levéltárossal szöki meg. De a mi levéltárosunk hibátlan ütemérzékkel pozicionálja magát „igazi magyar férfiként”, ennek kifejezéséhez pedig a zs-kategóriás szappanoperák monológjainak legmeredekebb fordulatait hívja segítségül: „Számomra nem munka, hogy másoknak segítsek, hanem... én ilyen vagyok.”

Megrendítő szavak, Jessie nem is száll vitába vele. Közli a levéltárossal, hogy amint meglátta őt, tudta, hogy ő ilyen, a jelleme felismerhető. A levéltáros egészen elolvad és más helyzetben talán már tolakodónak ható módon vonja bizalmába a nőt az alábbi szavakkal: „Szólítson Istvánnak.”

Innen csak egy lépés, hogy István – hívjuk így ezentúl – megbeszélje a nővel, hogy a levéltárral szemben levő parkolóház (!) negyedik (!) emeletén találkozzanak egy óra múlva, ahova magával viszi az iratok fénymásolatát, utána pedig: „elmehe-tünk kocsikázni. Budapest nagyon különleges város, majd meglátja.”

Képzeltetjük ezek után milyen csalódás éri Jessie-t, amikor Istvánt nem találja a megbeszélthelyen, ellenben mindenféle neszek és motozás zaja árulja el számára, hogy valaki más várta őt. Mégpedig egy vékony férfi, aki „nem a levéltáros, hanem valaki, akit a levéltáros helyett küldtek”. Hogy honnan látszott, hogy épp helyette, és kik küldték, homály fedi. Ám Jessie palástolni tudja döbbenetét, és legyúri a vékony férfit.

A történet szálát innen nem gombolyítjuk tovább, akit érdekelnek Janson és Jessie további kalandjai, lapozza fel a regényt. Azt a szentenciát azonban még feltétlenül érdemesnek tartom idézni, amellyel Janson összefoglalja a fenti történések velejét, amikor a Bartók Béla úti Griff Szállóban, egy korábbi munkásszálláson találkozunk: „Nyilvánvaló volt, hogy a levéltáros pénzt kapott attól, aki az életükre tör.”⁵⁷ Teljes tehát a kör: a levéltáros megfelelő ígéretnek ellenében még a vonzó nő meghódításáról is letesz, pénz fejében kész odadobni a kíváncsi kutató életét.

Hogyan is foglalhatnánk össze jelen írás mondandóját? Nyilván roppant érdekes, hogy alig akad olyan alkotás, ahol a személyiség ábrázolása képes eltávolodni a csak a szakmájának élő, beszűkült, társaságba nem járó levéltáros képzetétől. Ilyen kivétel az általam hozott példák közül *A nemzet aranya*. Itt a levéltáros figuráját megjelenítő megszokott sablontól kellő distanciát mutató Abigail Chase színes karakter. Ám nehéz szabadulni a gyanútól, hogy az alkotók csak a könnyed kalandfilmek történetmesélési szabályait tartották szem előtt, amikor engedékenynek bizonyultak és a levéltáros hölgyet kiemelkedő szépségként jelenítették meg. Hiszen e filmtípus szinte megköveteli, hogy legyen benne egy gyönyörű nő, akivel a férfi főhős számtalan kalandon átesve szerelembe esik, ennek rendelhették alá Abigail ábrázolását.

Ám a többi példa esetében szinte egysíkú sablontömeeggel találkozunk. A levéltáros általában legalább középkorú, de inkább idősebb, beszűkült gondolkodású, csak a szakmájának élő figura, akinek élete magányosan telik vagy elszürkült, tönkrement kapcsolatok mentén írható le. Jobb esetben hivatása rabja, rosszabb esetben olyan ember, aki tehetségével rosszul sáfárkodott, eltékozolt lehetőségek maradtak mögötte.

Mindamellettt sötét és veszélyes titkok őrzője, aki kényszerből vagy belső késztetésből hivatalos feladatai, előírt munkaköre mellett (sőt akár ellenében) okkult, vagy világuralomra törő szervezetekkel ápol kapcsolatot, elsődlegesen azokat szolgálja ki. Életét ennek fejében folyamatosan evilági vagy túlvilági erők fenyegetik, környezetében mindennapos az erőszak, a fenyegetés, a halál, adott esetben ő maga is kész más életére törni, de legalábbis kiszolgáltatni másokat. Egy-egy elem a legtöbb ábrázolásnál talán eltér e sablontól, de összességében mégis ezek a személyiségjegyek határozzák meg – nem is annyira elmosódó – kontúrokkal a filmbeli és regénybeli levéltárosok karakterét.

⁵⁷ Ludlum, Robert: Janson küldetése 108., 112.

Okkal tehetjük fel a kérdést, miért? Nyilván szerepet játszik ebben a levéltáros munka ismeretének hiányos volta, méginkább az, hogy levéltárossal vélhetően a legtöbben még a (forgatókönyv)írók sem találkoztak, főleg nem az olvasók, nézők. Tetézi ezt a regények, filmek világának azon alapkövetelménye, miszerint izgalmas, fordulatossá teszi a történetet. Így, ha meg is van az alapismeret, nyilvánvaló, hogy nem a hétköznapi iratrendezés, aktatologatás, ügyintézés kelti fel a néző figyelmét, hanem a levéltár mint a titkok kamrája képzetéből fakadó regényes elemek.

Megesik ez más szakmákkal is, említhető mindjárt a „rokon foglalkozás”, a könyvtáros. Igaz, a könyvtárosokról is lehet rengeteg sztereotip irodalmi és filmes mintát citálni, sőt olyat is, amely sajátos fordulattal élve a porosnak látszó munkája mögött elfojtott agresszivitást és erotikát sejtet. Ilyen a Vadkanok⁵⁸ című film könyvtáros kisasszonya, a Heather Stephens alakította Jill, aki a Jerry O’Connell által megformált főhőst, Michaelt, miután az felmegy a lakására, kikötözi, majd ő maga fekete bőr domina jelmezben ütlegeli, mondván, hogy nem tiszteli eléggé a könyveket.

Ámde egyfelől itt egy vígjátékról van szó, másfelől a könyvtár funkcióiról, a könyvtáros feladatairól (legalábbis egy részéről) többeknek van személyes tapasztalata. Hit, tévhit és valós tudás ötvözete tehát a levéltárosról alkotott képzet fundamentuma. Találó James George Frazer (1854–1941) nagyszerű, máig időálló munkájának, Az aranyágnak⁵⁹ a hasonlata: „A gondolkodásnak eddig megtett útját úgy szemlélhetjük, hogy három különböző szálból szőtt szőnyeghez hasonlítjuk; ezek: a mágia fekete, a vallás vörös és a tudomány fehér szála. [...] Ha kezdetétől fogva vizsgálhatnánk a gondolkodás szövevényét, valószínűleg fekete és fehér szálakból, igaz és téves eszmékből összefonódó szőttesnek látnánk, amelyet még alig színez a vallás vörös fonala. De kövessük nyomon a szövevényt tovább, s észrevevesszük, hogy – bár még mindig futnak benne az összefonódó fekete és fehér szálak – a szőttes közepén, ahol a vallás a legmélyebben hatolt bele, sötétvörös szín foglal helyet, amely észrevétlenül világosabb árnyalatokat ölt, ahogyan a tudomány fehér szála egyre inkább beleszővődik.”⁶⁰

A levéltárosokról alkotott elképzelés szövedékét a fekete és vörös szín uralja, még akkor is, ha sokan ezt fehérnek vélik látni. A regény- és filmbeli levéltáros ily módon egy sztereotípiára foglya, amelynek szorításából, úgy fest, képtelen szabadulni. A fent idézett Ludlum-regény hősnője, Jessie ezt lakonikus egyszerűséggel fejezte ki a levéltáros azon felvetésére adott rövid válaszával, miszerint Budapest különleges város: „Maga különleges.”⁶¹

⁵⁸ Tomcats, 2001

⁵⁹ The Golden Bough, 1890

⁶⁰ Frazer, James George: Az aranyág. Bp., 2005.

⁶¹ Ludlum, Robert: Janson küldetése 107., 112.

Szakirodalom

- Aldred–Burr–Park, 2008 = Aldred, Tania–Burr, Gordon–Park, Eun: Crossing a Librarian with a Historian: The Image of Reel Archivists. *Archivaria*, 66. 2008. 57–93.
- Bantock, 2004 = Bantock, Nick. *Urgent: 2nd Class: Creating Curious Collage, Dubious Documents, and Other Art from Ephemera*. Vancouver, 2004.
- Borsa, 1987 = Borsa Iván: Gondolatok a levéltáros hivatástudatról. *Történész? Levéltáros? Történészlevéltáros! Levéltári Szemle*, 1987. 1. sz. 44–51.
- Bőőr, 1986 = Bőőr László: Levéltáros? Történész? Levéltáros! *Levéltári Szemle*, 1986. 4. sz. 44–46.
- Buckley, 2008 = Buckley, Karen: The Truth is in the Red Files’: An Overview of Archives in Popular Culture. *Archivaria*, 66. 2008. 95–123.
- Buzási, 1986 = Buzási János: Gondolatok a levéltáros egyesület jövőjéről. *Levéltári Szemle*, 1986. 1. sz. 42–46.
- Cox, 2006 = Cox, Richard J.: What Should the Fictional Archivist Look Like? *Reading Archives*, 2006. november 26.
- Eco, 2002 = Eco, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében*. Bp., 2002.
- Erdmann, 1986 = Erdmann Gyula: Levéltáros testületi szellem, szakmai tudat. *Levéltári Szemle*, 1986. 3. sz. 49–67.
- Gillis, 1979–1980 = Gillis, Peter: Of Plots, Secrets, Burrowers and Moles: Archives in Espionage Fiction. *Archivaria*, 9. (1979–1980). 3–13.;
- Kanyar, 1986 = Kanyar József: Gondolatok a magyar levéltárak jövőjéről. *Levéltári Szemle*, 1986. 4. sz. 40–43.
- Keen, 2003 = Keen, Suzanne: *Romances of the Archive in Contemporary British Fiction*. Toronto, 2003.
- Kujbusné, 2002 = Pistám, lelkem! In: *Thesaurus solemnis. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Szerk.: Kujbusné Mecsei Éva. Debrecen–Nyíregyháza, 2002.
- Lefkowitz, 1996 = Lefkowitz, Mary: *Not Out of Africa: How Afrocentrist Became an Excuse to Teach Myth as History*. New York, 1996.
- Lieb, 2008 = Lieb, Michael: Brotherhood of the Illuminati: Milton, Galileo, and the Poetics of Conspiracy. *Milton Studies*, 47. Pittsburgh, 2008. 54–95.
- Mihalik–Zarnócki, 2010 = „Vedd ezeket az iratokat...” Jubileumi kötet az ELTE levéltár szak alapításának hatvanadik évfordulójára. Szerk. Mihalik Béla–Zarnóczy Áron. Bp., 2010.
- Nenford, 1999 = Benford, Gregory: *Deep Time: How Humanity Communicates Across Millennia*. New York, 1999.
- Pintér, 1987 = Pintér Ilona: Szakmai műveltség – szakmai közélet. *Levéltári Szemle*, 1987. 1. sz. 55–57.

- Radics, 2011 = Radics Viktória: Furor historicus. *Litera*, 2011. július 16.
- Rogers, 2002 = Rogers, Shannon L.: „The Past is a Dream”: The Neo-Feudalism of Disraeli”. *Victorian Review*, 28. (2002) 65–95.
- Schmuland, 1999 = Schmuland, Arlene B.: The Archival Image in Fiction: An Analysis with an Annotated Bibliography. *American Archivist*, 62. 1999. 2. sz. 24–73.
- Somfai, 1987 = Somfai Balázs: Levéltároshivatás – levéltáros egyesület. *Levéltári Szemle*, 1987. 1. sz. 52–54.
- Takács, 2009 = Takács Tibor: Sancho Panzától az álmok palotájáig: néhány megjegyzés a levéltárról. *Levéltári Szemle* 2009. 2. sz. 61–68.
- Vitazáró, 1987 = Vita a levéltárosi hivatástudatról (vitazáró). *Levéltári Szemle*, 1987. 3. sz. 22–24.

Kis József

Köztünk élő emlékezők – az oral history helye, lehetőségei a levéltárban

Ma már természetes, hogy a történész, amennyiben kutatási tárgya lehetővé teszi, az oral history eszközeivel egészíti ki írásos forrásokon alapuló gyűjtését. Ily módon készített – tagintézményünk munkatársai közül – elsősorban az 1956-os forradalommal kapcsolatban e sorok írója közel hetven interjú, Alsószolca múltjára vonatkozóan pedig mintegy tucat felvételt Bodnár Tamás, főlevéltáros. Egy-egy kutatóintézet szervezetileg is törekszik ilyen jellegű tematikus gyűjtésekre (pl. 1956-os Intézet Oral History Archívuma). Levéltárakban azonban korántsem megszokott, hogy szakmai munkájukat erre a területre is kiterjesszék. A kivételek egyike az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, amely – Völgyesi Zoltán és Valuch Tibor munkásságára építve – 1956-os oral history gyűjteménnyel rendelkezik.¹ Arra ugyanakkor még – tudomásom szerint – nem volt példa, hogy a gyűjtést maga a levéltár – mint intézmény – végezze. Erre tesz kísérletet a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára „Köztünk élő emlékezők – levéltári beszélgetések” című sorozata.

A gondolat korántsem új keletű, időről-időre megfogalmazódik a levéltárosok körében, hogy egyes kutatók, ügyfelek olyan érdekes, értékes, adott esetben köztörténeti szempontból is fontos élményekkel, múlttal rendelkeznek, amelyek rögzítése, megőrzése feltétlenül fontos volna. Az interjú-sorozat megindulását – fura módon – a hadigondozási eljárások tömegének köszönhetjük. Az adatlapok kitöltése során ugyanis néhány ügyfél kifejezetten érdekes, színes és történések számára is hasznos történeteket osztott meg a levéltárosokkal. Így történt ez Osgyáni Zoltánné esetében is, aki felidézte a '30-40-es évek Diósgyőrének hétköznapjait, a II. világháborús front alatti élményeit, Miskolc „felszabadulásának” időszakát, valamint édesapja málenkij robotos fogságát. Dr. Rózsa György főlevéltáros javaslatára ezért a tagintézmény vezetése úgy döntött, hogy rendezvény-sorozatot indít, amelyben megszólítja Miskolc és a megye idősebb korosztályát.

Első rendezvényünkre 2018. július 5-én került sor miskolci kutatótermünkben. Interjúalanyunk a már említett Osgyáni Zoltánné volt. Az eseményt előre meghirdettük, a beszélgetésről videofelvételt készítettünk, amelyet utólag tagintézményi honlapunkon tettünk elérhetővé.

¹ A gyűjteményről részletesen lásd: Kovács Gergely: A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Oral History Gyűjteményének 1956-os interjúi. Új Nézőpont. V. évf. 3. sz. Debrecen, 2018. 41–48.

A második visszaemlékezésre október 4-én került sor, emlékezünk Soós Ferenc nyugalmazott tanár volt. Soós Ferenc fővárosi egyetemistaként, nemzetőrként részt vett a forradalomban, egyike volt azoknak, akik az ELTE épületét védték, őrizték, míg el nem zavarták őket a szovjet katonák. Később eljárás indult ellene, letartóztatták, akárcsak édesapját miskolci tevékenysége miatt. Soós Ferenc a '80-as években egyetemisták számára kirándulásokat szervezett határon túli magyarok (pl. Erdély) által lakott területekre, ezért megfigyelés alatt is állt. Minthogy élményei egyórás rendezvény keretei között nem voltak megismerhetőek, két rendezvényt (2018. október 4., október 25.) hirdettünk meg. Soós Ferenc tanár létéhez hűen fényképekkel, dokumentum-másolatokkal ellátott prezentációval készült. Előadását élő kapcsolással a Facebookon keresztül is végig lehetett kísérni, de a honlapon arra is lehetőséget teremtettünk, hogy azt utólag meghallgathassák. Mindkét közvetítésnél nehézséget jelentett, hogy nem rendelkezünk megfelelő technikai feltételekkel (eszközök, sáv-szélesség), s ennek köszönhetően a kép- és a hangminőség elmaradt a kívánalmaktól. Hasonlóképp problémát jelentett, hogy a felvételhez és a kivetítéshez szükséges eszközök viszonylag sok helyet elfoglaltak a rendezvény megtartásához amúgy is szűknek bizonyult kutatóteremben. A tapasztalatok alapján be kellett látnunk, hogy kutatótermünk méretei, elrendezése folytán nem alkalmas rendezvény megtartására, ezért úgy döntöttük, hogy ezt követően a felvételek nem meghirdetett nyilvános rendezvény keretében készülnek, hanem az igazgatói irodában, s – egyfajta „dokumentumfilm” – utólag, vágott verzió készül belőlük.

Harmadik visszaemlékezünkkel ezért immár az igazgatói irodában készítettünk interjút. Alanyunk Simon Gábor nyugalmazott mérnök, volt országgyűlési képviselő volt. Személye azért is fontos, mert mérnökként, majd igazgatóként részt vett, illetve irányította a miskolci házgyárépítéseket, de bepillantást kaphattunk egy '70-es évekbeli pártonkívüli országgyűlési képviselő életébe is. A mintegy kétórás interjút ezt követően megvágtuk, illusztrációként felhasználtuk az interjúalany által rendelkezésünkre bocsátott dokumentációt, s így publikáltuk tagintézményi honlapunkon.

Következő interjúalanyunk, dr. Kovács László – az első alanyhoz hasonlóan – személyesen fordult megkereséssel levéltárunkhoz. Személye különösen fontos, hiszen a hatvanas évektől dolgozott függetlenített pártmunkásként, tanult az SZKP akadémiaján, volt városi ideológiai titkár, majd Miskolc város 1985–1990 közötti, s egyben utolsó tanácselnöke. Az interjú fontossága abban is állt, hogy Kovács László kifejezetten csak azért adott nekünk interjút, mert történelemmel foglalkozó közintézményként fordultunk hozzá. A korábbi interjúfelkéréseket eddig következetesen visszautasította. Előzetes beszélgetésünk során tájékoztattuk arról, hogy a felvétel során nyugodtan bármit megoszthat velünk; amennyiben úgy ítéli meg, hogy az később ne kerüljön adásba, csak kifejezetten történészek, kutatók hallgathassák meg visszaemlékezése bizonyos darabjait, arra van lehetőség. Ennek köszönhetően fesztelen, s igen tartalmas, mintegy három és félórás beszélgetésre került sor.

A felvétel minőségét ezúttal – friss együttműködésünk révén – a MivanMi Produkció biztosította, professzionális kamerával, csiptetős mikrofonokkal, stb. felszerelve. Minthogy az interjú hosszúra sikerült, s annak teljes közlése némileg rémisztőleg hatott volna az érdeklődők számára, ezért tematikus blokkokat, kisfilmeket készítettünk belőle. Így a Kovács Lászlóval készített interjút hat részre bontva tettük utólag elérhetővé.

Időközben levéltárunk kifejezetten célként határozta meg, hogy elsősorban a Kádár-rendszerrel és a rendszerváltozással kapcsolatban szolgáltasson meg olyan személyeket, akik fontos szerepet játszottak ebben az időszakban, illetve köztörténeti szempontból fontos emlékekkel rendelkeznek. Következő interjúalanyunk ezért az MDF miskolci alapítójának egyike, Tóth Dániel volt. A riporter – személyes ismeretségük okán – dr. Rózsa György volt. Ennek is volt köszönhető, hogy bensőségebb, könnyedebb hangvétellű beszélgetésre került sor. Tóth Dániel kendőzetlenül beszélt '70-80-as évekbeli erdélyi „könyvcsempészéseiről”, a szamizdatok terjesztéséről, az ellenzéki csoportok szerveződéseiről, s végül az MDF miskolci megalakításáról, személyének állambiztonsági megfigyeléséről. Tóth Dániel mintegy 40 oldalas dokumentációt is a rendelkezésünkre bocsátott, amely az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható, megfigyelésére vonatkozó iratok másolatát tartalmazta. A köztörténeti szempontból rendkívül értékes interjút ezúttal sem élőben közvetítettük, ami nem csak a technikai feltételek hiánya miatt volt kifejezetten jó döntés. Interjúalanyunk ugyanis úgy nevezett meg egy – mellesleg jelenleg is aktív – személyt hálózati személyként, hogy az iratok alapján nem volt lehetséges dokumentálni, valóban szolgálatot tett-e az állambiztonságnak. Ezt a részt tehát a publikált verzióból kihagytuk.

A Feledy Péterrel készített interjúnk célja a hatvanas évek elején büntetőeljárásokkal felszámolt illegális cserkészlet hétköznapijainak a megismerése volt. Interjúalanyunk az egri „Fekete Hollók” tagjaként került a politikai nyomozó osztály látókörébe és bár eljárást indítottak ellene, bíróság elé állítására nem került sor. Megkérdeztünk – az előzőhöz hasonlóan – rendelkezésünkre bocsátotta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában vele kapcsolatban összegyűjtött iratok másolatait. Az interjú során itt is sor került a társaság „beépített emberének” megnevezésére, ez esetben – minthogy közlését állambiztonsági iratokkal támasztotta alá – publikálását helyesnek tartottuk. Újdonság volt továbbá, hogy a kérdező (Kis József) mellett szakértőként egy külsős is részt vett az interjúban. Az illegális cserkészlet témaköre specifikus ismereteket kívánt, ezért a téma egyik kutatóját, Tóth Arnold történészt hívtuk segítségül. A szakértő felkérése igen hasznos volt, hisz ő egyúttal gyakorló cserkész is, így kettős szemüvegen keresztül fordult a történethez és kérdezett egyes részleteire.

Az eddig készített interjúk során kialakult egyfajta „menetrend”, módszer, amelyet a következőképpen összegeztünk:

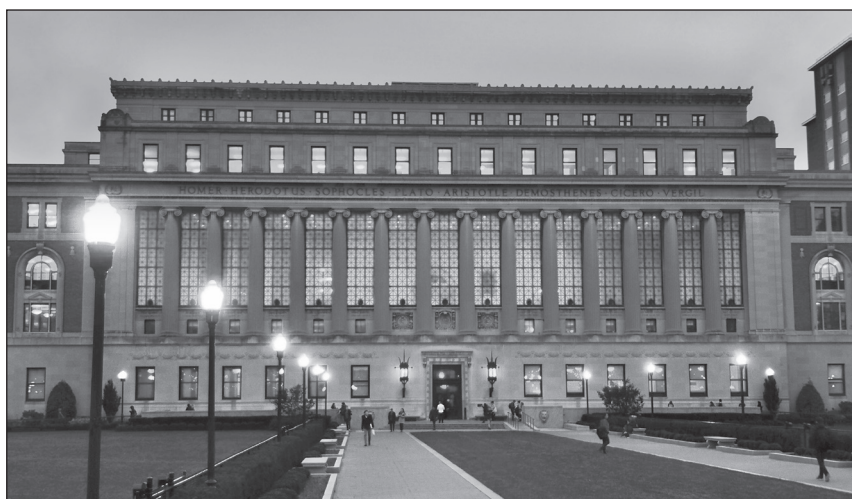
1. Interjúalany kiválasztása, vele, illetve történetével kapcsolatos levéltári kutatás lefolytatása.
2. Kérdező kiválasztása. Elsődleges szempont a szakmai hozzáértés, de a döntést befolyásolhatja, ha valamely munkatársunk az interjúalannal régóta jó viszonyt ápol. Ez ugyanis lehetővé teszi a bensőségebb beszélgetést.
3. Az interjúk előtt előzetes beszélgetést folytatunk az érintettel. Ennek során részletesen tájékoztatjuk céljainkról, a publikálás módjáról, valamint arról a lehetőségről, hogy kérésére az interjú egyes részeit csak tudományos kutatók számára tesszük elérhetővé. Fontosabbnak tartjuk ugyanis azt, hogy az információ rögzítésre és archiválásra kerüljön, minthogy minden egyes részletet azonnal nyilvánosság elé tárjunk.
4. Az előzetes beszélgetés során részletesen megismerjük az illető élettörténetét, egyúttal felmérjük, melyek azok a releváns elemek, amelyekre az interjú során figyelemmel kell lennünk. Ez nagy magabiztosságot ad a kérdezőnek.
5. Az interjúalanyunkat felkérjük, hogy a történetével kapcsolatos akár írásos, akár fényképes dokumentációt másolatkészítés, illetve illusztrációval való felhasználás céljából bocsássa rendelkezésünkre.
6. Az ily módon előkészített beszélgetés egyfajta életútinterjú, amely során úgy ismerhetjük meg az alany életútját, hogy annak részeként egy-egy köztörténeti szempontból is fontos eseményt, esemény-sorozatot részletesebben taglalunk.
7. Az interjúk elkészítését követően a beszélgetést legépeljük, ez teszi lehetővé, hogy a későbbiek folyamán bármikor gyorsabban hozzáférjünk bizonyos információkhoz, adott esetben tudományos publikációhoz felhasználhassuk.
8. A munka ezen szakaszában határozzuk meg, hogy mely részek kerülnek be a felvétel publikált változatába, így ekkor történik meg az illusztrációk levéltári iratanyagban, korabeli sajtóban való kutatása, kiválasztása.
9. Ezt követően kerül sor a felvétel vágására, az illusztrációk beillesztésére.
10. Amennyiben az interjúalany igényli, a vágott változatot akár gépelt, akár felvétel-formájában rendelkezésére bocsátjuk és csak engedélyezését követően kerül sor a publikálásra.
11. Az ily módon elkészült interjút egészében, vagy tematikus kisfilmek formájában feltöltjük honlapunkra.

A „Köztünk élő emlékezők – levéltári beszélgetések” című sorozatunkkal egy űrt kívánunk kitölteni. Jelenleg nincs olyan intézmény, kutatóintézet, amely nem tematikusan, hanem általánosságban célként határozza meg a „félmúlt” egyéni emlékeinek a rögzítését. Gyűjtésünk ezért nem kutatási témához kapcsolódik, célunk a még megszólaltatható személyek történetének a rögzítése, majd az interjúnak érdeklődők, kutatók számára való elérhetővé tétele. (Erre vonatkozóan társadalmi igény is jelentkezik, a közelmúltban az egyik miskolci történelemmel foglalkozó közösségi médiafelületen is megfogalmazódott a kíváncsi, s az egyik hozzászóló pozitív példaként tagintézményünk sorozatát ajánlotta a témafelvető figyelmébe.) Minthogy már igen kevesen vannak köztünk, akik felnőtt fejjel élték meg a II. világháborút, a hadifogságot, voltak áldozatai a málenkij robotnak, a Rákosi-korszak koncepcióperein, kitelepítésnek, résztvevői az 1956-os forradalomnak, ezért a gyűjtést a Kádár-korszak és a rendszerváltás szereplőire is irányítjuk. Célunk a múlt teljes körű megismerése, ezért egyaránt meg kívánjuk szólaltatni az egykori pártfunkcionáriusokat, politikai nyomozókat ugyanúgy, mint az ellenzéki személyeket.

Rapali Vivien

Levéltári kutatóút az USA-ban

2018 őszén egy kutatóút keretében doktori disszertációm témájához¹ gyűjtöttem könyvtári és levéltári anyagokat az Egyesült Államokban. A közel két hónapos út elsődleges célja az amerikai szakirodalom és a Smith Jeremiás ösztöndíjasok által felkeresett felsőoktatási intézmények, ösztöndíjasokra vonatkozó iratanyagának feltérképezése, összegyűjtése és digitális másolatban történő hazahozatala volt. A másolatok elsősorban a kutatásomhoz készültek, így az összegyűjtött anyag publikációk formájában hasznosul. A magyar tudományos-kulturális örökség gyarapításaként azonban a jövőben szeretnék létrehozni egy olyan digitális adatbázist, amely az Egyesült Államokban 1918–1956 között tevékenykedő magyar származású, műszaki, tudományos szakemberek adatait gyűjti. Ennek a törekvésnek a Smith Jeremiás ösztöndíjasokról készült, ingyenesen hozzáférhető, online adatbázis lesz az első eleme.

1. Egyetemi könyvtár, Columbia University.
Az épület 6. emeletén található a Rare Book & Manuscript Library (A szerző felvétele)

¹ A disszertációmban a két világháború közötti időszakban működő, posztgraduális mérnöki ösztöndíjakat nyújtó Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány és kedvezményezettjeinek történetével foglalkozom.

A kutatóút két fontos részből állt, egyrészt egy több mint kéthetes könyvtári szakirodalomgyűjtésből, amely a New York Public Library-ben (továbbiakban NYPL) valósult meg², másrészt pedig az egyetemi levéltárak Smith Jeremiás ösztöndíjasokra vonatkozó iratanyagainak összegyűjtéséből. Az ott töltött hetek alatt számos intézménnyel vettem fel a kapcsolatot, több helyszínt pedig személyesen is felkerestem.³ Elsőként a NYPL-ban kezdtem meg a kutatást.

A tervezett látogatás előtt a könyvtár gyűjteményének megismeréséhez nagy segítséget nyújtott az intézet honlapján elérhető gyűjteményi adatbázis. Külföldi kutatóként érdemes előre felvenni a kapcsolatot a NYPL kutatószolgálatával⁴, lehetőleg még az utazás megkezdése előtt. A személyes megjelenés után a referens a kutatót regisztrálja, amelyhez egy formanyomtatvány kitöltése – letölthető a könyvtár honlapjáról –, egy fényképes igazolvány és egy állandó lakcímet igazoló irat szükséges. Magyar állampolgársággal rendelkező kutató esetében érdemes személyazonosításra alkalmas dokumentumként útlevelet és vízumot vagy ESTA⁵ igazolást bemutatni. Az olvasójegy igénylése ingyenes, három hónapig érvényes, de folyamatosan hosszabbítható. A NYPL állományának nagy részét raktárban őrzik, vagyis az olvasótermekben csak a legszükségesebb és az adott tudományterülethez tartozó legalapvetőbb kiadványok, általában kézikönyvek találhatók. Minden más esetben a kutatónak igénybe kell vennie a könyvtár raktári szolgáltatását. Mivel a NYPL-nek városszerte négy kutatóközpontja és több mint nyolcvan könyvtári épülete van, ezért a legtöbb könyv esetében ingyenesen lehet könyvtárközi átszállítást kérni, a kikérő által megjelölt tetszőleges épületbe és olvasóterembe. Átkérés esetén a várakozási idő általában 1–3 nap. Ez alól kivételt jelentenek a ritka kiadványok, a levéltári és kéziratári dokumentumok, amelyek csak az őrzési helyükön kutathatók.⁶ Ezek többsége általában a Stephen A. Schwarzman főépületben vagy a Harlemben található Schomburg Centerben hozzáférhetőek.

² A New York Public Library-ben töltött 14 napos kutatás a Tempus Közalapítvány által finanszírozott *Campus Mundi rövid tanulmányút* ösztöndíjprogram keretében zajlott.

³ A meglátogatott intézmények: a New York Public Library, a Columbia University Rare Book and Manuscript Library és a Pennsylvania State University Eberly Family Special Collections Library. Mindezek mellett az alábbi intézményekkel vettem fel a kapcsolatot: Harvard University Archives, Massachusetts Institute of Technology Institute Archives and Special Collections, University of Minnesota Archives, University of Illinois Archives, Purdue University Archives and Special Collections, University of Nebraska–Lincoln Archives and Special Collection, Princeton University Archives, Lehigh University Special Collections, Berkeley University Library, University of Michigan Bentley Historical Library, California Institute of Technology Archives, Iowa State University Special Collections and University Archives, Ohio State University Archives and Special Collections, Rensselaer Polytechnic Institute Archives and Special Collections.

⁴ New York Public Library, General Research Division. <https://www.nypl.org/locations/divisions/general-research-division>

⁵ Electronic System for Travel Authorization. Magyarország része a vízummentességi programnak, amely lehetővé teszi a magyar állampolgárok számára, hogy vízum nélkül, beutazási engedéllyel utazhassanak az Egyesült Államokba.

⁶ New York Public Library, Manuscripts and Archives Division.

A könyvek raktári kikérése – őrzési helyüktől függően – digitálisan vagy papír alapon működik. A regisztráció során az olvasójegyhez egy saját felhasználói fiókot is kapunk, amelyet az intézet honlapjáról tudunk elérni. A felhasználói profilunkkal digitálisan is tudunk a raktárból anyagot kikérni, ám nem árt tudni, hogy a főépület raktárában őrzött kiadványok esetében csak személyesen, papír alapon tudjuk elindítani a kérelmet. A felhasználói fiók a távolsági raktári kikérés lehetősége mellett más előnyökkel is jár: 821 nemzetközi adatbázis teljes állománya⁷ érhető el vele, így például a bölcsész- és társadalomtudományok magas színvonalú kiadványainak gyűjtésére specializálódott Projekt Muse⁸ is. Az olvasójeggyel elérhető továbbá a könyvtár 10 873 gyűjteményéből álló kézirat- és levéltári részlegének online repertórium,⁹ a The Miriam and Ira D. Wallach művészeti részleg online gyűjteménye,¹⁰ valamint a könyvtár állományának közel 800 000 tételből álló digitális adatbázisa.¹¹

A hungarika kutatások szempontjából elsősorban az intézmény levéltári gyűjteménye fontos. Bár a magyar vonatkozású anyagoknak külön gyűjteménye nincs, a kulcsszavas keresőrendszernek köszönhetően minden iratanyagra rá lehet keresni a Kézirat- és Levéltári Adatbázisban. A Manuscript and Archives Division elsősorban a New York városához köthető iratanyagok gyűjtésével foglalkozik, így a 159 gyűjteményi találat túlnyomó többsége a városhoz kapcsolódó magyar személyekre, szervezetekre vonatkozik, valamint a jelentős new york-i magyar zenei élet eseményeit rögzítő iratokat tartalmazza. Közülük kifejezetten érdekesek a híres író, Molnár Ferenc¹², Darvas Lili színésznő¹³, Koppányi Tivadar farmakológus¹⁴, Vámbéry Ármin orientalista,¹⁵ Schwimmer Rózsa¹⁶ és Raphael Patai¹⁷ iratai.

⁷ <https://www.nypl.org/collections/articles-databases>

⁸ <https://muse.jhu.edu/>. A több mint húsz éve működő nemzetközi adatbázis elsődleges célja, hogy világszerte gyűjtse és felhasználói jogosultság ellenében, hozzáférhetővé tegye a programban résztvevő egyetemek és tudományos társaságok által megjelent, elsősorban a bölcsészettudományok és a társadalomtudományok körébe tartozó kiadványokat. Jelenleg több mint 674 folyóirat és 125 kiadó közel 50 000 kiadványát tartalmazza.

⁹ New York Public Library, Manuscripts and Archives Division. <http://archives.nypl.org/>

¹⁰ The Miriam and Ira D. Wallach Division of Art, Prints and Photographs. <http://wallachprintsandphotos.nypl.org/>

¹¹ <https://digitalcollections.nypl.org/>

¹² Ferenc Molnár papers 1927–1952. <http://archives.nypl.org/the/21724>

¹³ Lili Darvas papers 1913–1974. <http://archives.nypl.org/the/18847>

¹⁴ Theodore Koppányi papers 1910–1930. <http://archives.nypl.org/mss/6306>

¹⁵ Vámbéry Ármin 1888–1922. <http://archives.nypl.org/mss/3121>. Ld. Miklós, Sárközy: Newly discovered Vámbéry documents from the USA – A preliminary report. Archivum Ottomanicum, 2014. 31. évf. 61–78.

¹⁶ Schwimmer family papers 1837–1976. <http://archives.nypl.org/mss/17921>. Ld. Czeferner Dóra: A New York-i Schwimmer Rózsa-hagyaték jelentősége. Levéltári Közlemények, 2017. 1. sz. 157–169.

¹⁷ Raphael Patai papers 1937–1995. <http://archives.nypl.org/mss/2349>

Utam másik részében egyetemi levéltárak gyűjteményeiben kutattam;¹⁸ e kutató-sok azonban jóval specifikusabb témaköröket érintettek. Elsősorban a Smith Jeremiás ösztöndíjasok magániratait kerestem, minden olyan dokumentumot, amely az amerikai ösztöndíjas időszakuk alatt és/vagy után keletkezett. Bizonyos ösztöndíjasok esetében – amennyiben az illető az Egyesült Államokban telepedett le, esetleg amerikai felsőoktatási intézményben kapott állást – későbbi iratanyagokat is kerestem: levelezéseket, fényképeket, szabadalmakat, tervezeteket, újságcikkeket. Feltérképezve a keresett személyek kapcsolati hálóját, az ösztöndíjasokat vendégül látó intézmények professzorainak iratait is átnéztem. Ezen elvek mentén a levéltári kutatás nem konkrét iratsomók kikérésével, hanem személyközpontú kereséssel indult. Ez a módszer remekül illeszkedett az amerikai levéltári kutatások metódusába, hiszen a digitalizált repertóriumokban mindenhol lehetséges a személyneves és a kulcsszavas keresés.

A kint működő egyetemi könyvtárak, kéziratárak és levéltárak anyagainak napjainkban is tartó digitalizálása évtizedekre tekint vissza, ennek köszönhetően mára tekintélyes mennyiségű kép-, videó-, hanganyag és írásos dokumentum érhető el és kutatható online is. Amennyiben a keresett információra nincs találat a digitális adatbázisban, úgy az egyes intézmények kutatószolgálati örömmel és meglepő gyorsasággal segítenek a felkutatásában.

Az amerikai levéltári kutatások feltételrendszere és a kutatás módszere különbözik a hazai gyakorlat többségétől. A több ezer mérföldes távolságoknak és a nagymértékű digitalizációnak köszönhetően a levéltári anyagok kikérése szinte mindenhol kizárólag digitálisan történik. Az egyetemi levéltárak – az állami és magánfinanszírozású intézmények egyaránt – általában az AEON Request System-et vagy a CLIO-t alkalmazzák a levéltári kérések kezelésére és a reprográfiai másolatok megrendelésére, de a menedzsment funkció betöltése mellett, a kezelőprogramok gyakran az intézet repertóriumaként is funkcionálnak. Mindkettő hasonlít a Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltára elektronikus és digitalizált levéltári anyagát gyűjtő Elektronikus Levéltári Portálhoz. Utóbbi esetében a regisztrációnál a kutatónak hitelesítenie kell a fiókját mielőtt használná a Portált, ugyanakkor ehhez lehetősége van ügyfélkapus azonosítójának használatára is. Az AEON vagy CLIO rendszerbe azonban ingyenesen, különösebb engedély nélkül, pusztán egy email-címes regisztrációval is be lehet jelentkezni.

Míg itthon szükséges a kutatási kérelem és/vagy támogatói nyilatkozat felmutatása, addig az Egyesült Államokban általában elegendő az adott intézet kezelőrendszerébe történő regisztráció, valamint személyes megjelenés alkalmával egy fényképes igazol-

¹⁸ Jelen tanulmány tapasztalatait jól kiegészítik Batalka Krisztina hasonló témájú, *Kutatás brit és észak-amerikai egyetemi levéltárakban* címmel a Magyar Levéltári Portálon megtalálható cikkét. http://mlp.archivportal.hu/media/uploads/MLP_Tanulmanyok/batalka_krisztina_brit_amerikai_leveltarak.pdf (A letöltés ideje: 2019. február 28.)

vány bemutatása. Utóbbi elsősorban az egyetem területére való belépés indokolja, mivel a levéltárak az egyetemi campusokon találhatóak, amelyek épületeiben csak engedéllyel lehet tartózkodni. Az iratanyag kikérését és a reprográfiai másolatok megrendelését illetően valamennyi, általam felkeresett intézményben ugyanaz az eljárási protokoll zajlott le: az előzetes egyeztetést a menedzsment programban történő regisztráció, majd az online kikérés követte.

Személyes megjelenés esetén a megrendelt iratok a kutatóteremben várják a kutatót. Az Egyesült Államokban térítés és különösebb engedély nélkül, tetszőleges mennyiségben lehet fényképeket készíteni a dokumentumokról, személyes használatra. Ugyanígy ingyenesen lehet igénybe venni a levéltárak szkennereit is.¹⁹ A felhasználás módját és az iratok megjelentetését ellenben igen komolyan ellenőrzik. Az egyes intézmények honlapján részletesen foglalkoznak a szerzői jogvédelemmel, amelynek legmagasabb szintű jogszabályi kerete a szövetségi szerzői jogi törvény, amelyet számos egyéb, akár állami vagy helyi szintű jogforrás egészít ki. Éppen ezért fontos, hogy az adott intézmény honlapján – többnyire nagy részletességgel – közzétett szerzői jogi útmutató tartalmával mindig tisztában legyünk. Nem árt az sem, ha előre tájékoztatjuk az intézményt, hogy mely általunk megtekintett, esetleg másolt iratanyagra hol és mikor fogunk hivatkozni. A felvételek publikálása pedig, intézményi díjszabástól függően térítés és engedély ellenében lehetséges.

Amennyiben a kutató személyesen nem tud megjelenni a levéltárban, úgy térítés ellenében, olykor akár térítésmentesen, digitális vagy postai úton kapja meg a megrendelt másolatokat. Ilyen esetekben az eljárás menete és a díjazás teljes mértékben intézményfüggő. A szolgáltatás igénybevétele előtt a levéltáros készségesen és igen részletesen tájékoztat mind az iratok tartalmáról, mind az árakról. A kaliforniai magánegyetem, a California Institute of Technology levéltára, amely többek között a világhírű magyar gépészmérnök, Kármán Tódor levelezését²⁰ is őrzi, elektronikus úton történő reprográfiamásolat-rendelés esetén \$ 0.45/oldal díjat számol fel. Az iratokat PDF formátumban, elektronikus úton juttatják el a megrendelőnek. Ezzel ellentétben az alapítványi fenntartású, szintén magánegyetemként működő Rensselaer Polytechnic Institute levéltára iratait ingyenesen is elküldi, ám az anyagok bármilyen jellegű megjelentetéséhez szerződéskötésére kötelezi a kutatót.

A jövőbeli hungarika-kutatások szempontjából számos, eddig kiaknázatlan lehetőséget rejt mind a NYPL levéltára, mind az országban működő egyetemi levéltárak. Míg előbbi a városhoz kapcsolódó magyar vonatkozású anyagok gyűjtőhelye, és a prominens emigráns magyarok hagyatékának őrzője, addig utóbbiak sok olyan magyar származású tudományos szakemberről rendelkeznek forrásokkal, amelyek itthon még ismeretlenek. Az amerikai-magyar egyetemi oktatók vagy azok leszá-

¹⁹ A digitális másolatok mennyiségi korlátozása intézményfüggő.

²⁰ Papers of Theodore von Kármán, 1871–1963. https://collections.archives.caltech.edu/repositories/2/digital_objects/123

mazottai ti. gyakran az adott intézménynek ajánlották fel az elhunyt személy hagyatékának őrzési vagy tulajdonjogát. Szélesebb perspektívában vizsgálva: a műszaki értelmiség hagyatékán kívül, sok olyan emigráns magyar iratait őrzik a tengerentúli egyetemi levéltárak, amelyek alig vagy egyáltalán nem ismertek itthon. Fontos lenne, hogy ezekről egy átgondolt, koncepciózus felmérés és kataszter készüljön a további kutatások elősegítése érdekében. A feltárt iratanyagok digitális másolatainak hazai közgyűjteménybe való elhelyezése további nehézséget jelentene azonban, ugyanis az amerikai gördülékeny, gyors és hatékony intézményi működés ellenére ez egy meglehetősen hosszadalmas és gyakran tökeigényes folyamatnak ígérkezne.²¹

2. A The New York Public Library magyar vonatkozású gyűjteményének egy része a The Rose Main Reading Room-ban (A szerző felvétele)

3. Penn State Eberly Family Special Collections Library kutatóterme (A szerző felvétele)

²¹ A témában – a források felkutatásának fontosságára felhívva a figyelmet – James P. Niessen, a Rutgers University (New Brunswick, NY, USA) professzora több ízben is publikált, illetve előadást is tartott a Magyar Levéltárosok Egyesületének 2013. évi vándorgyűlésén. – a szerk.

„A kegyes Isten kedvezéséből...”

Szluha János Nepomuk S. J. braziliai misszionárius levelei

*Átdolg., a latin szövegeket gondozta és jegyzetekkel ellátta: Babarczi Dóra.
Jezsuita kiadó, A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára,
Bp., 2018. 198 p. ISBN: 978-963-442-012-5*

A kötet lapjain Babarczi Dóra egy több szempontból is különleges forráscsoport kiadására vállalkozott: Szluha János Nepomuk jezsuita szerzetes 1752 és 1758 közötti braziliai missziós útjáról rendtársainak írt beszámolóit rendezte sajtó alá.

Ahogy a kötet bevezető tanulmányából megtudhatjuk, a 16. századi köznemesi családból származó Szluha János Nepomuk – apja, Szluha Ferenc a Pragmatica Sanctio magyarországi elfogadtatásért kapott bárói címet 1724-ben – a korszellemnek megfelelő műveltségű, magasan képzett, a természettudományokban is járatos, több nyelvet beszélő jezsuita szerzetes volt. Az osztrák jezsuita rendtartomány tagjaként (ide tartoztak a magyarországi szerzetesek is) Grazból indulva, lisszaboni felkészítését követően került az észak-braziliai Maranhão tartományba, hogy ott a bennszülött lakosság körében missziós tevékenységet folytasson. E tevékenysége során írta azt a tíz fennmaradt levelét, amelyet Babarczi Dóra kétnyelvű kiadásban megjelentetett.

A kötet bevezetője röviden felvázolja a történelmi hátteret: V. János (1706–1750) és I. József (1750–1777) korának Portugáliáját, különös tekintettel Sebastião José de Carvalho e Melo, közismertebb nevén Pombal márkijának (1699–1782) politikai tevékenységét. Ebből a szerző az 1755. évi lisszaboni földrengést, a jezsuiták 1759–1760. évi kiűzését és Brazília természeti kincseinek kiaknázását emeli ki, mert mind a három esemény összefüggésben állt a közölt levelek tartalmával.

Az ezt követő fejezet az Újvilágban tevékenykedő magyar jezsuitákkal foglalkozik, közelebbről azokkal a magyarországi születésű szerzetesekkel, akik V. János felesége, Ausztriai Mária Anna királyné támogatásával misszionáriusként tevékenykedtek Portugália dél-amerikai gyarmatán. Legrészletesebben közülük a közzétett levelek szerzőjével, Szluha János Nepomukkal foglalkozik. A bevezetőből megtudjuk, hogy Szluha páter 1752-ben indult útnak Grazból. Több mint féléves lisszaboni tanulmányi tartózkodás után, ahol főként a portugál nyelv elsajátítása volt a feladata, 1753 júniusában utazott tovább Brazíliába. Ez év őszétől szolgált Maranhão tartományban, a Xavéri Szent Ferencről nevezett misszióban. 1756-ban azonban Rio de Janeiróba rendelték, ahová több mint 4000 km-es út vezetett részben tengeren, részben szárazföldön. Itt 1757 januárjától tevékenykedett 1759. évi kiutasításáig.

1761-től már bizonyosan Magyarországon tartózkodott. Előbb Nagyszombatban, majd Sopronban és Győrben szolgált. Évtizedekkel a rend feloszlata után, 1803-ban halt meg Grazban.

A kötet bevezető tanulmánya röviden összefoglalja a levelek tartalmát is, majd tájékoztatja az olvasót a kézirat keletkezési körülményeiről, valamint a szöveggon-
dozási irányelvekről. Szluha atya leveleinek eredeti kézírata nem maradt fenn, csak egy 1780 körüli másolati példány őrizte meg az eredeti forrás tartalmát, amelyet feltehetőleg Jakosics József (1738–1804) ferences rendtartományfőnök készített. Ez a másolt szöveg a Magyar Ferences Levéltár és Könyvtár állományában található. A latin nyelvű leveleknek már 1977-ben elkészült a magyar fordítása Holovics Flórián jezsuita szerzetes munkájának eredményeképpen, amely 2014-ben került elő a szerzetes pap személyi hagyatékából. Babarczi Dóra ezt a magyar fordítást dolgozta át és látta el magyarázó jegyzetekkel a bilingvis kiadás számára. A latin szöveget a Fons 2000. évfolyamának első számában, a Fazekas István, Oborni Teréz és Soós István összeállításában megjelent alapelvekhez igazodva közli.

A levelek címzettjei Franz Xaver Weigl jezsuita szerzetes, aki Quitóban dolgozott misszionáriusként, valamint Reviczky Antal szintén jezsuita nagyszombati matematikaprofesszor. A beszámolók néha napra pontos tudósításai Szluha atya működésének és bár ezek a források a rend szigorú formai és tartalmi szabályai szerint készültek, mégis sok személyes tapasztalatot, megfigyelést tartalmaznak. A szerző először a Grazból Velencén és Genován át Lisszabonba folytatott utazást írja le. Az ezt követő lisszaboni tartózkodás külön érdekessége, hogy beszámol a főváros nevezetesebb épületeiről is, amelyek néhány évvel később elpusztultak a nagy erejű földrengésben. Mindezek mellett azt is megtudhatjuk, hogy Szluha atyának széles körű nyelvtudása ellenére is gondot okozott a portugál nyelv elsajátítása: „[v]alójában nehezebb, mint kezdetben gondoltuk, noha szinte a latin, a francia, az olasz és a spanyol nyelvből áll össze, de legfőképp az utolsóból. Nincs szabatos nyelvtana, és több szava van, amelyek a föntiekkel nincsenek rokonságban. A kiejtés a franciához áll közelebb, nem a spanyolhoz; innen van, hogy mivel a portugálok gyorsan és (ahogy mondjuk) az orrukon keresztül beszélnek, hallás után lehetetlenség megtanulni.” (61).

Szluha atya ugyancsak részletes beszámolót ír a másfél hónapos brazíliai hajóútról, sok érdekességet megemlítve a hajózási szokásokról, a betegségekről, a veszélyek miatt felértékelődött intenzív imaéletről, de a tengeri állatokról is. „Estefelé az a különös dolog történt, hogy három hal magára a hajóra repült fel [...] A halakat alaposabban megnézve úgy találtam, hogy olyan szárnyal vannak felszerelve, amilyenhez hasonló a denevéreké.” (87)

Ugyanígy részletesen ír már Brazíliából a bennszülöttekkel történt – csak időleges sikereket hozó – kapcsolatfelvételtől, eközben az őserdei munka viszontagságai és szépségei is feltáru-
lnak az olvasó előtt. Megemlíti, hogy a missziókat a paraguay-i redukciók mintájára szervezték meg, ahol a lelki és az anyagi javak felett is a rend

tagjai gyakorolták a kizárólagos felügyeleti jogot – ez vezetett végül a világi tisztségviselőkkel való konfliktusokhoz is. Hírt kapunk a levelekből az állandó életveszélyről és a folyamatos nélkülözésekről is: a betegségek, a vadállatok és az ellenséges bennszülött csoportok mellett a napi betevő előteremtése is komoly nehézségeket okozott. „Mindezeket látva – összegzi első benyomásait Szluha atya –, mióta itt vagyok, nem vigasz nélkül állapítom meg, hogy amit kívántam, az alkalom a cselekvésre és a szenvedésre ezek közt a brazilok közt nem fog hiányozni, egyrészt hihetetlen tudatlanságuk és meglehetősen vadságuk, másrészt a nélkülözés miatt.” (109)

Szluha atya az utolsó levelében számol be a Maranhão tartományból Rio de Janeiróba történt hosszú utazásáról is, amely során saját becslése szerint is fél európai távolságot kellett leküzdenie. Útja folyamán érintette az akkori fővárost, Salvadort, valamint Pernambucót is, és itt is beszámol a tapasztalt természeti viszonyokról, de a városiak műveltségi szintjéről is. Végül a riói központban megkezdett matematikatanításról közölt beszámolóval zárul az utolsó levél. Rio de Janeiro városáról így ír: „felülmúlja Salvadort és Pernambuco városait fekvésének kiességével, az utcák rendezettségével és legfőképp lakói gazdagságával, amelyet nem kevésbé növelnek az innen néhány napi járóföldre lévő gazdag aranybányák. Ezért aki 300.000 forintot vall be (a mi pénzünkben számolva), nem számít a gazdagok közé, mert van, aki hétszáznyolcszáz- vagy még több ezret mond, ahogy az is bizonyos, hogy különösen e város kereskedői szenvedtek nagy károkat a lisszaboni földrengés miatt.” (177)

Összességében megállapítható, hogy Babarcsi Dóra több tudományterület művelői számára hasznosítható forrást bocsátott a nagyközönség rendelkezésére. Szluha atya leveleinek természetesen elsősorban történeti jelentősége kiemelendő: kevés ilyen részletességű beszámolót ismerünk az osztrák rendtartományból érkezett jezsuiták amerikai tevékenységéről, magyar nyelven pedig egyikük sem hozzáférhető. A két-nyelvű kiadás a klasszika-filológusok és általában a latin nyelv ismerői számára is érdekes adalékkal szolgálhat a korabeli egyházi, hajózási, közigazgatási, természetrajzi stb. kifejezések használatára vonatkozóan, Babarcsi Dóra jegyzetei pedig a portugál kifejezések helyes értelmezéséhez is hozzásegítenek, de a beszámolók természet- és néprajzi szempontból is fontos és értékes ismeretanyagot közvetítenek. A magyarázó jegyzetek ugyan néhol túlzottan aprólékosak – a kötet olvasóinak valószínűleg mindegyike tisztában van a római Szent Péter-bazilika jelentőségével vagy Luther Márton személyével –, a történeti bevezető pedig nem lép túl az általános ismeretek átadásánál, ezek az apróbb hibák azonban nem vonnak le a kötet értékéből: Babarcsi Dóra igényes munkával, az érdeklődő, szélesebb közönség számára hasznosítható forráscsoportot tett közzé Szluha János Nepomuk jezsuita szerzetes leveleinek sajtó alá rendezésével.

Forgó András

„Ez a sugárzás nem ismer határokat”

Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről

Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya, Tóth Eszter. A szerkesztésben közreműködött: Csízi István. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest – Pécs 2018, 636 p. ISBN: 978-963-467-027-8

Az 1986. április 26-án a csernobili atomerőműben történt baleset hatása számos területen kiemelkedő volt. Nemzetközi jelentősége nemcsak az energetika és a környezetvédelem területén mutatkozott meg, hanem – ma már közismert módon – döntően befolyásolta az akkori világpolitikát is. A nukleáris baleset magyarországi vonatkozásairól már számos írás látott napvilágot, azonban a történelmi források szisztematikus feltárása és szakszerű közzététele mostanáig váratott magára. E feladat levéltári részének elvégzésére a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának öt munkatársa (Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya és Tóth Eszter) vállalkozott, akik az esemény harmincadik évfordulóján egy honlapon (Csernobil Archívum – <http://www.csernobil-archivum.hu>) kezdték publikálni a két levéltárban őrzött, a katasztrófa történetét legjobban megvilágító dokumentumokat. Az érdeklődők most a két és fél évi feltáró munka összegzését könyv formájában is kézbe vehetik.

A kötet élén nagyon alapos és tömör bevezető tanulmány mutatja be széleskörű (műszaki, gazdasági, diplomáciai) összefüggésrendszerbe ágyazva a szerencsétlenséget és következményeit. Ezt követi tizenegy tematikus fejezetbe sorolt 206 forrásszöveg, részben szemelvényesen. A dokumentumok néhány kivétellel a baleset utáni nyolc hónapban keletkeztek, nagy részüket a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, ötödrészüket pedig az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára őrzi.

Az iratok főleg a politikai döntéshozók és az államigazgatás látószögéből láttatják az eseményeket, sok esetben viszont a társadalom reakcióit is illusztrálják, mégpedig a korabeli állambiztonsági szervek szűrőjén keresztül. Utóbbi szövegek (a 152–169. sz. források) a IX. fejezetben kaptak helyet, így a Szabad Európa Rádióhoz 1986. április 28. és május 17. között beérkezett és a magyar hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) által lehallgatott telefonüzenetek leírt változata, a párt- és állami-, illetve a belügyi felső vezetés számára készült állambiztonsági összefoglalók (Napi Operatív Információs Jelentések), valamint két hálózati („ügynöki”) jelentés. A Napi Operatív

Információs Jelentések jelentős szereppel bírnak a külföldi információkból és helyzet-jelentésekből válogató III. fejezet anyagában is.

A kötet gazdag tartalmából a recenzens két témára szeretné felhívni a figyelmet. Nemcsak a 42 oldalas terjedelme miatt kiemelkedő a Tömegkommunikációs Kutatóközpont által a magyarországi tömegtájékoztatásnak a balesettel kapcsolatos, április 29. és május 12. közötti megnyilvánulásaiával foglalkozó, még 1986-ban írt tanulmány (151. sz. forrás). A TV Híradóban és a sajtóban megjelent hírek, közlemények, interjúk, riportok majdnem egyidejű tartalmi és nyelvészeti elemzése a hivatalos hazai tájékoztatás csődjét mutatta ki, és ennek okát abban jelölte meg, hogy az alárendelve magát a Szovjetunió érdekeinek, nem akarta a szovjet (tájékoztatás)politika hitelességét rontani.

A magyarországi politikai vezetésbe és a hivatalos tájékoztatásba vetett bizalom megrendülésének egyik jele volt az a széles körben elterjedt vélekedés, amely szerint egyes élelmiszereknek a piacokon váratlanul kialakult bősége és olcsósága azzal a ténnyel volt magyarázható, hogy ezeket az árukat a külkereskedelmi korlátozások miatt belföldön voltak kénytelenek értékesíteni és ezek radioaktív anyagokkal voltak szennyezettek. A kötetben található tanulságos részletek segítségével ez a kérdés is jobban körbejárható (pl. a 75., 91., 135. és 374–377. lapokon).

A források értelmezését egyrészt a bőséges jegyzetanyag, másrészt a függelékben az események és így az iratok szereplőinek főbb életrajzi adatait tartalmazó prozopográfiai adattár, valamint a szövegekben említett, a rádióaktivitással összefüggő szakkifejezéseket magyarázó fogalomgyűjtemény könnyíti meg. A dokumentumok elolvasásával szerzett benyomást a történeletről plasztikusan egészítik ki a Várai Mihály fotóriporter által 2011-ben a baleset helyszínén készült fényképek.

Kis Péter

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

Korábban már hírt adtunk az *E-Documenta Pannonica* projekt megindulásáról. Ennek keretében október 8-án tartottak az érintett intézmények közös workshopot Mura-szombaton, melyen a szlovéniai partnerek bemutatták azt a közös on-line felületet, amelyen keresztül azóta megkezdődhetett a közös adatbázisba az erre a célra már részben előkészített digitalizált anyagok és azok metaadatainak felvitele. Ezzel párhuzamosan elkészült a tervezett topográfiai adattár első változata is.

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Veszprém Megyei Levéltára 2018-ban példaeértékű nemzetközi levéltári együttműködés eredményeként jutott hozzá a Martonfalvai család, s ehhez kapcsolódóan Simonfalvai József irataihoz. Az iratokat 2018-ig az Archivio a Marca őrizte Svájcban. A Vas megyei eredetű *Martonfalvai család levéltárának* korábban csupán töredékét őrizte a Veszprém megyei intézmény. Az új átvétel nemcsak kiegészíti a korábban átvett iratanyagot, hanem mennyiségében és minőségében egyaránt jelentősen megnöveli a benne található információkat és azok értékét. Kiemelkedik az a politikatörténeti gyűjtemény, amely az 1740 és 1846 közötti országgyűlések és megyegyűlések irataiból áll, s talán még ennél is jelentősebb az 1848–49-es szabadságharccal kapcsolatos dokumentumgyűjtemény.

2018. december 1-jétől kezdődően **Budapest Főváros Levéltára** gazdasági vezetői feladatainak ellátására új gazdasági igazgató került kinevezésre Domán Vilmosné személyében.

A Milton Friedman Egyetem rektora és a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója december 11-én együttműködési *megállapodást* írt alá az egyetem újonnan létrejött *Magyar Zsidó Történeti Kutatóintézete munkájának elősegítéséről*. A megállapodás kiterjed a magyarországi zsidóság történetének közös kiadványokban és konferenciákon történő feldolgozására, valamint a zsidó egyesületek és szervezetek történetére vonatkozó adatbázis kiépítésére. Ennek elősegítése érdekében a Magyar Nemzeti Levéltár vállalja a magyarországi zsidóság történetére vonatkozó hazai levéltári források feltárását valamint a holokauszt magyarországi eseményeire vonatkozó, külföldi levéltárakban található dokumentumok másolatban történő megszerzését. *Hasonló együttműködési megállapodás* aláírására került sor 2019. május 16-án az egyetem és

az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** között. A megállapodás célja jövőbeni közös forráskiadványok kiadása, konferenciák rendezése, a zsidó egyesületek és szervezetek történetére vonatkozó közös adatbázis építése és a zsidóság történetére vonatkozó állambiztonsági források feltárásában történő együttműködés.

A **MNL Országos Levéltárának** Lovagtermében 2018. december 14-én került sor a 2018. évi *Ember Győző Díj* átadására, amelyet ezúttal a szakmai bizottság javaslata alapján munkásságának elismeréseként **Kulcsár Krisztina (PhD) főlevéltáros**, történész vehetett át.

Egyre többször fordul elő, hogy a levéltárak egy-egy jeles évforduló kapcsán a kérdéses téma minél teljesebb körű feldolgozása érdekében a lakosság segítségét kéri. Az **MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára** is felhívással fordult Szolnok város lakosságához annak érdekében, hogy a II. világháború kutatását előmozdítsák. Listát kívánnak összeállítani a II. világháború szolnoki katonai és civil áldozatairól, akiknek a nevét egy emlékművel örökítené meg a város. Másik céljuk a II. világháborúval kapcsolatos magániratok, köztük fényképek gyűjtése digitálisan, vagy felajánlás esetén eredetiben.

Veszprém város közgyűjteményi intézményei 2014 januárja óta gyűjtik a veszprémi lakosság tulajdonában található I. világháborús emlékeket. A gyűjtés eredményeként az **MNL Veszprém Megyei Levéltárába** az elmúlt években közel ezer dokumentum érkezett. Az ily módon összegyűlt források digitalizálásukat követően az interneten is elérhetővé váltak. A *Sublótba zárt háború – Veszprémi polgárok tulajdonában lévő első világháborús tárgyak, dokumentumok* nevű kereshető adatbázis publikálásával az intézmény a Veszprém megyén kívüli közönség érdeklődésére is számít.

2019. január 2-ától a **MNL Országos Levéltára** Bécsi kapu téri és Lángliliom utcai kutatótermeiben belső hálózaton elérhetővé vált az MNL és az MTA BTK Történettudományi Intézete közös *oszmanisztikai kutatócsoportja* (Sz. Simon Éva, Hegyi Klára, Sudár Balázs, Demeter Gábor) által 2014–2018 között készített *Oszmán összeírások* című *adatbázis*. Az adatbázis a hatvani, a füleki, a mohácsi, a görögali, a pécsi és a szigetvári szandzsákok 1546 és 1592 között készült oszmán adó- és birtokösszeírásait tartalmazza.

Az **Osztrák Állami Levéltár** főigazgatója és a **Magyar Nemzeti Levéltár** főigazgatója 2019 januárjában *együttműködési megállapodást* írt alá az *egykori közös hivatalok* – így az egykori Udvari Kamara – *segédkönyveinek digitalizálásával* kapcsolatban. A megállapodás kiterjed a korábban már digitalizált kötetekről készült mikrofilm-felvételek egymás közötti cseréjére is.

A **Dunamelléki Református Egyházkerület** Ráday utcai kollégiumában 2019. január 23-án komoly tűz keletkezett, amelynek következtében az épületben található **Ráday Levéltár** iratanyaga is veszélybe került. A tűz végül nem érte el a levéltári anyag tárolására használt raktárakat, ám az oltás során az iratanyag egy része elázott. Január 25-én Budapest Főváros Levéltára munkatársai érkeztek a Ráday Levéltár segítségére, akik elszállították a levéltárból azokat az anyagokat, amelyek a földön voltak és víz érte őket. A két intézmény között létrejött megállapodás értelmében a levéltár egész állománya a BFL raktáraiban nyert ideiglenes elhelyezést.

2019. február 19-én mutatták be az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában** *Alföldi Vilma* levéltáros *Kötél általi halálra ítélem. Budapest–Nyíregyháza–Vitka, avagy egy országosnak beállított „államellenes szervezkedés” felszámolása 1949–1953* című könyvét. A szerző a négy részre tagolt kötetben percsoportokat ismertet önálló fejezetekbe rendezve, de a rendező elvet a korszak nyomozati szervei adták meg azzal, hogy olyan pereket konstruáltak amelyek minden ügyében volt egy-egy kulcsfigura, aki összekötötte, és ebből adódóan óriási méretűvé, illetve országossá duzzasztotta az ügyeket.

2019. február 20-án Konkoly Norbert rendkívüli és meghatalmazott moszkvai nagykövet meghívására Moszkvában tárgyalt az *orosz–magyar levéltári kapcsolatokról* Krucsainé Herter Anikó, az Emberi Erőforrások Minisztériuma kulturális kapcsolatokért és fejlesztésekért felelős helyettes államtitkára, Szabó Csaba, az **Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság** magyar társelnöke, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója és Földváryné Kiss Réka, az Orosz–Magyar Levéltári Vegyesbizottság tagja, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnöke. A felek egyeztettek az oroszországi levéltárakban őrzött magyar vonatkozású dokumentumok feltárásáról és a további tudományos együttműködés lehetőségeiről.

2018. december 4-én a **Magyar Levéltárosok Egyesületének** választmánya úgy döntött, hogy 2018-tól kezdve páros években egy kisebb levéltárat, míg páratlan években egy nagyobb levéltárat tüntetnek ki az *Év Levéltára díjjal*. Az új rendszer első díjazottja *Vác Város Levéltára* lett. A díj ünnepélyes keretek közt történt átadására február 22-én került sor.

A **Magyar Családtörténet-kutató Egyesület** (MACSE) által alapított *Év Kutatóhelye díjat* 2019. február 22-én adták át Gyulán. A díjat minden évben három kategóriában ítélik oda a MACSE tagok szavazatai alapján. A 2018-as évben belföldi kategóriában az *MNL Békés Megyei Levéltárát*, külföldi kategóriában az *Erdélyi Genealógiai Társaságot*, internetes adatbázis kategóriában pedig *Gudenus János adatbázisát* díjazta a tagság.

2019-ben a *Pro Archivo Regni* díjat hosszú időn át végzett kiemelkedő szakmai munkájáért *Konrád Aranka* könyvtáros, a **MNL Országos Levéltára** Könyvtárának vezetője kapta.

A **MNL Nógrád Megyei Levéltára** a tavasz folyamán *új történeti blogot* indított, *Oklevelek* címmel, amelynek segítségével a diplomatika tudományába vezetik be az érdeklődőket. Az intézmény őrizetében lévő okleveleken keresztül mutatják be, hogy milyen külső illetve belső formáknak kellett megfelelni, milyen tartalmi elemek voltak elengedhetetlenek egy oklevél kiadásához. A blog elérhető: <http://nogradleveltar.hu/oklevelek/>

2019. március 1-jén valósult meg az **MNL Országos Levéltárban** az *Ember Győző hagyatékának újragondolása* című tudományos konferencia. A rendezvénynek külön apropót adott, hogy idén áprilisban volt a Magyar Országos Levéltár néhai főigazgatója születésének 110., illetve tavaly decemberben volt halálának 25. évfordulója. A két, tematikájában világosan elkülöníthető szekció előadásai egyrészt *Ember Győző* történelmi, valamint levéltári munkásságával, másrészt a levéltártudomány aktuális kérdéseivel foglalkoztak.

2019. március 3-án egész napos családi esemény keretében mutatták be a **Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár** családi múlthoz, családi emlékezethez kapcsolódó tevékenységeit, kutatásait, készülő kiállításait. Délelőtt rövid, szakmai előadásokon keresz-

tül ismerkedhettek meg az érdeklődők az aktuális illetve várható kiállításokkal és kutatásokkal, a zsidó családi múlt szellemi és tárgyi örökségének bemutatási lehetőségeivel és annak pszichológiai vonatkozásaival; a délután folyamán pedig workshopokon a gyakorlatban is betekintést nyerhettek a családkutatás tudományába.

Budapest Főváros Levéltára 2019. március 5-én *Egy számúzetés állomásai a dokumentumok tükrében* címmel tartott sajtótájékoztatót, amelynek keretében bemutatták a levéltárba került *Rákosi Mátyás irategyüttes* digitalizált másolatgyűjteményét (1941–1970). Ungváry Krisztián történész azzal a céllal bocsátotta a levéltár rendelkezésére a 264 iratból álló gyűjteményt, hogy az minél szélesebb közönséghez eljuthasson. Digitalizálását követően a másolatgyűjtemény a Hungaricana oldalon is elérhetővé vált.

Egyre több levéltár érzi fontosnak a napjainkban reneszánszát élő családfakutatás illetve ehhez szorosan kapcsolódó helytörténet-kutatás művelőinek szakmai felkarolását, s ennek jegyében szerveznek különböző módszertani képzéseket az érdeklődők számára. Március 7-én *„Helytörténetírás a forrásfeltárástól a kéziratig”* címmel tartottak képzést az MNL Fejér Megyei Levéltárának munkatársai. Nyitott levéltárak program keretében rendeztek májusban négy alkalmas ingyenes családfakutató tanfolyamot az érdeklődők részére az MNL Tolna Megyei Levéltárában immáron másodjára. Az MNL Somogy Megyei Levéltárában ugyanígy második alkalommal indult kurzus áprilisban, s a nagy érdeklődésre való tekintettel már előre jelezték, hogy ősszel elindítják a harmadik tanfolyamot is.

A Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadási Kollégiuma támogatásával jelent meg az MNL Somogy Megyei Levéltárának első önálló elektronikus kiadványa. Récsei Balázs *„...mert nem a térben, hanem az időben léteztek...” Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete* című kötete papír alapon a Somogyi Almanach 55. köteteként még 2016-ban jelent meg. Ennek a munkának javított, pontosított változatát adták ki hordozható számítástechnikai eszközökre is optimalizált formában.

Nagy Sándor *„Engesztelhetetlen gyűlölet”. Válás Budapesten (1850–1914)* című kötetének bemutatójára 2019. március 7-én került sor Budapest Főváros Levéltárában. A munka a *Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából* sorozat 5. köteteként jelent meg. A szerző vizsgálatának középpontjában az állt, hogy milyen szerepet játszottak a házasságok szabályozásában és a házassági konfliktusok kezelésében az egyes

tényezők: a jog, az állam, a bíróságok és végső soron maguk az érintett házaspárok. A válóperes iratanyag elemzése – túllépve a statisztikai információk száraz ismertetésén – módot adott a budapesti válóperes felek teljesen újszerű, sokoldalú történeti demográfiai, illetve szociológiai vizsgálatára és bemutatására.

Dr. Mikó Zsuzsanna a **Magyar Nemzeti Levéltár** általános főigazgató-helyettese a levéltári integrációban végzett kiemelkedő színvonalú munkájáért a *Magyar Érdemrend lovagkeresztje* kitüntetésben részesült.

Március 19-én mutatták be a **MNL Országos Levéltárának** Bécsi kapu téri épületében a Libri Könyvkiadó gondozásában megjelent *Kommunista Kiskirályok* című tanulmánykötet, amelyben több megyei levéltáros kolléga munkája olvasható a helyi pártállami vezetők visszaéléseiről, illetve büntetéseiről.

Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata 2019 márciusában kezdte meg az **MNL Zala Megyei Levéltárának** székhelyét is magában foglaló, Széchenyi tér 3–5. szám alatti történelmi épületegyüttes, az úgynevezett Kvártélyház külső felújítását. A *Modern Városok Program* keretében, közel 600 millió forint értékben, 2020 tavaszára megvalósuló beruházás során elvégzik az utólagos falszigetelést, felújítják az épület teljes vakolatát, és kicserélik vagy kijavítják az összes nyílászárót is. Emellett a levéltár földszinti helyiségeiben is zajló belső felújítások miatt átmenetileg be kellett zárni a levéltár kutatószolgálatát, könyvtárát és vendégszobáját.

Kovács Ilona szerkesztésében és bevezető életrajzaival, az **MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára** kiadásában megjelent, „*A mindenható örök Isten nevében*” – *Debreceni végrendeletek gyűjteménye* című kötet, amely változatos, élénk, néha egyenesen szokatlan tartalommal írja tovább a forrástípusra támaszkodó kiadványok sorát. A válogatás 52, Debrecen történetében meghatározó szerepet betöltő és/vagy a városra, intézményeire kisebb-nagyobb összegeket hagyományozó, alapítványokat tevő, helyi kezdeményezéseket támogató személy – köztük Hatvani István, Fazekas Mihály, Oláh Gábor – végintézkedéseit tartalmazza.

2019 tavaszában **Budapest Főváros Levéltára** ajándékozás révén több jelentős iratanyaggal gazdagodott. Egyfelől *Révész Kornélnak*, a két világháború közötti időszak egyik legjelentősebb hazai ex libris grafikusának iratanyaga került a család jóvol-

tából az intézménybe. Másfelől a levéltárba került az *Incze család irategyüttese* is, amelynek kiemelt érdekességét adják azok a *Teleki Pál által írt búcsúlevelek*, amelyeket egykori személyi titkárának, Incze Péternek címzett. A három búcsúlevelet április 3-án, Teleki Pál halálának évfordulóján mutatták be a nagyközönség számára.

Több évtizedes elkötelezett, az országos szervezetek elismerését is kiérdemlő magas szintű szakmai és emberséges, alkotó közösséget szervező vezetői munkájáért nyugállományba vonulása alkalmából *Keszeiné Barki Katalin*, az **ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Savaria Könyvtár és Levéltár** vezetője *Vas Megye Közgyűlése Elnökének Emlékérme* elismerésben részesült.

2019. április 4-én *együttműködési megállapodást* kötött a **Magyar Nemzeti Levéltár** és a **Nemzeti Színház**. A megállapodás keretében a levéltár kapcsolódó dokumentumaival segíti a Nemzeti Színház történetének feldolgozását, bemutatását. A két intézmény évadonként két nagyobb tárlatot tervez, amelynek anyagai folyamatosan bővülnek az éppen bemutatásra kerülő darabokhoz kapcsolódó irattal. A színházigazgató tervei között a Nemzeti Színház épületének történetét bemutató reprezentatív kötet is szerepel, amelynek összeállításában szintén számítanak a Magyar Nemzeti Levéltár segítségére. A közös munka első állomása szeptember 21-én, a Magyar Dráma Napja alkalmából nyíló kiállítás lesz, ahol a Nemzeti Színház 1837-es épületének megvalósult és meg nem valósult tervpályázatainak dokumentumait mutatják be.

2019. április 9-10-én Újvidéken került sor a **Vajdasági Levéltár** és a **Magyar Nemzeti Levéltár** a *XXI. századi levéltárak és kihívások* címen megrendezett tanácskozására, ahol a két intézmény vezetői egy szorosabb *együttműködési szerződést* is aláírtak. Ennek eredményeként tovább erősödhetnek a Magyar Nemzeti Levéltár és a Vajdasági Levéltár kapcsolatai. A magyar fél segítséget nyújt a Vajdasági Levéltár új kiadványának összeállításához, amely a Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom ideje alatti szerb kiváltságokat közli a középkortól egészen a 19. századig.

Az **MNL Heves Megyei Levéltára** a *Kreatív Európa Program* keretén belül létrehozta az *egri topotékát*. Az interneten elérhető helytörténeti gyűjtemény keretében olyan képek, nyomtatványok, iratok, filmek és hanganyagok digitális változatai nyertek elhelyezést, amelyek felidézik Eger városának rég- és közelmúltját. Az ily módon életre hívott közösségi archívum folyamatos gyarapodása döntően a lakosság hozzá-

járulására épül. Szerkesztői csak a dokumentumok másolatainak közzétételi lehetőségét kérik a tulajdonosoktól, és azokat az adatokat, amelyek a megértéshez, a helyes értelmezéshez elengedhetetlenül szükségesek. Cserében gondoskodnak az információk szakszerű feldolgozásról, tartós megőrzéséről és a korszerű, jól kereshető adatbázis működtetéséről. Az egri kezdeményezéshez hasonlóan 144 fotóval, folyamatosan bővülő tartalommal március végén nyilvánossá vált a *Kaposvár Topotéka* is az MNL Somogy Megyei Levéltára munkájának eredményeképpen. Március 27-én pedig levéltári napja keretében a **Budapesti Műszaki Egyetem** mutatta be *Műegyetem topotékáját*.

Május 8-án, életének 94. évében elhunyt *Horváth Margit* magyar–latin szakos tanárnő, aki nyugdíjba vonulását követően 20 éven keresztül volt a **Veszprém Megyei Levéltár**-nak munkatársa.

A **Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete** május 9-én Esztergomban tartotta *közgyűlését*. A rendezvényre meghívást kaptak a szlovákiai egyházi levéltárak képviselői is, akik az egymással való kapcsolatépítés és ismerkedés jegyében előadásokat tartottak a szlovákiai egyházi levéltárak múltjáról és jelenlegi helyzetéről.

Az idei esztendő egyik kerek *évfordulója* a *Tanácsköztársaság* időszakához kapcsolódik. Ennek jegyében az év első felében több levéltár is konferenciát szervezett országszerte. „*A Szószéket is hatalmukba akarták keríteni*” címmel március 21-én egyháztörténeti konferenciát tartottak a témáról a **Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár** munkatársainak szervezésében. A felkért előadók elsősorban azt vizsgálták, hogy milyen hatást gyakorolt a kommün a hazai római katolikus egyházmegyék papságának és híveinek életére. 2019. március 27-én az MNL Zala Megyei Levéltára tartott tudományos konferenciát a Tanácsköztársaság zalai történetéről. *A kommün Magyarországon, Fejér megyében és Székesfehérváron* címmel április 10-én került sor hasonló jellegű rendezvényre az MNL Fejér Megyei Levéltára szervezésében. Április 12-én *Tanácsköztársaság és az egyházak: Egyházpolitika, keresztyénüldözés, egyházi útkeresés* címmel rendezett konferenciát a **Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelemtudományi Intézete** és a Dunamelléki Református Egyházkerület **Ráday Gyűjteménye**. A konferencia célját a Tanácsköztársaság ideje alatt a katolikus, a református és az evangélikus egyházakat ért kihívások és atrocitások bemutatása képezte. **Budapest Főváros Levéltára** és az **MTA-Lendület Trianon 100 Kutatócsoport** *Mérlegen a Tanácsköztársaság* címmel tartott kétnapos konferenciát 2019. május 15–16-án.

■

Az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára *Folio* címmel új helytörténeti tematikájú online folyóiratot kíván indítani. A tervek szerint évente egy-két tematikus számmal jelentkező folyóirat célja az, hogy elősegítse a megye és annak székhelye, Miskolc történetének minél teljesebb feltárását, s hogy szakmai fórumot teremtsen a megye múltja iránt érdeklődő hivatásos és műkedvelő kutatók számára.

■

A szekszárdi önkormányzat és Magyarország kormánya 2016-ban kötött együttműködési megállapodást a *Modern Városok Programban* megvalósuló fejlesztésekre. Ennek keretében többek között új interaktív könyvtár és levéltár – Tudásközpont – építésére kapott ígéretet a város, ami az MNL Tolna Megyei Levéltára elhelyezését is érinti. A szakszerű tervezésnek és a lezajlott egyeztetéseknek köszönhetően egy jól kihasználható, igényes épület építése kezdődhet meg az őszi folyamán. A tervek megvalósításához 4,1 milliárd forint áll a megyeszékhely rendelkezésére. A beruházás befejezésére és az új épület átadására előreláthatóan 2021 őszi szériában kerül sor.

■

Június 7-8-án immár harmadik alkalommal került sor **Budapest Főváros Levéltárának** szervezésében a *Levéltári Piknikre*. A szervezők idén is színes, családbarát programokkal várták az érdeklődőket, hogy ezáltal is közelebb hozzák a levéltárak világát a szélesebb közönséghez.

Világi Dávid

Az Év Levéltári Kiadványa 2018

2019. március 7-én került sor az Év Levéltári Kiadványa 2018 díjainak ünnepélyes átadására Budapest Főváros Levéltárában. A megjelenteket dr. Kenyeres István házigazdaként és a pályázatot kiíró Magyar Levéltárosok Egyesületének (MLE) elnökeként köszöntötte. Kiemelte, hogy a 2018. évi Nyitott Levéltárak programsorozat zárórendezvényeként megvalósuló díjátadóra immár hetedik alkalommal kerül sor. A Magyar Történelmi Társulat elnökeként dr. Hermann Róbert is szólt az egybegyűltekhöz, hangsúlyozva, hogy a levéltárakra mint a közemlékezet és a történetírás forrásainak egyik legfontosabb őrzőire különösen szükség van manapság, amikor a magyar humán tudományosság pozíciói nem látszanak erősödni. A közhivatali funkció mellett a tudományos szerepet hangsúlyozzák az évről évre megjelenő minőségi kiadványok.

A Magyar Levéltárosok Egyesülete által alapított díj elsődleges célja a levéltárak kultúramegőrző, kultúrateremtő szerepének, tudományos eredményeinek bemutatása, ismertetése, népszerűsítése, a levéltári intézmények szellemi műhelyeiből kikerülő kiadványok középpontba állításával. A pályázaton magyarországi közlevéltárak, a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményei, nyilvános magánlevéltárak és határon túli magyar vonatkozású iratanyagot őrző egyházi levéltárak indulhattak.

A 2018-as esztendő kiadványai közül négy különböző kategóriában összesen 20 nevezés érkezett az MLE elnöksége által felkért szakmai zsűrihez, amelynek tagjai dr. Szögi László, dr. Á. Varga László, dr. Szakály Sándor, dr. Kollega Tarsoly István és dr. Cseh Gergő Bendegúz voltak. A bírálóbizottság a helyezések odaítélésénél a kiadványok szakmai, közművelődési jelentőségére, fontosságára, a kiadvány szakmai és esztétikai színvonalára, az elektronikus adatbázisok esetén pedig külön szempontként a fejlesztés technikai korszerűségére, a projekt fenntarthatóságára és a szabványok használatára figyelt.

A szakmai zsűri nevében dr. Kenyeres István ismertette a pályázat eredményeit. A bizottság számára csalódást okozott, hogy a levéltári szakmai kiadványok kategóriájában csupán két pályamű érkezett. Itt első helyezés odaítélésére nem is került sor, mivel ugyan szakmailag indokolt volt a díj, a pályázati anyagokban azonban hiányosságokat találtak. A levéltári adatbázisok kategóriában pedig a 2. díjat osztották meg, így 3. díj nem született.

A forráskiadványok kategóriában a hét induló közül ezúttal a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának gondozásában, illetve Kovács Ilona összeállításában és szerkesztésében megjelent *„A mindenható örök Isten nevében”*. *Debreceni végrendeletek gyűjteménye* című kötet nyert első díjat. Dr. Kovács Ilona

munkáját Kujbusné dr. Mecsei Éva, a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának igazgatója méltatta és mutatta be. A kiadvány 52, olyan Debrecenben élt végrendelező testamentumát adja közre, akik a „Kálvinista Róma” életében jelentős szerepet játszottak a 17–20. században. A református egyház és iskolák helyi kiválóságai mellett országosan ismert tudósok, költők vagy éppen egy történetíró is helyet kapott a reprezentatív válogatásban. A végrendeletek közreadása mellett, amelyek önmagukban is kiemelkedő forrásértéket képviselnek és gazdag ismeretanyagot nyújtanak, a szerkesztő a végintézkedők rövid életrajzát és a végrendekezés körülményeit is ismertette, továbbá idegen szavak szótárával, súlyegységek feloldásával és bibliográfiával egészítette ki a művet. A sokszínű és nagy szakmai ismeretet tükröző kiadványt dicséretesen olvasóbarát módon adták közre. Egy debreceni almanach a debreceni potentátokról.

A monográfiák, tanulmánykötetek kategória hét nevezett pályaműve közül a zsűri idén a Veszprémi Főegyházmegye Levéltárának *Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16-17. században* című konferenciakötetét értékelte a legjobbra. A kötet dr. Karlinszky Balázs és Varga Tibor László szerkesztők munkáját dicséri. A nyertes munkát dr. Gárdonyi Máté, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola tanára, a Veszprémi Érsekség Egyháztörténeti Bizottságának tagja mutatta be. Az Egyháztörténeti Bizottság ösztönzésére évek óta folyik a főegyházmegye múltjára vonatkozó források feltárása. A kutatási eredmények publikálása a főiskolával együttműködve a 2014-től szervezett egyháztörténeti konferenciákon, majd az abból megjelenő tanulmánykötetekben történik. A reformáció emlékévéhez kapcsolódóan 2017. augusztus 30-31-én lebonyolított szimpózium eredménye e jelen kötet. A kiadványban a különböző tanulmányok szerzői azt mutatják be, hogyan változott meg a reformáció hatására a veszprémi püspökség területén a katolikus egyházszervezet, a társadalom, a kultúra és a hitélet, továbbá a reformáció térhódítása és intézményesülése hogyan ment végbe a 16. században és a 17. század első harmadában. Liturgiátörténeti, templomépítészeti és könyv kultúráról szóló tanulmányok is készültek, amelyek a korszakban párhuzamosan jelenlévő folyamatosságot és változást szemléltetik kiválóan. Forráshiánnyal erre az időszakra vonatkozóan is küzdöttek a szerzők, azonban a konferencia megszervezése kapcsán levéltárosoktól, történészekről tanúsított nagy szakmai összefogás eredménye meglátszik a közreadott kötetben.

A levéltári adatbázisok kategória négy indulója közül a nyertes a Magyar Nemzeti Levéltárnak a Nemzeti Emlékezet Bizottsága együttműködésével elkészített adatbázisa volt, amely országos lefedettségben gyűjti össze az egykori állampárt tisztviselőknek karrierútját. A *Párt-Állam-Párt. A pártállam állampárti funkcionáriusainak adatbázisa, 1948–1989* címet viselő adatbázis a megyei pártbizottságok titkáira, az egyes osztályok vezetőire, továbbá a járási és a városi pártbizottságok titkáira vonatkozó adatokat tárja fel. Az adatbázist dr. Tóth Judit, a Magyar Nemzeti Levéltár

Szakmai Koordinációs Igazgatóságának munkatársa és Lux Zoltán osztályvezető informatikus mutatta be. A munka célja, hogy követhetővé váljék az, hogy az egyes tisztségviselők mely testületen, szervezeti egységen belül, milyen pártfunkciót és milyen időszakban töltöttek be. Az adatbázis legfőbb pozitívuma, hogy minden egyes felvett adathoz megtalálható a hozzá kapcsolódó irat levéltári jelzete, így a visszakereshetőség jelentősen könnyebbé válik a kutatók számára. Jelenlegi állapotában több mint 2500 pártfunkcionárius és több mint 1500 testület (pártbizottságok) és szervezeti egység (osztályok) adatai szerepelnek benne. Az egy-egy személyhez felvett 20 adatelem megengedi, hogy a szorosabban vett pártfunkciókkal kapcsolatos információkon túl egyéb életrajzi adatok is megjelenjenek. Ezek között szerepelnek az iskolai végzettségek és a munkahelyekkel kapcsolatos információk is. Az életutak összeállításához sok, néha nem kifejezetten levéltári forrás – így például helyi lapok – feltárására is sor került. A Magyar Nemzeti Levéltár minden tagintézménye összesen 47 munkatárssal vett részt a munkálatokban, akik mintegy 500 iratfolyóméter iratanyagot dolgoztak fel. Az adatbázis nem lezárt, folyamatosan javítják, töltik, bővítik. A további tervek között szerepel például a még hiányzó országos vezetők, illetve a községi párttitkárok adatainak hozzáférhetővé tétele.

AZ ÉV LEVÉLTÁRI KIADVÁNYA 2018 DÍJAZOTTAI

Forráskiadványok kategória

1. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára:
„A mindenható örök Isten nevében”. Debreceni végrendeletek gyűjteménye.
A kötetet összeállította, szerkesztette, a bevezetőt és az életrajzokat írta:
Kovács Ilona. Debrecen, 2018.
2. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára:
Körök, egyletek. A civil társadalom története a dualizmus kori Békés megyében.
Szerk.: Erdész Ádám. Gyula, 2018.
3. Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára:
Kazareczki Noémi–Szepessyné Judik Dorottya: Nógrádiak a Nagy Háborúban.
Dokumentumok az I. világháború Nógrád megyei történetéből. Salgótarján, 2018.

Monográfiák, tanulmánykötetek

1. Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár:
Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2017. 08. 30–31-én rendezett konferencia előadásai.
Szerk.: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László. Veszprém, 2018.

2. Budapest Főváros Levéltára:
Nagy Sándor: „Engesztelhetetlen gyűlölet”. Válás Budapesten (1850–1914).
Budapest, 2018.
3. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár:
Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején III.
Szerk.: Dénesi Tamás–Boros Zoltán. Pannonhalma, 2018.

Levéltári szakmai kiadványok

2. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára:
A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849.
Pápa, 2018.

Levéltári adatbázisok

1. Magyar Nemzeti Levéltár:
Párt-Állam-Párt. A pártállam állampárti funkcionáriusainak adatbázisa, 1948–1989.
<http://paap.mnl.gov.hu/apex/f?p=2013:1>
2. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára:
Archontológia. Jász-Nagykun-Szolnok megye közigazgatási tisztségviselői
1876–1990. www.jnszmtisztviselok.hu
2. Budapest Főváros Levéltára:
Az 1918-1919-es forradalmak válogatott forrásai Budapest Főváros Levéltárából
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/leveltari_iratok_BFL_1918-1919
ForradalmakForrasai/

Németh Ágnes

Dr. Simon István

1960–2019

2019. április 4-én hosszan tartó, súlyos betegség után elhunyt dr. Simon István, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főlevéltárosa, tanácsosa.

1960. szeptember 2-án született Budapesten. Érettségi után egyéves könyvtárkezelői tanfolyamot végzett. A Vendéglátóipari Főiskola Kereskedelmi Karán tett rövid kitérő után az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem szakos középiskolai tanári oklevelet 1993-ban. Doktori (PhD) értekezését a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán védte meg 2007-ben.

1981-től 1993-ig az ELTE Egyetemi Könyvtárában dolgozott. 1993-1994-ben a Szily Kálmán Ipari Szakközépiskolában, majd a Radnai Béla Közgazdasági Szakközépiskolában tanított.

1994-től 2019-ig a Magyar Országos Levéltár, majd az MNL Országos Levéltára munkatársaként mindvégig az MSZMP iratok referense volt. A hosszú évek alatt a referenciájához tartozó iratanyag alapos ismerőjévé vált, részt vett annak feldolgozó munkálataiban, több, kutatóknak készült segédlet elkészítésében és az iratok digitalizálásában. A hozzá forduló kollégáknak és kutatóknak mindig örömmel segített. Aktív történészként számos kötet, tanulmány, forrásközlés fűződik a nevéhez. Fő kutatási területe a magyar és nemzetközi szociáldemokrácia 1945 utáni története volt. Szeretett lakóközössége, Budajenő helytörténetét is kutatta.

Szűkebb levéltári közössége, az 1945 utáni Politikai Kormányiszervek és Pártiratok Főosztálya, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár régebbi és jelenlegi dolgozói mellett szeretettel emlékeznek rá más levéltárakban, könyvtárakban dolgozó kollégái, történésztársai és kutatótársai is. Búcsúztatása 2019. április 26-án volt a budajenői temetőben.

Emlékét kegyelettel megőrizzük!

Munkatársai

Szegőfi Anna

1945–2019

Panni ahhoz a levéltáros nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai a levéltárak 1968-ban történt tanácsi kezelésbe vételét követő években kezdték vagy bontakoztatták ki pályafutásukat. A legtöbb megyei levéltár ebben az időszakban vált valódi történetkutatási műhellyé, és ez a folyamat kéz a kézben haladt a levéltári szakszerűség színvonalának emelkedésével. A hagyományos egyszemélyes főlevéltárnoki szerepkört végképp felváltotta a jól képzett szakemberek munkamegosztásán alapuló, szervezett intézmény működésének követelménye. A megyei levéltárak munkatársai között országos és regionális szinten is folyamatos kapcsolatok alakultak ki, melyek megteremtésére az ELTE levéltár kiegészítő szakán végzett közös tanulmányok, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Levéltári Szekciója, majd 1986-tól a Magyar Levéltárosok Egyesülete nyújtottak keretet. Panni fontos tagja volt annak a szakmai-baráti kapcsolati hálónak, amely a rendszerváltáshoz közelítő, majd az azt követő, kihívásokkal teli időszakban mintegy a vállán vitte a szakmát.

1945. február 7-én született a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Sáta községben. Gyermekezeit és a gimnáziumi éveket Ózdon töltötte, az itteni háttér mindvégig meghatározó volt számára. Egyetemi tanulmányait a budapesti ELTE BTK magyar-történelem szakán kezdte, diplomát viszont a debreceni KLTE Bölcsészettudományi Karán szerzett ugyancsak magyar-történelem szakon. 1971-ben a Szolnok Megyei Levéltárban kezdett dolgozni. 1974-ben kapta meg levéltárosi másoddiplomáját. Itt készítette el a doktori disszertációjának alapját képező Jász-Nagykun-Szolnok Megye kialakítása című munkáját, amely a levéltár kiadásában 1975-ben jelent meg (Seres Péterné néven publikálta). Egyik szerkesztője volt a levéltár ugyanebben az évben megjelent fondjegyzékének. Ezzel szinte egyidejűleg mint a levéltári munka szinte minden fázisában már gyakorlatot szerzett levéltáros került át a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárba. Itt kiemelt munkaterülete a gyűjtőterületi munka irányítása volt, melynek terén széles körben elismert szaktekintéllyé vált. Nem kevésbé tevékenyen vette ki részét a levéltári anyag segédletekkel való ellátásában, a megye- és helytörténet művelésében, a levéltári kiadványkészítésben, élve mindazokkal a lehetőségekkel, amelyeket a korszak megyei levéltára általában nyújthatott. Tagja volt a Miskolc várostörténeti monográfiáját sokéves munkával elkészítő munkaközösségnek. Olyan alapvető adattárakkal szolgált a megye történetének kutatását, mint a levéltár kéziratos térképein szereplő földrajzi nevek feldolgozása, a megyére vonatkozó törvényhelyek mutatója a kezdetektől 1949-ig, a Hőgye Istvánnal közösen összeállított árszabások katalógusa, a Jakó Mariannal közösen összeállított Borsod megyei egyesületek adattára. Szerkesztője és

egyik összeállítója volt a megye történeti helységnévtárának. A kor jellegzetes műfajai közé tartozott a helytörténeti olvasókönyv, amelyet Panni – Nagy Károly és Tóth Péter szerzőtársaival – a számára oly kedves Ózdról állított össze hatalmas forrásanyag összegyűjtésével és gondos, szakszerű megmunkálásával.

1992-ben magánéleti és munkahelyi szempontból is nehéz életszakasz után helyezkedett el Budapest Főváros Levéltárában. Az addig szétagoltan és rendkívül rossz körülmények között működő intézmény ekkoriban fejezte be a II. világháború óta létező raktárának felszámolását a Bazilika altemplomában, és anyagának nagyobb részét a kor követelményeinek megfelelően kialakított VIII. kerület Leonardo közí épületbe tudta költöztetni. Az új épületben új szakmai közösség is formálódott, amelyből Panni kezdettől kitűnt a megyei levéltárakban megszerzett széles körű forrásismeretével.

Fő munkaköri feladata a felszámolt, csődbe ment, végelszámolásra került gazdálkodó szervek maradandó értékű iratanyagának mentése, levéltári átvétele lett. Kidolgozta a gazdálkodó szervek maradandó értékű iratainak mintajegyzékét, amely azóta is jól használható segédanyag mind a levéltárosok, mind az érintett szervezetek számára. Az iratkezelési és iratértékelési kérdésekkel való foglalkozás valóságos szenvedélye volt. E területen szívesen vállalt országos léptékű feladatokat is. Vezette azt a munkabizottságot, amely kidolgozta az 1950–1990 közötti tanácsi iratok selejtezésére vonatkozó mintajegyzékét. 1997–2002 között főosztályvezetőként irányította a BFL Leonardo közí, a közigazgatási és vállalati anyaggal foglalkozó részlegét, amely méretét tekintve egy átlag feletti megyei levéltárnak is megfelelt.

Nagy energiát fordított arra, hogy az általa irányított munkatársakat valódi szakmai-baráti közösséggé is formálja. Különösen nagy szeretettel fordult azok felé a fiatalok felé, akik érettségivel rendelkezve, kezelői munkakörben kerültek a levéltárba. Odaadással karolta fel szakmai fejlődésüket, minden erejével támogatva őket a közép-, majd felsőfokú szakképesítés, az erre vállalkozókat pedig a diploma megszerzésében. A levéltári szakképzés és továbbképzés terén mint oktató és mint képzési programok kidolgozója, menedzsere is kiemelkedően aktív szerepet vállalt.

Azok közé tartozott, akik a levéltárügy egésze iránt felelősséget éreztek. Számos szakmai összefogásból született munkaanyag elkészítésének volt részese, hosszú ideig a szakmai rendezvények elmaradhatatlan résztvevője és gyakori előadója, 1997–2010 között az Önkormányzati Levéltárak Tanácsának titkáraként fáradhatatlanul végezte az ezzel járó sok adminisztratív és szervezőmunkát. 2004-ben megkapta a legnagyobb szakmai elismerést, a Pauler Gyula-díjat, 2009-ben pedig a BFL-ben hosszabb időn át nyújtott kiváló teljesítményért adományozható Gárdonyi Albert Emlékérmét.

A szakma iránti érdeklődését és szeretetét 2002-ben történt nyugállományba vonulása után is megőrizte, de egészségi állapota egy idő után a közlekedésben is mindinkább akadályozta. Utolsó útjára az ózdi Gyári Temetőben kísérhettük el. Nyugodjék békében!

Á. Varga László – Sipos András

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón:

illusztráció az 52–72. oldalon található tanulmányhoz

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE